

ПУБЛІЙ
ОВІДІЙ
НАЗОН

ВИДАВНИЦТВО
ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ . 1960

* * *

У цьому збірнику вміщені статті про життя і творчість видатного поета античності Публія Овідія Назона, а також дослідження з питань впливу його поезії на літературу пізніших часів.

Крім того, надруковані уривки з окремих творів поета, вперше перекладені на українську мову М. Біликом, і переклад М. Кузьми міфу про Дедала й Ікара з «Метаморфоз» Овідія.

Збірник розрахований на спеціалістів античної літератури, студентів і всіх, хто цікавиться античною літературою.

Редакційна колегія

доцент М. Й. Білик (відповідальний редактор),
доцент І. Ю. Гузар, доцент Й. У. Кобів,
професор С. Я. Лур'є.

*

Друкується за рішенням Редакційно-видавничої Ради Львівського університету

О В І Д І Є В І

(До 2000-річниці з дня народження)

Скільки тьмяних віків
Впало в пропасть часу,
Скільки вод сплило в море з Дунаю
Від тих днів, як тебе —
Риму славу й красу
Раптом прогнано з рідного краю.

На вигнання ж прирік
Тебе цезар-Август
Не за зраду вітчизни чи віри,
А за мудрість співця,
Правду серця і уст,
Вільний спів лункодзвінної ліри.

І за те, що ти смів
Не вважать золотим
Вік Августа — а «перший вік» світу,
І не все, що творив
«Цезар-бог», звать святим...
Став поет, як злочинець, банітом.

І краса твоїх строф,
І вся музика слів
Не зуміли змінити тої долі,
Що жбурнула тебе
В прірву туг з ясних днів
На далекому скіфському полі.

Пігмальйон оживив
Навіть мармур вогнем
Свого серця і палом кохання,
Шлях до серця ж царя
Заступив діадем
Плачам «Трістій» твоїх із вигнання.

На румунській землі,
Край безмежних полів
Там, де гетів була батьківщина,
Спить в могилі співець,
Та не змовк віщий спів
Латинян древніх славного сина.

І ще й досі нас вабить
Легенд його чар,
І захоплюють «Метаморфози»,
І життя вливши в мармур
Захоплення жар,
Та Ніоби страждання і сльози.

А легенду поета
Про вік золотий,
Де закон знали люди без суду,
Ми взялися із мрій
У життя провести
Як прийдешніх днів світлу споруду.

ПУБЛІЙ ОВІДІЙ НАЗОН

*Утішся: не зів'яв Овідія вінець
О. Пушкін*

Публій Овідій Назон належить до тих римських письменників, літературна спадщина яких золотим фондом увійшла в скарбницю світової літератури. Овідій жив і творив у часи розпаду Римської республіки і встановлення нової форми правління — принципату.

Неоціненним джерелом для пізнання його життя і поетичної творчості є автобіографічний твір у збірці «Скорботні елегії» (*Tristia*, IV, 10), написаний під кінець життя, на вигнанні.

Народився Овідій 20 березня 43 р. до н. е. в містечку Сульмоні (в середній Італії) в родині, яка за соціальним станом належала до т. зв. вершників. Його поетичний талант проявився досить рано. Сам Овідій визнає, що вже в юні роки його заповітним бажанням було стати поетом і все, що він пробував писати, мимохіть переходило у вірш:

Часто мій батько говорив: «Не за хлібне діло берешся.
Славний Гомер, але й він так і помер нуждарем».
Батькове слово узяв до душі я і, Муз призабувши,
Спробував прозу писати, кинув я метри дзвінки,
Тільки ж писання моє самохіть окрилялося ритмом,
Що б не почав я писати, вірші складались самі.¹

Овідія не приваблювала службова кар'єра, він присвятив себе літературній діяльності. На відміну від поетів старшого покоління — Вергілія і Горация — він не підтримував заходів Августа, спрямованих на відродження староримських звичаїв і римської доблесті (*virtus Romana*). Його поезія не була рушійною для проповідування ідеології нового режиму.

¹ Антична література. Хрестоматія. Упорядкував О. І. Білецький. Київ, 1938, стор. 405.

Літературна діяльність Овідія поділяється виразно на три періоди: 1) ранній період, ознаменований любовною поезією, 2) зрілий період — період вчено-міфологічних творів, 3) поезія періоду вигнання.

У ранній творчості Овідій виступає яскравим представником любовної елегії, яка в його попередників Тібулл і Проперція досягла високого розвитку. Недаром Квінтіліан, римський граматик I ст. н. е., з гордістю відмічав, що римляни в елегії не поступаються грекам. Овідій не намагається зобразити глибокі і серйозні почуття, він сам називає себе «жартівливим співцем любовної знемоги» («*tepegiogum lusor atogum*»). «Співець любові», за висловом Пушкіна, прославляє кохання, але любов у нього стає предметом іронічної гри, жартівливого трактування. Вже в першому творі «Любовні елегії» («*Amores*») у трьох книгах Овідій виступає напрочуд зрілим поетом з властивими йому рисами: винахідливістю, дотепністю, тонкістю психологічної характеристики, винятковою легкістю і плавністю вірша, — в яких він не має собі рівного серед римських поетів.

Новим жанром у римській літературі була збірка любовно-міфологічних послань «Героїні» («*Heroides*»). Це серія поетичних листів міфологічних героїнь — Пенелопи, Медеї, Єлени, Дідони, Федри та інших — до чоловіків або коханців. Овідій — великий знавець жіночого серця, він зумів вивести цілу галерею жіночих образів: вірну Пенелопу, демонічно-мстиву Медею, кокетливу Єлену, горду Дідону, сентиментальну Еноу і ін.

Форма фіктивного листа послужила для Овідія засобом для змальовання складних душевних переживань жіночого серця. В найрізноманітніший спосіб комбінуючи мотиви розлуки, ревнощів, самотності, відчаю, спогадів про втрачене кохання, надії на повернення любові і т. п., поет створив цікаві з психологічного боку портрети жінок, відмінних одна від одної. «Героїні» Овідія — визначне явище в історії римської літератури.

Не меншою винахідливістю і дотепністю відзначаються й інші ранні твори Овідія: «Наука кохання» («*Ars amandi*») в трьох книгах — пародійно-дидактична поема про те, як домогтися взаємності в любові, «Ліки від кохання» («*Remedia amoris*») — poradnik для тих, що не хочуть закохуватись, «Медикаменти для обличчя» («*Medicamina faciei*») — косметичний трактат, що зберігся не повністю.

Усім раннім творам Овідія характерне іронічне трактування любовної тематики та широке використання прийомів риторично-декламаційного стилю.

Овідій довів римську еротичну елегію до вершин формальної досконалості, але одноразово і був причиною її занепаду, через те, що перетворив її в предмет розваги, в риторичний

фейерверк, а щирість почуття і безпосередність переживань замінив прою фантазії, надуманістю, стилістичним блиском. Його рання любовна поезія відображає занепад моралі верхівки римського суспільства часів Августа.

Пробував своїх сил Овідій також і в драматургії. Він написав трагедію «Медея», якою захоплювалися римляни,² але, на жаль, цей твір не зберігся до наших днів.

До зрілого періоду літературної діяльності Овідія відносяться дві великі поеми, над якими він працював одночасно: «Метаморфози» («Metamorphoses») і «Календар» («Fasti»). «Метаморфози» — найбільший за розміром (15 книг) і найвизначніший з творів Овідія. Це міфологічна поема, яка являє собою збірку греко-римських сказань, що мають своїм фіналом перетворення людей або богів у тварин, птахів, рослини, каміння, зірки і т. п. Поема починається картиною створення світу з хаосу і закінчується апофеозом Гая Юлія Цезаря, перетвореного в сузір'я. «Метаморфози» — твір, що свідчить про невичерпне багатство фантазії, блискучий талант розповіді, композиційну майстерність автора. Зразком для Овідія послужили твори грецької елліністичної поезії — «Катастеризми» Ератосфена, «Перетворення» Нікандра Колофонського, «Метаморфози» Парфенія, «Виникнення птахів» якогось Бея. Але і в римській літературі були аналогічні твори: «Смірна» Гельвія Цінни, поема «Кіріда», яку приписували Вергілію, «Походження птахів» Емілія Макра та ін. Крім того, Овідій, звичайно, використав і прозаїчні підручники міфології. Перед поетом стояло важке завдання — створити цілісну, зв'язну розповідь із сказань, які виникли в різних місцях Греції, Малої Азії, Македонії, Італії, Сицилії і т. д. Нанизуючи розрізнений матеріал на основний стрижень — мотив перетворення, Овідій застосовує найрізноманітніші композиційні прийоми: хронологічний принцип, розповідь за циклами (аргоські міфи, фіванські, аргонавти і т. д.), мотив однорідних перетворень, вплітання якогось оповідання в середину іншого і т. п. Все це робилося для того, щоб дати цілісну поему або, як висловлюється сам Овідій, «безперервну поему» («сагмен регретум»). Чимало міфів, які уміщені в «Метаморфозах», набули особливої популярності у пізніші часи в літературі, образотворчому мистецтві, музиці. До них належать: міф про перетворення Дафни в лаврове дерево, міф про трагічну загибель Фаетонта, перетворення Нарцисса і Гіацинта в квітки, сказання про Ніобу і її дітей, про перших лігунів Дедала і Ікара, ідилічне оповідання про Філемона і Бавкіду, міф про Пігмаліона, оповідання про Пірама і Фісбу, англичанин Ромео і Джульєту, та ін. У «Метаморфозах» Овідій чинив античних богів з їх п'єдесталу і зробив предметом пустот-

² Duv. Quint., I. O., X, I, 98; Tac., Dial. de or., 12.

ливої любовної тематики: міфи в трактуванні Овідія перетворилися у витончені, цікаві новели. Поет закінчував свій твір упевненістю, що створив пам'ятник, якого не зуміє знищити «ні гнів Юпітера, ні вогонь і меч, ні нищівний час». Але твір остаточно не був оброблений, бо Овідію за наказом Августа довелося піти на вигнання.

З тих самих причин не був закінчений і другий великий твір Овідія цього періоду — вчено-міфологічна поема «Календар» про походження свят і обрядів римського народу з циклом культових сказань, зв'язаних з цими святами. Поет створив історико-поетичний довідник з римського культу в дусі олександрійської антикварно-вченої, т. зв. етіологічної поезії, тобто поезії, яка займалася поясненням виникнення певних культів, свят, обрядів. У грецькій елліністичній літературі таким твором були «Причини» Каллімаха, в римській попередником Овідія був елегік Проперцій, який у своїх елегіях дав декілька нарисів з ранньої та сучасної Овідію історії Риму («Вертумн», «Гарпея», «Битва при Акції»). Овідію довелося вивчити значну наукову літературу (Варрон, Веррій Флакк, Гігін та ін.). Поет планував написати 12 книг (скільки місяців у році), але довів твір лише до половини і закінчив 6 книг, описавши свята римлян від січня до червня.

«Метаморфози» і «Календар» більш-менш відповідали вимогам, які ставив Август до літератури, але рання поезія Овідія, позбавлена великих громадських проблем, сповнена напівшутливого тону по відношенню до богів та героїв давнього Риму, іноді з фривольним змістом, йшла врозріз з реформаторською діяльністю Августа в галузі моралі, сім'ї, релігії і не могла, зрозуміла річ, знайти схвалення у нього. В 8 р. н. е. Август, скориставшись якимсь не цілком досі відомим приводом (сам Овідій вказує, що його погубили дві причини — «пісня і помилка»), вислав Овідія, якому минуло 50 років, на західний берег Чорного моря в глухе містечко Томи (сучасна Констанца в Румунії), на окраїну римської імперії, де поет провів останні роки свого життя. Одночасно за розпорядженням Августа було вилучено з публічних бібліотек твори Овідія.

У роки вигнання Овідій написав два великі твори — «Скорботні елегії» («Tristia») в 5 книгах і «Понтійські листи» («Epistulae ex Ponto») в 4 книгах, в яких відбиті страждання поета, зв'язані з вигнанням. Заслання для Овідія було важким ударом, невігоєною раною. Поет у творах періоду вигнання дає вираз своїй тузі за батьківщиною, Римом, сім'єю, змальовує тяжке життя вигнанця, описує суворий місцевий клімат, нарікає на зрадливість друзів, просить відданих йому осіб шукати заходів для його помилування. Вірною подругою — супутницею поета залишилась його Муза, поезія. Вона втішала його в гіркі хвилини:

На самотині свою пісню складаю сумну,
І хоч нікого немає, хто б її привітав благодушно,
Але скорочує день, час забирає вона.
Дяка, о Музо, тобі, що живу я, страждання я зношу,
І що це трудне життя не підломило мене.
Ти бо втіху даєш, ти приходиш до мене як ліки,
І заспокоюєш ти серце турботне моє.
Вождь і супутник еси...³

Елегії періоду вигнання відзначаються ширим ліризмом, а деякі з них, як опис морської бурі в дорозі до Том (Тг., I, 2), опис останньої ночі в Римі (Тг., I, 3) є перлами ліричної поезії в скарбниці світової літератури. Незабутнім спогадом залишилась у пам'яті поета остання ніч у Римі:

Як виринає в душі скорботної ночі картина,
Тої години, коли в Римі останні пробув,
Як пригадаю цю ніч, коли все я найближче покинув,
Ще і сьогодні з очей котяться сльози ясні.⁴

Високо оцінив понтійські елегії Овідія О. С. Пушкін: «Книга «Tristium» вища, на нашу думку, від усіх інших творів Овідія (крім «Метаморфоз»). Героїди, елегії любовні і сама поема «Ars amandi», мнима причина його вигнання, поступаються перед елегіями понтійськими. У цих останніх більше справжнього почуття, більше простодушності, більше індивідуальності і менше холодної дотепності. Скільки яскравості в описі чужого клімату і чужої землі, скільки живості в подобицях! І який сум за Римом! Які зворушливі жалоби!»⁵

В Томах були написані ще інші, менш значні твори, як памфлет «Ібіс» на якогось віроломного друга, поема про рибальство («Halieutica») та цілий ряд віршів, які не збереглися. Скарги Овідія не зворушили серце ні Августа, ні його наслідника Тіберія. Багатостраждальний поет прожив на вигнанні десять років і помер у Томах у 18 р. н. е.

У зв'язку з тим, що Овідій перебував на території, яканині належить Румунії, румунський народ вважає Овідія своїм першим національним поетом. Шануючи його пам'ять, румунська громадськість поставила йому в м. Констанца пам'ятник роботи італійського скульптора Етторе Феррарі. На мармуровому постаменті пам'ятника викарбовані як епітафія слова Овідія:

³ Антична література, стор. 402.

⁴ Там же.

⁵ А. С. Пушкин. Полное собрание сочинений. Изд. АН СССР, М., Л., 1949, стор. 84 (рецензія на «Фракийские элегии» В. Теплякова).

Hic ego, qui iaceo, tenerorum lusor amorum,
Ingenio perii, Naso poeta, meo
At tibi, qui transis, ne sit grave, quisquis amasti.
Dicere: Nasonis molliter ossa cubent.

(Тр., III, 3, 73--76).

Любовців ніжних співець, спочиваю тепер в цій могилі,
Що через власний талант згинув, поет я, Назон.
Путнику, ти, що жохав, ідучи біля гробу мойого,
З широго серця скажи: «Пухом Назону земля».

Переклад Ю. М у ш а к а.

Овідій увійшов в історію римської літератури як неперевершений віртуоз форми, блискучий майстер вірша, талановитий новатор, що вніс у скарбницю римської поезії нові жанри, нові засоби художнього зображення дійсності. Мова Овідія багата, гнучка, мелодійна, інтонаційно виразна. Легкість і вправність, з якою писав Овідій, можна порівняти з мистецьким хистом Байрона, Пушкіна, Словацького та інших видатних майстрів слова. Тематика творів Овідія і його погляди на літературу зазнали корінної еволюції: від надуманої, відірваної від громадського життя епохи любовної поезії раннього періоду через вчено-міфологічні поеми поет прийшов до розуміння поезії як реалістичного відображення дійсності, створюючи в понтійських творах нову поезію, сповнену широкого ліризму і реалізму. Негативно позначилось на його поетичній творчості надмірне захоплення риторикою, яке привело до того, що в Овідія стирається грань між поезією і риторичною прозою. Незважаючи на це, Овідію належить одне з найвищих місць в пантеоні римських поетів.

Високо оцінила Овідія римська літературна критика — Сенека (батько і син), Квінтіліан, Тацит, проте і римляни критикували його за легковажний зміст ранніх творів та самозакоханість у своїх хибах.

Овідій мав великий вплив на літературу народів Європи. Його еротичні елегії стали зразком для лицарської (куртуазної) лірики середніх віків — провансальських трубадурів і мінезингерів. «Метаморфози» стали для широких кіл підручником грецької, а «Календар» — римської міфології. Вони послужили невичерпним джерелом сюжетів для новел, картин, статуй, опер, балетів тощо. До Овідія зверталися такі письменники, як Бокаччо, Шекспір, Аріосто, Гете та ін.

Овідій був одним з найулюбленіших поетів О. С. Пушкіна.⁶ Особливо дорогим і близьким серцю Пушкіна став рим-

⁶ Див. Праці: А. И. Маленн, Пушкин и Овидий, «Пушкин и его современники», XXIII, 1916, стор. 44—46; Д. П. Якубович, Пушкин и Овидий, «Пушкинист», IV, 1922, стор. 284—294; М. М. Покровский, Пушкин и античность, «Временник Пушкинской комиссии», 4—5. М.—Л., стор. 44—50.

ський поет-вигнанець під час перебування Пушкіна в Бессарабії (вірш «До Овідія», поема «Цигани», інші вірші та листи). У вірші «До Овідія» великий російський поет пише:

Захоплений не раз журливих струн ігрою,
Я серцем був своїм, Овідію, з тобою.

Досить популярним був Овідій на Україні. В XVI ст. виникла навіть легенда про те, що Овідій був похований на Україні.⁷ Цікавились Овідієм визначні українські письменники Іван Франко, Леся Українка, Осип Маковей та ін.

Минули століття, та «не зів'яв Овідія вінець», його славі не зашкодив «ні гнів Юпітера, ні вогонь і меч, ні нищівний час». 20 березня 1958 р. громадськість усього світу широко відзначила 2000 років з дня народження великого поета античності.

⁷ Див. праці: G. Przychocki. Grób Owidiusza w Polsce, „Prace Tow. Nauk. Warsz.“, Warszawa, 1920; T. Mikulski. U grobu polskiego Owidiusza, Kraków, 1936.

ЛИСТ ДІДОНИ ДО ЕНЕЯ

Пісню прийми, Дарданідо, Елісси, яка йде в могилу,
Ті, що читаєш слова, є вже останні мої.
Так білий лебідь, коли кличе доля, звалившись на мокрі
Зела Меандра ріки, пісню співає свою.
І не тому я пишу, що надіюсь, що просьба зворушить,
Може, тебе; цей почин ласки в богів не знайшов.
Та, змарнувавши вже так препогано і честь, і заслуги,
Й сором і тіла, й душі, легко й слова марнують.
Ти вже задумав, проте, покидати нещасну Дідону,
Вірність твою й паруси вітер один пожене?
Ти вже задумав, Енею, зірвати союз і канати,
В край італійський плисти, ще невідомий тобі?
Вже ні новий Карфаген, ані мури, які виростають,
Здані від владу твою, зрушить не зможуть тебе?
Кидаєш те, що готове, на те йдеш, що треба зробити,
Краю шукать ідеш в світ, інший знайшовши вже край.
Край той знайдеш, припустім, хто тобі дасть його на вживання
Хто віддасть ниви свої, щоб користали чужі?
Інше на серці кохання? До іншої прагнеш Дідони?
Знов хочеш слово давати, і не додержати його?
Чи заснуєш колись город, щоб був Карфагену подібний?
З замку, згори, оглядять будеш колись свій народ?
Навіть як сповниться все це, як все піде так, як ти схочеш,
Жінка чи буде така, так щоб кохала, як я?
Так я горю, як той факел восковий, що в сірку замочать,
Чи як кадило, яке кине побожний в вогонь,
Вдень, як не сплю, стоїть завжди Еней мені перед очима,
Завжди і вдень, і вночі образ Енея в душі.
Той, проте, вдяки не знає, на всі мої дари глухий він,
Розум, якщо б мала я, кинуть повинна його.
Все ж, хоч лиха в нього думка, проте, я не ворог Енею,
Хоч на невірність його гірко жаліюсь, — люблю.
Вибач, Венеро, невістці, й ти, брате Амуре, в обійми

Брата без серця візьми, в тебе ж бо, воїном він.
Може, однак, та любов, яка почалась, то помилка,
Й образ фальшивий його перед очима стає, —
Я не противлюсь, моїй хай любові дає він поживу:
Інший характер його, ніж у матері його.
Камінь і гори, й дуби, що ростуть там на скелях: високих,
Дикі теж звірі тебе певно на світ привели.
Чи може море, яке — й тепер бачиш — вітри розбивають,
Та по якому, проте, хочеш плисти проти хвиль?
Ідеш куди? Не пускає зима, мій ласкавий союзник,
Глянь лиш, як Евр підійма хвилі і ними вертить.
Зволь зложить дяку вітрам, яку радше тобі я зложила б,
Краще є серце вітрів, краще у хвиль, ніж твоє.
Стільки я навіть не варта (чому не чекаєш, поганче),
Щоб у далеких морях ти через мене пропав.
Ох, дорога ця ненависть твоя, дорога твоя впертість,
Як, щоб позбутись мене, зовсім життя не щадиш.
Бурі ушухнуть і плесо морське зрівняється гладдю,
Темнозеленим тяглом морем проїде Трітон.
Щоб, як вітри ті змінюються, й ти також міг так змінитись!
Зможеш, — як твердість твоя більша ніж дуба не є.
Що ж, якщо б сам ти не знав, на що здібне шаліюче море;
Ти ж вже досвідчив не раз води ті й віриш ще їм?
Навіть, як море манить і тоді ти канати відв'яжеш,
Скільки, проте, небезпек море широке скрива!
Хто зломив слово й пустився на море, добра не зазнає,
Зради як хто допустивсь, місце це любить карати.
Передусім, як Амура вразив хто, бо мати Амура,
Кажуть, на світ піднялась нага з Китери глибин.
Знищена — знищить, боюсь я того, і покривджена — скривдить,
Ворог мій щоб не напивсь, в морі розбитий, води.
Жий, я благаю! Бо краще живого, ніж мертвого втратить,
Смерті моєї щоб ти радше причиною був.
Бо уяви собі: круча рвучка тебе захопила —
(Хай не зашкодить ця думка) — що тобі прийде на ум?
Зараз всі кривоприсяги своїх уст фальшивих згадаєш,
Як і Дідону змогла хитрість фригійська твоя.
З'явиться перед очима дружина, яку обманув ти,
Коси розпливши, сумна, з рани спливає їй кров.
Досить хіба, щоб сказав ти тоді: провинився я, бийте!
Й думав, що громи усі тільки на тебе впадуть.
Дай хвилю часу жорстокості моря й твоїй, хоч коротку,
Щедро за те заплатити вільний, безпечний вже шлях.
Вже не тебе мені жаль; пожалій хоч Іюля, хлопчини,
Досить, що смерть вже моя впаде на совість твою.
Чим провинився Асканій і чим провинились Пенати?
Вирваних з жару богів хвиля затопить морська.
Ін їх, однак, не везеш, віроломний; це лож, що голосиш,

Що на плечах виніс ти батька з собою й богів.
Все брехня в тебе, брехати язик твій почав не від мене,
Я не є перша, якій болю завдав твій обман.
Може питаєш, де мати Іюля красивого ділась?
Згинула — кинув саму лютий її чоловік.
Це розказав ти мені, та мене не зворушив; я винна,
Можеш спалити мене, кара ця менша вини.
Не сумніваюсь, що кару на тебе твої шлють богове:
По суходолах, морях гонять тебе сьомий рік.
Викиднєві морських хвиль, я дала тобі захист безпечний,
Ледве що вчула ім'я, царство тобі віддала.
Щоб лиш була вдоволилася я подарунками цими,
Щоб не було, що то ми ложе ділили одне.
День той мене погубив, коли нас у похилу печеру
Ливень нагальний загнав, з синіх розлившися хмар.
Голос я вчула якийсь, і подумала: німфи це плачуть;
Це ж Евменіди моїй долі давали знаки.
Сороме, перед Сихеем зневажений, кару виконуй;
Я засоромлена йду і, нещаслива, прийму.
Є в мармуровому храмі у мене ікона Сихея;
Зелень і білі стяжки оповивають його.
Звідти я чула, чотири аж рази взявав мене голос
Знаний; тихенько сказав сам він: «Еліссо, прийди».
Без проволоки я йду вже, я йду, тобі вірна дружина,
Здержує стид лиш гріха, що допустилась його.
Що провинила, прости, обманув мене спритний обманщик;
То ж і провиня моя менше тяжка через це.
Мати богиня і батько старій, дорогий клунок з сном
Повну надію мені вірного мужа дали.
Як прогрішиться я жала, кричина гріха була чесна,
Якби лиш вірний він був, тут не було б каяття.
Та сама доля моя, яка перша мене привітала,
Не опускає мене аж до останнього дня:
Згинув мені чоловік мій, при вівтарі вдома убитий,
Добич злочину його брат мій загарбав собі.
Прах чоловіка й вітчизну лишая, тікаю ізгоєм:
Йду я в дорогу тяжку й ворог за мною іде.
В землю чужу прибуваю, від брата й від хвиль врятувавшись,
Берег купую й тобі, зраднику, передаю.
Тут заснувала я місто і широко розбудувала
Мури; неависні всім стали сусідам вони.
Війни скрізь; бо на чужинку, на жіңку, ідуть всі війною,
Ледве зготуєть могла зброю і брами якбудь.
Я тисячам женихів до вподоби була, що жаділись,
Чом я не знати кого вище ціню понад них.
Чом зволікаєш гетулові Ярбі мене даць в кайданах?
Я помогла би сама в злочині цьому тобі.
Є ще і братчик, якого злочинна рука змилась кров'ю

Вже чоловіка мого, змиється може в моїй.
Геть відложи і богів, і святе все, що в руки береш лиш:
Бо беззаконна рука кепсько вшанує богів.
Як почитать мав би ти тих богів, що з пожежі спаслися,
Будуть жаліти боги, що із пожежі спаслись.
Може злочинцю, тепер ти вагітну мене залишаєш,
Може теж часть твого «я» в тілі закрита моїм.
І до нещастя матусі дійде ще дитятко нещасне:
Так то спричиниш ти смерть ще ненародженого.
З матір'ю разом своєю помре також братчик Іюла,
Кара одна забере з'єднаних двоє в одно.
«Бог мені каже іти»; бодай приходить наказав був,
Щоб не діткнулись цілком тевкри пунійців землі.
Саме під проводом бога цього буревій тебе носить,
Стільки вже тратиш часу серед розбурханих хвиль.
Ледве чи стільки трудів було б треба в Гієргам повернутись.
Якби стояв він такий, як коли Гектор ще жив.
Бо не до Сімоїс рідного ідеш, до хвиль ідеш Тібру,
Навіть добившись мегі, будеш чужинцем ти там.
Як десь забита земля та від флоту твого утікає,
Ледве на старість тобі може дістатись вона.
Краще як віно візьми ці народи, — покинь блуканню, —
Й Пігмаліона добро, що привезла я сюди.
Іліон перенеси в добрий час до тірійського міста,
Місце царя тут займай, май у руках святий скиптр.
Як твоє серце бажає війни, теж Іюл як нагоди
Хоче, щоб він власноруч міг перемогу здобуть —
Щоб не забракло кого побивати, — знайдеться і ворог:
Миру закони давать можна тут і воювать.
Ти лише, — я заклинаю на матір тебе і на братню
Зброю, на стріли його, й друзів у втечі твоїй,
Рідних богів пресвятих; хай живуть усі ті, що з собою
З роду свого ти везеш, хай кінець буде страшним
Війнам і бедам твоїм, хай Асканій щасливо дозріє,
Також Анхіс старичок землю хай має пером —
Змилосердися, благаю, над домом, що здався в твої руки!
Що ж за провина моя, крім, що любила тебе?
Я не із Фтії походжу, ні родом з Мікен я великих,
Батько мій, ні чоловік, в бою на тебе не йшли.
Як тобі соромно, що я твоя жінка, хай буду лиш гостя,
Буде Дідона ким хоч, щоб лиш твоєю була.
Знані мені всі моря, які Африки берег змінвають,
Часом є вільний по них, часом запертий знов шлях.
Як лиш погода відкріє дорогу, розпустиш на вітер
Парус; тепер легка твань здержить пливуче судно.
Щоб уважать на погоду — мені кажи, згодом від'їдеш;
Як лиш захочеш, то я тут залишитись не дам.
Друзі бажають спочинку, також поторощений флот твій,

Півзремтований лиш, дещо часу вимага.
Що заслужила я вже і за те, що зроблю ще для тебе,
І за подружжя колись трохи відстрочки прошу,
Поки успокоїться море й любов, і я з часом привикну,
Поки навчуся, як жаль можна хоробро знести.
Ти як не згоден, є в мене відвага з життям розпрощатись,
Довго зі мною не дам бути жорстоким тобі.
Щоб ти побачити міг образ тої, що пише в цій хвилі:
Пише, й на лоні лежить в неї троянський твій меч.
Сльози пливуть по обличчі струмком на обнажений меч той,
Що вже не сльози його змцють, а кров краску дасть.
Як ось придався цей дар твій мені в моїй долі нещасній,
Вклад лиш малий ти зробив й похорон приготував.
Не перший раз це тепер пробиває твій меч мої груди,
Вже бо жорстокий Амур рану в цих грудях лишив.
Анно сестрице, повірнице бідна моєї провини,
Праху моему даси дари належні йому.
Щоб, як сплять на кострі, не писали: «Елісса Сихея»,
Мармур могильний нехай з написом буде таким:
«Смерті причину і меч їй доставив Еней, а Дідона
Вже власноручно сама смерть спричинила собі».

Переклад М. Білика.

ОБРАЗ ГЕРО І ЛЕАНДРА В ОВІДІЯ І МУСЕЯ

У 18-ій елегії II книги «Amores» Овідій говорить про любовні послання як один із видів любовної поезії, а в «Ars amatoria» (III, 346) з гордістю заявляє, що він перший ввів цю форму поезії в римську літературу: «Ignotum hoc aliis ille novavit opus».¹ В обох випадках Овідій має на увазі «Heroides» — другий свій великий поетичний твір. Проте він не був творцем любовного послання взагалі. На цьому поприщі насамперед прославився Проперцій. Його лист Аретузи до Лікота, без сумніву, заохотив Овідія зайнятись цим родом поезії.

Заслуга Овідія полягає в тому, що він вмістив відповідні міфи у послання, але не як об'єктивні оповідання, а як суб'єктивні переживання закоханих героїнь, створивши цим самим нову різновидність — баладу-послання.

Монологи і листи міфологічних персонажів як форма риторичної декламації практикувалися в риторичній школі, Овідій переніс їх з цієї школи в поезію. Його «Heroides» — як художнє розкриття психології кохання — становили значне літературне явище і зразу ж викликали наслідування. Овідій у вищезгаданій 18-ій елегії говорить, що друг його Сабін, повернувшись до Риму, почав складати листи — відповіді адресатів послань:

Quam cito de toto rediit meus orbe Sabinus
Scriptaque diversis rettulit ille locis (27--28).

За п'ятнадцятьма посланнями міфічних героїнь у багатьох виданнях уміщено шість елегій (XVI—XXI), які творять т. зв. парні послання. Кожна пара складається з послань героя і відповіді героїні. За любовними освідченнями Париса, Леандра і Аконтія йдуть відповіді Єлени, Геро і Клідіи.

¹ Luce, Ovide, L'art d'aimer, Paris, 1924.

Щодо авторства парних послань, то в критиці нема єдиної думки. Одні вважають автором Овідія у пізній добі його творчості, інші висловлюють думку за poeta Ovidianus. Чия думка правильна, сказати важко. Проте досліди, проведені Толькіном, Гільбергом і іншими над технікою парних послань, виявили, що хоч вони й відрізняються від основного збірника певним багатослів'ям, однак за стилем настільки близькі до Овідія, що його авторство не повинно викликати ніяких сумнівів.²

Матеріал для послань Овідій черпає з різних міфів (з троянських, про аргонавтів, Фесея, Геракла, Іо, александрійських, про Канаку, 'Аконтія і Кідіппу, Сапфо, Геро і Леандра).

Міф про Геро і Леандра — перлина елліністичної романтики — дійшов до нас в обробці двох поетів: Овідія і Мусея. Ми маємо на увазі другу пару послань або, за численням Пальмера, XVIII і XIX послання з «Heroides» Овідія і епілій Мусея „Τὰ κτθ' Ἠρώ καὶ Λέανδρον“. На перший погляд велика схожість між обома поетами в сюжеті і деталях складає враження, що Мусей використав твір Овідія. Однак порівняння двох послань з епілієм Мусея швидше говорить за те, що обидва поети користувались одним спільним джерелом. Підтвердженням цього може бути той факт, що Мусей не міг скористатися з Овідія хоча б тому, що про смерть Леандра в посланнях не згадується. В той же час мотив смерті Леандра не можна вважати творчим задумом і самого Мусея, тому що про неї згадують інші античні письменники.

Отто Ріббек вважає, що основою листування між Геро і Леандром був елліністичний епілій, тому що в обох посланнях є багато ознак, які також є і в пізнішому епілії Мусея і які могли бути запозичені лише із спільного джерела.

Зелінський дещо більше роз'яснює питання, коли говорить, що спільним джерелом для Овідія і Мусея був геллеспонтський міф про нещасну любов і смерть Геро і Леандра.³ Цей міф у його зв'язному вигляді переданий у 340 гексаметрах епілія Мусея „Τὰ κτθ' Ἠρώ καὶ Λέανδρον“⁴.

На Геллеспонті, в тому місці, де береги найбільше зближені, лежали два міста: Сестос на європейському і Абідос на азіатському побережжі. Сестос славився культом Афродіти, на свято якої сходився народ з далеких міст. Жрицею Афродіти, з волі батьків, була молода красуня Геро. Вона

² Див. Т. Зелінський. Овидий. Баллади-послання, Москва, 1916, стор. 248; Schanz-Hosius, Geschichte der römischen Litteratur, II Teil, I H., стор. 214; O. Ribbeck, Geschichte der römischen Dichtung, II, Stuttgart 1889, стор. 259.

³ Див. Т. Зелінський. Овидий, Баллади-послання.

⁴ Див. Musaei gramatici, carmen „De Hero et Leandro“, Carolus Diltheu, Bonnæ 1874.

жила зі старою нянею за містом в надморській башті біля храму Афродіти. На одному із щорічних свят, які влаштовувались на честь богині, її побачив молодий Леандр, мешканець міста Абідос, і, згідно з каноном олександрійської романтики, з першого погляду гаряче покохав. На святі він говорив з жрицею і признався в своєму палкому коханні.

З уваги на те, що легальним способом молоді не могли ніколи зустрічатись, бо на перешкоді була воля батьків, які віддали Геро на службу богині, вони вирішили зустрічатись таємно. З приходом ночі Геро подавала Леандру із своєї башти світляний сигнал, і він кожної ночі перепливав Геллеспонт.

Влітку, коли море було спокійне, молоді без жодної перешкоди насолоджувалися щастям. Але прийшла зима, а з нею й бурі. Молоді і тепер не хотіли відмовитись від зустрічей, і Леандр, надіючись на свою силу, як і раніше, ведений світлом Геро, перепливав кожної ночі море. Але в одну особливо бурхливу ніч вітер погасив світло, і Леандр, опинившись у повній темряві серед розбурханих хвиль, після довгої боротьби потонув.

Вранці буря втихла. Хвилі пригнали мертве тіло Леандра до скелястого берега, на якому стояла башта. Геро, пізнавши тіло милого, у розпуці кинулася з башти в море й потонула.

Наведений міф не був досягненням грецької класичної міфології і міг виникнути шойно після заселення грецькими колоністами берегів Геллеспонту. Про його виникнення є дві гіпотези. Однією з причин виникнення міфа могло бути бажання греків, які заселявали азійський берег, оволодіти і європейською частиною Геллеспонту, яку займали в той час дикі варвари, фраки. Урожайний Херсонес завжди був для греків бажаною, але недоступною красунею.

Ервін Роде⁵ вважає, що місцевий міф, який містив у собі голівні риси історії про нещасне кохання Геро і Леандра, віддавна існував на Геллеспонті і був пов'язаний з «баштою Геро» біля Сестос, яка довго стояла на фракійському побережжі як залишок варварських укріплень. Страбон,⁶ описуючи географічне положення міст Сестос і Абідос, також посилається на башту Геро: διὸ καὶ εὐπετέστερον ἐκ τῆς Σηστοῦ διαίροισι παραλεξάμενοι μικρὸν ἐπὶ τὸν τῆς Ἴηροῦ πύργου, κακείθεν ἀφιέντες τὰ πλοῖα συμπράττοντες τοῦ ῥοῦ πρὸς τὴν περαιΐσιν (тому легше переправляються із Сестоса ті, що, пропливши трохи вдовж узбережжя до башти Геро, пускають звідти кораблі на переправу при сприятливій течії).

⁵ Див. Erwin Rohde. Der griechische Roman. Leipzig, 1914, стор. 142 і наст.

⁶ Див. Strabo. Geographica, I Г. vol. III, стор. 828, абз. 591, Phipps 1913 (Augustus Meineke).

Про башту, в якій жила Геро, і про зрадливий світильник згадує і Антипатер з Фессалії:⁷ Ταῦθ' Ἠροῦς τά παροιδεν ἐπαύλια τοῦτο τὸ πύργου λείφανον, ὁ πρόδότης ὡδ' ἐπέκειτο λύκνος (Це давнє місце проживання Геро, це залишки башти, там стояв зрадливий світильник). Про башту Геро говорить і Мусей:⁸

...σὺ δ' εἴ ποτε κείθι περήσεις,
διζεὸ μοι τινὰ πύργον... (Ти, якщо
будеш колись там перепливати, башту одну пошукай...).

Міф про Геро і Леандра греки класичного періоду не знали; він стає відомим щойно в олександрійську епоху, завдяки працьовитості деяких поетів-учених, що займалися збиранням місцевих міфів. Попавши в літературу і одержавши спеціальне олександрійське забарвлення, історія Геро і Леандра стала загальновідомою вже не як міф, а як любовна новела.

До недавнього часу серед учених переважала думка Кнаака,⁹ що першоджерелом поеми про Геро і Леандра було оповідання в елегійному стилі Каллімаха. Такого ж погляду додержується і С. Й. Клемм,¹⁰ обґрунтовуючи своє твердження великою схожістю в деталях оповідання про Геро і Леандра в Овідія і Мусея з оповіданням «Аконтії і Кідіппа» у Арістанета, яке, без сумніву, було запозичене у Каллімаха. Однак медіоланське *Διηγήσεις* Каллімаха і т. зв. *Scholia Florentina* не підтвердили реконструктивних праць Кнаака; також і аргумент Клемма, на нашу думку, не дуже переконливий, бо в той час, коли із елегії Каллімаха про Кідіппу і Аконтія збереглося багато ремінісценцій і фрагментів, з елегії про Геро і Леандра немає нічого.

З протилежною думкою виступив польський філолог Й. Мантейфель.¹¹ Він, посилаючись на папірусний фрагмент, виданий Ц. Г. Робертом,¹² і погоджуючись з дослідженнями Снелла, Мааса¹³ і Керте,¹⁴ які вважають, що уривок у *Par. Pyl. III, 486* може походити від олександрійської поеми, робить висновок, що першоджерелом була не елегія, а епілій, автора якого слід шукати в колах, близьких до Мосха.

У римській літературі перші натяки на міф зустрічаємо у Вергілія («*Georgica*», III, 258 і наст.), які поряд зі згадкою

⁷ Див. *Antologia Palatina*, VII, Epigr. 666.

⁸ Див. *Musaei gramatici carmen „De Hero et Leandro“* Carolus Dilthey, вірші 23—24.

⁹ Див. *Knaack. Festgabe f. Susemihl*, 1898.

¹⁰ Див. *S. J. Klemm. De fabulae, quae est de Herus et Leandri amoribus, fonte et auctore*, Leipzig, 1889.

¹¹ Див. *J. Manteuffel. Hero i Leander. Przyczynek do historii epyllionu aleksandryjskiego. Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności*, t. XLVII, 1946. N 4, стр. 128—130.

¹² Див. *C. H. Robert. Catalogue of the Greek and Latin Papyri in the Johns Rylands, Library, Manchester*, vol. III, 1938, N 486.

¹³ Див. *Snell, Maas. Gnomon*, XV, 1939.

¹⁴ Див. *A. Koerte. Archiv f. Par. XIV*, 1941, 935.

у Страбона, про що вже раніше було сказано, належать до найстаріших. Відсутність згадки про імена Геро і Леандра у Вергілія говорить про те, що цей міф у той час був загальновідомим, і називати імена героїв не вважалось потрібним. Часто на міф посилаються і пізніші письменники.

Овідій, крім окремих посилань на міф у таких творах, як «*Arg amatoria*» (II, 249), «*Tristia*» (III, 10, 41), «*Ibis*» (589), використав матеріал міфа у XVIII і XIX посланнях «*Heroides*».

Послання Леандра до Геро і Геро до Леандра, як і всі послання Овідія, по суті, зіткані з серії таких мотивів, як розлука, туга, самотність, муки ревності, спогади про початок кохання, думки про смерть, благання про повернення, одночасно вони індивідуалізовані відповідно до характеру персонажів і відмінностей в умовах, які спричинились до розлуки.

Форма послання, з одного боку, дала Овідієві можливість не лише похвалитись мистецтвом варіацій, в чому він виявився великим майстром, але також і поглибити психологічний мотив. З другого боку, треба признати, що поет, бажаючи викласти історію Геро і Леандра у формі послання, зустрів невеликі труднощі, і щоб з ними справитись, він навіть відступив від змісту міфа. Так, у XVIII і XIX посланнях зустрічаємо двоє молодих людей, Геро і Леандра, для яких морська буря є причиною короткочасної розлуки і одночасно дає нагоду писати послання. Овідій, бажаючи створити правдоподібну обстановку для листування, жертвує своїм героєм.

Леандр Мусея, керований пристрастю, не зважає на страхіття бурхливого моря і кожної ночі перепливає Геллеспонт. Його сміливість межує з одчайдушністю:

οὐ τρομέω φάρυ χεῖμα, τετὴν μετανούμενος εὐνήν,
οὐ βρόμον ἤχηεντα, περὶ Πτώσσοιμι θαλάσσης.
ἀλλ' αἰεὶ κατὰ νύκτα φορεῦμενος ὑγρὸς ἀκοίτης
νήσομαι Ἑλλάσποντον ἀγάρροον... (M. 205—208).

(Не злякаюсь важкої зими, до твого поспішаючи ложа,
не злякаюсь ні грізного реву, ні сильно шумлячої хвилі.
Але завжди у ночі, перемоклий, несений морем,
я, твій муж, плистиму крізь глибини Геллеспонту).

Леандр Овідія обережний. Хоч сьому добу бушує море, він не наважується плисти, а тугу свою облегує писанням.

Із наведеного порівняння бачимо, що лише необхідність спонукала Овідія відступити від первісного міфа, бо якщо і його герой перепливатиме кожної ночі до милої на побачення, для чого тоді послання?

Лист Леандра погоджується завести до Сестос сміливий моряк. Тут виникає питання, чому ж не пливе сам Леандр?

Виявляється, що він не наважується їхати тому, щоб своєю їздою не розкрити перед батьками таємниці кохання:

Ascensusus eram, nisi quod cum vincula progae
Solveret, in speculis omnis Abydos erat.
Non poteram celare meos, velut ante, parentes,
Quemque tegi volumus, non latuisset amor.¹⁵

(Я б з ним разом поплив, та коли він відв'язував лодку, то на сторожі були жителі Абіда всі.

І не міг би я, так як раніше бувало, батьків обманути, наша таємна любов стала б відома усім).

Блукаючи по набережній, Леандр з тугою дивиться на протилежний берег і втішає себе спогадами першої зустрічі.

Овідій — майстер у зображенні природи, описи якої завжди створюють фон для настрою, і тому оповідання, яке автор вплітає в цьому місці, сповнене чарівної краси.

Була ніч, коли Леандр вперше покинув батьківський дім. Його проводжало мерехтливе світло місяця. Срібний блиск стелився по воді. Скрізь глуха тиша, чути лише плескіт хвиль і квиління зимородка. З наближенням до берега сили його міцніли. На березі з нетерпінням ждала його Геро (Н., XVIII, 55—82). Леандр згадує і ніч, що нагородила його за незвичайний подвиг; за нею пішли й інші такі ж самі. Леандр блукає думками між недавнім щастям і теперішнім горем. Яка ж йому користь, що Геро так недалеко?

Леандр Мусея, жертвуючи собою, гине у хвилях, якщо ж герой Овідія буде й далі лише з берега споглядати на море, як же ж він загине? Тому Леандр Овідія вирішує:

Sit tumidum paucis etiam nunc noctibus aequor,
ire per invitas experietur aquas (Н., XVIII, 193—194.)

(Може ще кілька ночей бушувати розбурхане море серед неприяних хвиль, я постараюсь плисти).

Загине, пропало, а якщо допливе щасливо, тоді хай море бушує скільки і як захоче, він не стане його більше просити.

У Мусея вся краса міфа обумовлена його сумним закінченням. В одну особливо непогідну ніч, коли Леандр перепливав Геллеспонт, грізний подув вітру погасив світильник, з ним і життя і любов Леандра:

καὶ δὴ λύχνον ἀπίστον ἀπέσβεσε πικρὸς ἀήτης
καὶ ψυχὴν καὶ ἔρωτα πολυτλήτοιο Λεάνδρου. (М., 329—330).

В Овідія такого закінчення не може бути, тому що його герої пишуть листи. Зате майбутня смерть Леандра кидає тінь на останній день життя героїв.

¹⁵ Див. Publii Ovidii Nasonis, Heroides, (H. St. Seldmayer), Vindobonae, 1886. XVIII, вірш 11—14.

Леандр, вирішивши поплисти до Геро, свідомий того, що за свою сміливість він може поплатитись життям, і тому просить, якщо загине, щоб хоч хвилі пригнали його тіло до берегів Геро:

Optabo tamen, ut partis expellar in illas
et teneant portus naufraga membra tuos,
flebis enim tactuque meum dignabere corpus
et «mortis» dices huic ego causa fui (Н., XVIII, 197—200).

(Дуже я хочу, щоб хвилі мене на твій берег загнали,
Щоб там у гавань твою тіло моє заплило.
Гірко-гірко заплачеш, обнявши тіло нещасне
Скажеш: причиною я смерті Леандра була).

І ми переконані, що так воно й буде. Леандр загине у хвилях, його тіло буде прибите до берега Геро, і вона кинеться в море, обнімаючи труп милого.

Блискучий літературний талант Овідія, винахідливість у варіаціях і тонкість у психологічних спостереженнях бачимо і в зображенні Геро. Її думки і почування складні. Її мучить розлука, непевність. Чи прийде Леандр? Чи не розлюбить? Кожної ночі вона ставить світильник і довгі години очікування скорочує кужілля і розмовою зі старою нянею (Н., XIX, 41 і наст.).

А няня на все хитає головою, тому що дримає. Вкінці Геро, втомлена очікуванням і власними думками, засипає. Усні вона бачить Леандра, але радість її коротка, з пробудженням усе щезає. На поверхню спливає мотив ревностів (Н., XIX, 101—104). Геро неспокійна. Але ось спалахнуло світло, яке вона засвітила, Геро сприймає це, як добре віщування для їхньої любові:

sternuit et lumen posito nam scribimus illo
sternuit et nobis prospera signa dedit (Н., XIX, 151—152).

(Блиснуло світло із тріском (пишу ж я саме при ньому).
Тріснуло й дало мені радісний віщий цим знак).

Геро така ж боязлива і безпорадна, як і більшість героїнь Овідія. В душі її весь час іде завзята боротьба між бажанням побачити Леандра і тривогою за його життя. То вона надіється, що Венера їм допоможе і море заспокоїться, то знову страхом проймає її зловіщий сон:

hic ego ventosas nantem delphina per undas
cernere non dubia sum mihi visa fide:
quem postquam bibulis inlisis fluctus harenis,
unda simul miserum vitaeque deseruit (Н., XIX, 199—202).

(Бачу нараз я дельфіна на морі розбурханім вітром
Бачу напевно і тут сумнівів жодних нема.

Як лиш нещасного кинула хвиля на берег піщастий,
Відплив тоді із життям разом залишив його).

Переконана, що цей сон віщує нещастя, Геро закінчує лист проханням, щоб Леандр був обережним.

Вищенаведені порівняння між поемами обох поетів переконують нас, що Овідій знав історію міфа і змінив її лише там, де змусила його необхідність. Однак цього не можемо сказати про початок міфа. Його Овідій, хоч і мав нагоду, не вставив.

В обох посланнях немає згадки про те, що Геро стала жрицею Афродіти з волі батьків, хоч з цим пов'язане її перебування в самотній башті над морем, близько храму богині, про що, однак, не забуває сказати Мусей:

Κίπριδος, ἦν ἱέρεια, γάμων σ'ἀδίδακτος εἶσα
πύργον ἀπὸ προγόνων παρὰ γείτονι ναίε θαλάσση (31—32).

(Жрицею була Кіприди, не знаючи шлюбного ложа,
з волі батьків проживала у башті високої над морем).

Як жриця, Геро була власністю богині чи через свою професію і бажання батьків не мала можливості вступити в легальний шлюб. В Овідія основною перешкодою в коханні молодих є лише батьки Леандра (Н., XIX, 99—100).

З цієї нагоди Е. Роде приділяє цьому фактові багато уваги і висловлює думку, що мотив самотнього життя Геро був, мабуть, невідомий Овідієві або забутий ним.¹⁶ Що і батьки відігравали немалу роль в олександрійському першоджерелі, свідчать слова Вергілія: «*pēs miseri possunt revocare parentes*» (Georgica III, 262).

Як не дивно, Овідій не говорить ні про свято Афродіти, на якому вперше молоді зустрілись, ні про їх договір. Правда, Леандр Овідія, нудьгуючи на березі моря, згадує також історію їхнього кохання, але лише з тієї хвилини, коли він вперше перепливав Геллеспонт.

Важко зрозуміти маломовність поета, якому в основному закидають багатослів'я і часті повторювання. Правдоподібно, що він відмовчується тому, що призабув історію міфа. Перебуваючи на засланні, Овідій не завжди міг дістати потрібну йому літературу і тому часто був змушений користуватись лише тим, що збереглося в пам'яті. Одночасно це говорить про те, що автором парних послань був сам Овідій.

¹⁶ Див. E. Rohde. Der griechische Roman, Leipzig, 1914, стор. 142 і наст.; Palmer. Ovidi Nasonis „Heroides“, Commentary, Oxford 1898, стор. 455 і наст.

З уваги на розбіжність в обох поетів реконструкція оригіналу в багатьох місцях непевна. Наприклад, в Овідія Геро збігає над море, щоб зустріти Леандра (XVIII, 97—100), у Мусея тієї сцени немає. Сильно підкреслену роль няні, образ якої вийшов досить реалістичний, треба вважати введенням Овідія (XVIII, 97; XIX, 41, 153—154), Мусей про неї лише згадує (188). Це саме маємо і в другому місці: у Овідія Леандр перепливає Геллеспонт при ясному світлі місяця (XVIII, 59 і наст.), у Мусея, як і повинно бути, в глуху, темну ніч (238—239). Леандр Овідія залишає одяг на березі (XIX, 43 і наст.), у Мусея він бере з собою, обкрутивши його навколо голови (251—252). Час дії також різний. В Овідія дія відбувається не восени, як у Мусея, а влітку. Про зиму, як про перешкоду в майбутньому, поет лише згадує (M., 293 і наст.; Овід. XVIII, 187—188).

Наведені розбіжності між двома старовинними трактуваннями міфа, зокрема, через те, що в епілії Мусея є дещо перлісне, говорять про наявність старішого грецького джерела. Однак для реконструкції первісного тексту важливими є не розходження, а спільності окремих місць, які знаходимо не лише в Овідія і Мусея, а й в інших письменників. Наприклад, не можна вважати випадковим, що в обох поетів Леандр дещо пишномовно, але згідно з духом олександрійської поезії говорить про себе, що сам він в одній особі і керманіч, і плавець, і човен:

„αὐτὸς ἐὼν ἐρέτης αὐτόστολος αὐτομάτῃ νῆος“ (M., 255).

Подібні слова зустрічаємо і в Овідія:

«idem navigium, navita, vector ero» (H., XVIII, 148).

Порівняння обох віршів говорить на користь гіпотези, що обидва поети користувалися спільним джерелом. Тричі вжите Муссем слово αὐτὸς наводить також на здогад про старіший грецький текст, а латинський текст слід вважати лише його перекладом.¹⁷

В обох поетів Леандр вважає Геро богинею, що зійшла з неба:

„Κύπρι φίλῃ μετὰ Κύπριν, Ἀθηναίῃ μετ' Ἀθήνην.“ (M., 135).

„Vera loqui liceat—quam sequor, ipsa dea est“ (Овід., XVIII, 66).

В обох Леандр називає світильник Геро, яким вона освітлює йому шлях, зіркою, за якою плисти безпечніше, ніж за Медведицею й іншими сузір'ями (M., 212 і наст.; Овід., XVIII, 149 і наст.). У одного і другого Леандр просить Геро засвітити на башті світильник:

¹⁷ Див. Paulys—Wissowa. Real-Encyclopädie, Stuttgart, 1912 (Heros) стр. 910

μοῦνον, ἐμοὶ τινα λύχνον ἀπ' ἠλιβάτου σέω πύργου
ἐκ περάτης ἀνάφαινε... (М., 210).

lumen in aspectu tu modo semper habe (Овід., XVIII, 216).

У обох поетів однаково світло з башти розпалювало любов у серці Леандра:

Ἦρώ λύχνον ἔφαινεν ἀναπτομένοιο δὲ λύχνου
θυμὸν ἼΕρωσ ἐφλεξεν ἐπειγομένοιο Λεάνδρου. (М., 239—240).

frigora ne possim gelidi sentire profundi,
qui calet in cupido pectore, praestat amor (Овід., XVIII, 89—90).

В обох Леандр благає Борея змилосердитись над ним, пригадуючи йому одночасно його любов до афінської царівни Орифії (М., 322; Овід., XVIII, 39—40).

На спільне олександрійське джерело Овідія і Мусея вказують ще посилення на історію міфа інших античних письменників. Крім Вергілія, Страбона і Антипатра з Фессалії, про міста Сестос і Абідос двічі згадує також Помпоній Мела.¹⁸ «Abydos magni quondam amoris commercio insignis est» (Chorographia, I, 97) і «est et Abydo obiacens Sestos, Leandri amore pernobile (Там же, II, 26).

Неодноразово посиляється на міф і Стацій.¹⁹ Особливої уваги заслуговують вірші 540 і наст. «Фіваїди», в яких Стацій розповідає, що Адраст дав Адметові в нагороду за одержану перемогу на ігрищах хламиду, на якій були зображені і одчайдушний Леандр, що пливе серед морських хвиль, і даремно виглядаюча його із своєї башти Геро.

З пізньоримських письменників слід згадати Авсонія, в якого двічі зустрічаємося з історією міфа: «Mosella» (287—288), присвячений Леандру, а в «Edyllium» (VI, 22—23) згадується про таємне світло кохання, яке Леандру послала Геро із своєї башти:

„...Fert fumida testa
Lumina Sestiaca praeceps de turre puella“.

Короткий, але зв'язний переклад міфа є в епіграмі „Ἐμπεροχέντρον“ («Antologia Palatina», IX, 381). Трактуювання міфа тут таке ж, як у Мусея, причому спостерігається збіг не лише поодиноких слів, але й цілих зворотів.

Геро із світильником і Леандр, що пливе серед хвиль, зображені також на численних геммах і особливо на монетах, у тому числі й на конторніатах міст Сестос і Абідос. На монетах міста Сестос у горі над ними зображений і Ерот з палаючим смолоскипом.²⁰

¹⁸ Див. Pomponius Mela. Chorographia (C. Frick), Lipsiae 1880, I, 97.

¹⁹ Див. Pappinius Statius. Silvae, Leipzig, 1911, I, 3, 27; I, 2, 87; Thebais, VI, 525 і наст. і 540 і наст.

²⁰ Див. Paulus—Wissowa. Real-Encyclopädie (Hero), стор. 913.

Говорячи про XVIII і XIX послання Овідія, слід сказати, що їм властиві й недоліки. Це стосується особливо частих повторень і учено-міфологічних епізодів, які знижують ефект. Наприклад, не лише Леандр пригадує Бореєві його любовні пригоди (XVIII, 39—40), а й Геро докладно перераховує їх Пептунові (XIX, 129 і наст.). Ця міфологізація природи в олександрійському стилі не позбавлена краси, однак, як правильно зауважує Зелінський, Геро краще зробила б, якщо б простими словами помолилась богові морів.

Однак порівняння з епілієм Мусея (320 і наст.) вказує, що джерело цих риторичних декламацій було вже, мабуть, в олександрійській поемі. Тому здогад про пізніші вставки в цьому місці слід відкинути.

Хоч розбіжності між обома поемами в обробці олександрійського першоджерела великі, все ж таки немає сумніву, що і Овідій, і Мусей користувались спільним джерелом.

**ВЛАСНІ ІМЕНА І ЗАГАЛЬНІ НАЗВИ ГРЕЦЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ
В «МЕТАМОРФОЗАХ» ОВІДІЯ**

Важливе місце в ділянці лексики кожної мови займають власні імена і назви. У переважній більшості випадків вони утворюються від загальних слів, у яких відмічалась певна ознака, наприклад: Nicomedes < Νικομήδης (ἡ νίκη — перемога, μέδομαι — думаю); Pasiphae < Πασιφάη (πάσα — вся, φάος — світло); Basilius < βασιλείος — царський (пор. Василь); Athanasius < ἀθανασία — безсмертність і інші. За цим зразком у латинській мові пізнього періоду античності виникли імена Constantius від partic. praes. constans — стійкий; Prudentius < prudens — розсудливий і т. п.

У латинській мові є ряд прізвищ (cognomina), утворених ще в ранні часи римської республіки від назв городини, напр.: Piso < pisum — горох (пор. Plin., XVIII, 10); Lentulus < lens — сочевиця; Fabius < faba — біб (пор. там же). Римляни святкували восени навіть спеціальне свято бобу — Kalendae Fabariae, що вказує на те, як вони (зокрема бідніші верстви населення) цінили цю рослину.

Деяка кількість загальних іменників походить від власних імен і назв, наприклад, cotopia < κωδωνία — айва, у староруській мові відповідником її є гдуня, у польській мові gdula — дуля, у російській, українській — дуля (сорт груш). Цей іменник походить від назви племені кидони (οἱ Κιδωνες), яке жило на північно-західному побережжі острова Крит, де було місто Κωδωνία. Для слова cotopia характерним є передача грецького звука *v* через *o* і втрата дзвінкості проривного, що часто мало місце в словах, засвоєних у ранні часи усним шляхом. В архаїчних пам'ятках з Пренести ім'я дочки Пріама Кассандри *Κασσάνδρα* написано так: Cassentera, а ім'я дочки троянського жерця Хрисеїда — Creisita, від Асс. *Χρυσήδα* (*Χρυσής* — *idos* (CIL., 1,150)). Бувало навпаки. Грецькі проривні глухі на латинському ґрунті підпадали медіалізації, наприклад, *buxus* < *βύξος* — бужшпан; *carbasa* < *κάρπασσα* — вітрило і інші. Зміну дзвінкості при передачі грецьких звуків

у латинській мові деякі дослідники (наприклад, проф. Тронський) пояснюють впливом етрусської мови, виходячи з того, що в ній не було різниці між дзвінками і глухими¹. Це явище можна пояснювати ще й тим, що у розмовній мові немає чіткої різниці при вимові глухих і дзвінких звуків² (пор. в укр. дуб, зуб). Римляни у словах, засвоєних від греків через розмовну мову, могли чути в певній позиції дзвінки замість глухих або навпаки і так їх передавати.

Римські письменники, спираючись в основному на грецькі літературні зразки, вводили до своїх творів багато грецьких слів, у тому числі й грецьких власних назв. Навіть пуристичні намагання римських прозаїків класичної доби старанно уникали архаїзмів, неологізмів, а також іноземних слів, зокрема грецьких, які зробили лексику латинської мови докласичного періоду дуже строкатою, не в силі були очистити латинську мову від прецизмів. У найбільшого пуриста в доборі слів цього періоду Цезаря, який, за Геллієм (*Att. noct. I 10, 4*), виявив, що нового, невідомого слова треба уникати так, як стрімкою скелі („*ut tamquam scopulum sic fugias inauditum aut insolens verbum*“), є чимало грецьких слів. Меншу кількість слів, запозичених із грецької мови, зустрічаємо у римських прозаїків класичної доби, значно більше їх у поетів, у тому числі в Овідія.

Овідій, наймолодший з-поміж поетів часів Августа, виявив свій надзвичайний нарраційний талант у поемі «Метаморфози», в якій зібрав коло 250 міфічних оповідань. Фантастичні оповідання про перетворення людей у рослини, тварини, камені завжди цікавили античних поетів, а особливо поетів елліністичної доби, коли цей літературний жанр дійшов до найвищого розквіту. Овідій у своїй поемі спирається, головним чином, на таких грецьких поетів елліністичної епохи, як Нікандр з Колофону (Ἐτερολοῦμενα), Парфеній з Нікаї (Μεταμορφώσεις), Антігон (Ἀλλοιώσεις), Каллімах, Евфоріон, Фанокл, Феокрит, але деякий вплив на нього мали й старші грецькі поети, навіть Гомер і грецькі трагіки, а з римських у першу чергу Вергілій. Зрозуміло, що поет, беручи в основу «Метаморфоз» грецькі міфи, засвоює з них дуже багато власних імен і назв.

Поряд з власними іменами і назвами, які засвоєні літературним шляхом, у «Метаморфозах» Овідія є старі слова, що проникли раніше в латинську мову і через це зазнали певної деформації. Сюди належать власні імена з грецької міфології, що в ранні часи проникли в Рим разом з культом грецьких богів.

¹ Див. И. М. Тронский. Очерки из истории латинского языка, М. Л., 1953.

² Див. S. Jannaccone. Recherches sur les éléments grecs du vocabulaire latin de l'empire, Paris, 1950.

При передачі іноземної, мало зрозумілої для широких народних мас назви великий вплив на її спотворення, очевидно, мала народна етимологія. Цим можна пояснити значне відхилення від грецького оригіналу назви богині Proserpina < Περσεφόνη. Цю назву римляни, мабуть, зв'язували з дієсловом proserpere — *вилазити, сходити*, приписуючи богині причину процесу, якому підпадало кинуте в землю зерно. Внаслідок асоціації в назві Proserpina зберігається неаспірований звук р. У «Метаморфозах» Овідія тричі виступає Proserpina (V, 391, 505, 530). Поряд з Proserpina Овідій вживає другу форму цієї назви, більш наближену до грецького оригіналу (пор. X, 730; Persephone licuit, nobis Cinyreius heros). У назві Persephone помітна не тільки більш точна передача звукової форми грецького слова, а й збереження без змін грецького відмінка Nom. s. з довгим е. Цю ж назву зустрічаємо в V, 470 у грецькій формі Gen.: „Persephones zonam summis ostendit in undis“. У книзі X, 15 наявна форма грецького Accus. „Persephonem adiit inatopaeaque regna tenentem“. Можливо, що будова вірша змусила поета вжити навіть у тій самій книзі поряд із старою усталеною назвою її другий варіант. Звукова зміна назви Hercules також говорить про те, що римляни засвоїли її в ранні часи усним шляхом. Для слів раннього періоду розвитку латинської мови і слів народної мови характерна анаптика, яка якраз і виступає в слові Hercules (пор. drachma — drachma < δραχμή; Tecumessa — Tecmessa Τέκμησσα; tecina < τέχνη і інші). Hercules відмінюється, як латинські іменники III відміни (VII, 364; IX, 135; XIII, 52).

Старою назвою бога, віддавна відомою римлянам, була назва Аполлона — Apollo-inis. У грецькій мові, як відомо, за винятком форми Vocat. "Απόλλων, немає апофонії 'Απόλλωνος, в той час як у латинській наявне чергування о з і внаслідок ослаблення о, можливо, під впливом слів типу homo-inis. Apollo відмінюється в Овідія, як і в інших римських письменників, за латинським зразком (пор. III, 421; VIII, 389; XV, 638, 639).

Засвоєною з дорійського діалекту, який переважав у грецьких колоніях південної Італії, є назва матері Аполлона Латони — Latona поряд з Lato-us < дорій Λατώ-οῦς. У «Метаморфозах» знаходимо більш златинізовану форму Latona (VI, 160, 162, 200, 214, 218, 336; XIII, 635). На грецьке походження вказує звукова форма прикметника, утвореного від цієї ж назви Lato-us < Λατώιος, в якому випав другий компонент довгого дифтонга. Але довгий голосний перед наступним голосним не змінив своєї часокількості, наприклад: „Quae modo Latois populum summoverat aris“ (VI, 274). В Овідія є друга форма прикметника, ще більш наближена до грецького Latoius, із збереженням дифтонга: „Laomedonteis Latoius astitit arvis“ (VI, 196), — спричинена, можливо, будовою вірша.

Старими словами, як видно з зовнішньої форми, є імена героїв троянської війни Achilles, Ulixes. Коментатор «Енеїди» Вергілія Сервій (Aen., VIII, 383) про такого типу грецькі імена говорить: „*Omnia enim, quae in-eus exeunt hodie, apud maiores in es ihibant ut Nereus — Neres, Tydeus — Tydes*“ (Адже всі імена, які сьогодні закінчуються на *-eus*, у предків кінчались на *-es*). Отже, римляни в грецьких словах, засвоєних у ранні часи, намагались усунути дифтонг *-eu*, який звучав для них досить незвичайно, тому що в латинській мові він перетворився в монофтонг ще в доісторичні часи (в кінці слова *-e*, а в середині *-u*), наприклад, *Perses* поряд з *Perseus* < *Περσεύς*; *Poluces*, *Pollux* < *Πολυδεύκης*. Проте зміна звукового вигляду імен Achilles, Ulixes наступила, мабуть, не на латинському ґрунті, а зумовлена різновидністю цих імен в окремих грецьких діалектах. Джерелом для форми Achilles могла бути дорійська форма Ἀχιλλῆς, для Ulixes — сіцилійська Οὐλίξης.

Поряд з формою Gen. s. III відміни Achillis зустрічається Gen. s. II відміни Achilli, Achillei, утворений за аналогією до інших грецьких імен на *-eus*, які в латинській мові ввійшли до II відміни.

Дублетні форми на Gen. зустрічаються в «Енеїді» Вергілія, наприклад: „Troas reliquias Danaum atque immitis Achilli“ (I, 30). „Una ingens Periphas et equorum agitator Achillis“ (II, 476). „Mymidonum Dolopumve aut duri miles Ulixi“ (II, 7). У «Метаморфозах» Овідія Achilles виступає в різних відмінкових формах, змінюючись лише за III відміною (пор. VIII, 309; XII, 73, 593; XV, 856; XII, 582, 608; XIII, 133). Ulixes має в Овідія також дублетні форми. Крім Gen. s. Ulixis (XIII, 304, 712; XIV, 671), один раз виступає Gen. s. Ulixei (XIV, 159: „Neritius Masageus, comes experientis Ulixei“). В Acc. s. виступає лише грецька відмінкова форма на *-en*, напр.: „Ille tamen vivit, quia non comitavit Ulixen“ (XIII, 55). Ця сама форма Acc. s. є в XIV, 192, 241. У наведеному вище прикладі будова вірша не має ніякого впливу на вибір саме такої форми Acc.

З імен, якими названі персонажі троянської війни, зустрічається в Овідія ім'я *Nesuba*, яке потрапило на латинський ґрунт ще в той час, коли діяв закон послаблення коротких голосних у середині слова. Коротке *a* у відкритому складі в позиції перед губним, подібно як і в латинських словах, наприклад, *ravio-deruvio* перейшло в *u* (*Ἐκάβα*). У «Метаморфозах» *Nesuba* виступає декілька разів і відмінюється як будь-який іменник I відміни (пор. XIII, 423, 549, 556, 575, 577).

Дії закону послаблення коротких голосних підпала також назва *Tarentum* (XV, 50), утворена від форми непрямого відмінка *Τάραντ* — (*Τάρας* — *αυτός*) з доданим латинським закінченням *-um*, за аналогією до латинських назв типу *Laurentum*, *Nonnentum* (пор. *Qualität* у нім. мові від лат. *qualitas*). В *Tarentum* коротке *a* в середині слова в закритому складі перейшло

в е як і в латинських словах, наприклад, scando — descendo; агма, inermis.

У «Метаморфозах» знаходимо й стару назву грецької колонії в Кампанії Ситае <Κῶρη, в якій *v* передається через *u*, як це мало місце в грецьких запозиченнях латинської мови архаїчної доби, наприклад, *uixus* < πύξος *a η* — дифтонгом *ae*. Можливо, що в розмовній мові названий дифтонг вимовлявся як *e* ще в ранні часи. Цим можна б пояснити те, що грецький іменник στήα (рід рослини) в латинській мові одержав дублетну форму *seria* і *saeria*. З уваги на форму кінцевого складу Ситае відмінюється за I відміною множини (наприклад, XIV, 104 Ситагит). У пізніших письменників появляється друга форма Суме-es, звуково і морфологічно дуже наближена до грецького оригіналу (пор. Statius, Silv. IV, 3, 65; Silius, Punic. XIII, 494). Ця форма, очевидно, проникла літературним шляхом.

До ранніх слів з уваги на їх звуковий вигляд належить, між іншими, назва Achivi < Ἀχαιοί, яку також вживав Овідій у «Метаморфозах» (VII, 142). Дифтонг *ai* в середині слова ослаблюється до *i*, як у словах латинського походження, наприклад: *caedo* < *caido, *cecidi*, *aestimo*, *existimo*. У словах, засвоєних з грецької мови пізніше, дифтонг *ai* передається через *ae*: *machaea* < μάχηα.

Від назви критського міста Κνωσός, Κνωός у «Метаморфозах» зустрічається прикметник *Gnossius* (III, 208; VIII, 40) і *Gnosiacus* (VII, 471; VIII, 52; IX, 669). Згадані прикметники походять від назви *Gnossus*, в якій у латинській мові наступила медіалізація глухого перед *p*.

Поряд з власними назвами, які повністю пристосувались до фонетики і морфології латинських слів, у «Метаморфозах» є власні імена і назви, що в звуковій структурі зберігають деякі ознаки іншомовного походження, але відмінюються за латинськими типами відмін, одержуючи лише латинські відмінкові закінчення. Часто в «Метаморфозах» виступає відомий епітет Аполлона *Phoebus*, приймаючи в усіх відмінкових формах латинське закінчення (I, 338, 752, 451, 452; II, 608, 24, 399, 628, 110; III, 10, 18; VIII, 31).

За латинською II відміною в Овідія відмінюється ім'я аттичного мисливця Кефала *Cephalus* (VI, 681; VII, 512, 666, 865, 493, 665). Наявність короткого *a* в середині слова свідчить про те, що це ім'я проникло в латинську мову після дії закону ослаблення коротких голосних. Ознаки грецького походження — аспірація *h* у помітні в звуковій формі імені *Hippolytus*, хоч його відмінкові закінчення латинські. У «Метаморфозах» є *Nom. Hippolytus* (XV, 544) і *Acc. Hippolytum* (XV, 497). Це ім'я зустрічається в римській літературі ще до Овідія (пор. Cic. Tusc. disp., IV, 11, 27; De off., I, 10, 33; Verg. Aen., VII, 761). За цим же зразком відмінюється

Cygnus (II, 376; XII, 72, 75, 101, 122, 125), в якому, крім графема у, привертає до себе увагу медіалізація глухого проривного. Cygnus як власне ім'я знаходимо до Овідія в «Енеїді» Вергілія (X, 189). У функції загального іменника *cygnus* (κύκνος) появляється в римській літературі раніше (пор. Lucr., III, 7). Латинські відмінкові форми є у відомому з міфа імені *Rygnus* (IV, 55, 71, 107, 142, 143, 146). Наявність у й короткого а в середині слова дають підставу зарахувати його до імен пізнішого походження.

У «Метаморфозах» Овідія є чимало імен жіночих персонажів, які, незважаючи на деякі фонетичні особливості, що визначають їх заносний характер, відмінюються як латинські іменники. З-поміж них можна б назвати ім'я німфи *Arèthusa* Ἀρήθουσα, в якому збереження інтервокального s свідчить про те, що це слово пізнішого походження. *Arèthusa* виступає в «Метаморфозах» в Nom. (V, 496, 573, 642); у Voc. (V, 625) і в Abl. (V, 599). Для імені жінки фінікійського царя *Eugora* Εὐγόρα характерний дифтонг *eu*, який у ранніх запозиченнях, як згадано вище, підпадав монофтонгізації. У «Метаморфозах» це ім'я зустрічається в Nom. *Eugora* (VIII, 120) і в Acc. *Eugoram* (VI, 104) У Горация воно виступає в грецькій відмінковій формі, характерній для іонійсько-аттійського діалекту — *Eugore* (Carm. III, 27, 25). Неодноразово вживає Овідій ім'я *Philomela* < Φιλομήλα, яке також відмінюється за латинськими парадигмами I відміни (пор. VI, 451, 475, 507, 511, 553, 572, 601, 643, 658).

З географічних назв можна б ще згадати *Olympus* (I, 154; II, 60, 225; VI, 393, 487; VII, 225), *Parnasus* (I, 317, 467; II, 221) і інші. Деякі з них можуть бути засвоєними усно словами, в які римляни, відчуваючи їх заносний характер, ввели графему, характерні для слів грецького походження.

Не підлягає сумніву, що літературним шляхом проникли в лексику латинської мови ті власті імена і назви, які зберігають деякі своєрідності грецької мови у їх фонетичному і морфологічному складі. Імена і назви такого типу переважають у «Метаморфозах» Овідія. Вони, звичайно, ввійшли в один з 3-ох типів відмін латинських іменників відповідно до структури основи або форми називного відмінка. Власні імена і назви I відміни дуже часто зберігають без змін грецьку форму називного відмінка, яка, як відомо, може закінчуватись у жіночому роді на -а або -е. У «Метаморфозах» частішою є форма називного відмінка на -е, рідше на -а. Наприклад: *Daphne* (I, 452), *Clymene* (I, 765; II, 37, 43, 333; IV, 204), *Herse* (II, 559, 724), *Nyctimene* (II, 590), *Crocale* (III, 169), *Nephele* (III, 171), *Hyale* (III, 171), епітет сестри Аполлона *Phoebe* < Φοίβη (II, 723), *Semele* (III, 293), *Beroe* (III, 278), *Agauë* (III, 725), *Thisbe* (IV, 55, 71, 93, 99, 143), *Leucopoe* (IV, 168), *Leucothoe* (IV, 208), *Eurynome* (IV, 210),

Danae (IV, 611), Circe (XIV, 25, 312, 385), Dryope (IX, 331, 336, 342), Alcmena (IX, 276, 281, 313), у Плавта є Alcmena з анаптикою. Пор. Amphitruo (99, 103, 107, 110, 134, 290 і т. д.). У Ціцерона De nat. d. (III, 16, 42) виступає Alcmena, далі Progne або Procne (VI, 433, 440, 566, 595, 619, 641, 653), Niobe (VI, 148, 156, 165, 273), Uranie (V, 260), Calliope (V, 339).

Таку ж форму Nom. мають в Овідія географічні назви: Sparte (VI, 414), Messene (VI, 417), Aetne (II, 220; XV, 340), Ephyre (II, 240); Ide (II, 218; X, 71; XII, 521; XIII, 324), Crete (VIII, 118), Rhodope (II, 222; VI, 589), Cyllene, (I, 217; VII, 386) і багато інших. Форма Nom. на -а зустрічається у власних імен Purgtha (I, 385), Harpyia (III, 215), Europa (VIII, 120), Medea (VII, 41, 257, 285) і інших.

В імені Medea, як це звичайно буває при літературних запозиченнях, довгий голосний, що виник з дифтонга, не змінює своєї часокількості перед голосним, тоді як в усних запозиченнях наступає в такій позиції скорочення довгого голосного, наприклад, platea, balneum. Якщо власні імена і назви мають в Nom. s. форму на -е, — вони зберігають грецьку відмінкову форму на -en і в Acc. s.

У «Метаморфозах» можна знайти ряд прикладів Acc. на -en від тих самих власних імен і назв, що в Nom. мають форму на -е: Clymenen (I, 756), Semelen (III, 261), Leucothoen (IV, 220), Circen (XIV, 290), Dryopen (IX, 364), Prognen (VI, 470, 563, 580), Nioben (VI, 287), Sparten (X, 170, 217), Aetnen (XIII, 770), Aetnen (XIV, 188), Ephyren (VII, 391), Creten (VIII, 99, 183; XIII, 706; XV, 540), Rhodopen (X, 77), Cyllenen (V, 607). Зустрічається також значна кількість власних імен і назв з Acc. на -en, хоч в Nom. у даному творі вони не зустрічаються, наприклад: Antigenen (VI, 93), Danaen (VI, 113), Eurydicen (X, 48), Chrysen (XIII, 174), Mnemosynen (VI, 114), Anaxareten (XIV, 699) і інші. Від імені Еуропа Овідій вживає дублетні форми в Acc. Europen (V, 648) і Europam (VI, 104), причому будова вірша у вказаних місцях не впливає на вибір тієї чи іншої форми.

Від власних імен і назв згаданого типу буває грецька відмінкова форма на -es в Gen.: Semeles (III, 274), Thisbes (IV, 115, 145), Circes (IV, 205; XIII, 968; XIV, 10, 69, 71 і т. д.), Prognen (VI, 428, 468), Hecates (VII, 74, 241), Eurydices (X, 31), Phoebes (I, 476; II, 415; XII, 36), Daphnes (I, 490), Arachnes (VI, 5, 133, 150), Pleiomes (II, 743), Herses (II, 809), Panopes (III, 19), Penelopes (VIII, 315), Cyanes (V, 409), Eurynomes (IV, 219), Anaxaretas (XIV, 705), Boebes (VII, 231 і т. д.). Перевагу в цьому відношенні мають в Овідія власні імена. Від Aetne в «Метаморфозах» наявна лише латинська форма Gen. Aetnae (XIV, 160). Значно рідше зустрічаємо в перерахованій групі власних імен грецьку відмінкову форму

Вос. У «Метаморфозах» можна вказати лише на такі місця: „Tuque triceps Hecate quae coeptis conscia nostris“ (VII, 194). „Saucius ille tamen, fer opem matertera“ dixit Autonoe! moveant animos Actaeonis umbrae“ (III, 719—720). „Vincis, Anaxarete, neque erunt tibi taedia tandem / Ulla ferenda mei...“ (XIV, 718—719).

Інші власні імена, якщо вони виступають у Вос., приймають латинську форму з характерним для неї *a*, наприклад: „Vincere non poterat frustra, Medea, repugnans“ (VII, 11). З будови наведеного рядка видно, що ім'я Medea має *a*. В усіх інших відмінках власні імена і назви грецького походження пристосовуються до латинської відміни.

В I відміні є значна кількість власних імен чоловічого роду, в тому числі назв річок, засвоєних з грецької мови. У формі Nom. цих слів виступає сигматичне закінчення, як і в грецькій мові. Слова, запозичені шляхом розмовної мови, відмінюються за латинськими зразками, не приймаючи закінчення *s* (poeta, pautā). У «Метаморфозах» Овідія знаходимо багато прикладів грецької форми Nom. імен цієї групи: Cinyras (X, 299), Aeneas (XIII, 665; XIV, 116, 156), Pterelas (III, 212), Lycormas — назва річки в Етолії (II, 245), Eurotas — назва річки в Лаконії (II, 247), Hippomenes, -ae або -is (X, 575, 587, 640), Acoetes (III, 582, 696), Opheltas, -ae (III, 605, 641), Laertes (XIII, 144), Thersites (XIII, 233), Anchises (XIII, 640), Euphrates, -ae (-s) (II, 248), Orontes -ae, -is (II, 248). На думку стародавніх греків і римлян, річки, як і вітри, могли появлятися у постаті богів чоловічого роду, тому назви їх в Nom. одержували закінчення *-s*, подібно як іменники чоловічого роду Boreas, Eurotas. Наявність при деяких з перерахованих власних імен і назв дублетних форм Gen. на -ae і -is пояснюється тим, що римляни, беручи до уваги не будову основи, а лише омонімне закінчення Nom. з латинськими іменниками III відміни, відмінювали їх і за III відміною.

За I відміною відмінюються також patronimica, що досить часто зустрічається в «Метаморфозах»: Abantiades — потомок Абанта, царя Аргосу, Персей (IV, 607, 673; V, 138), Atlantiades (I, 682; II, 704, 834; IV, 368), Atrides (XII, 623; XIII, 189, 230, 365, 439, 655), Tydides (XII, 622; XIII, 68, 239), Priamides (XIII, 723; XV, 438), Aesonides (VII, 164; VIII, 411), Aeacides (VII, 668; XI, 246, 274, 389; XII, 82), Agenorides (III, 8, 81, 110; IV, 563, 772). В інших місцях твору Овідій називає Кадма, сина Агенора, Agenore natus (III, 51, 97), а Язона, сина Ясона, — Aesone natus (VII, 84, 110).

Власні імена і назви, в тому числі і patronimica, з формою Nom. на -as, -es одержують грецьку форму в Acc. на -an, -en: Aenean (XIV, 78, 170), Cinyran (VI, 98; X, 343, 438), Midan (XI, 92, 162), Lichan (IX, 211, 229), Hippomenen (X, 651, 690),

Aesoniden (VII, 60, 77, 255), Tydiden (XIII, 350), Priamidem (XIII, 99), Aeacidem (XI, 227; XII, 96) і т. д. Буває грецька форма також у Voc. Пор. XIV, 247:

„Hostis es, Aeneā, moneo, fuge litora Circes“.

IX, 213:

„Tune, Licha“, dixit „feralia dona dedisti?“.

В інших відмінках виступають латинські закінчення I відміни.

Подібне явище спостерігається при власних іменах і назвах II відміни. Вони також можуть зберігати особливості грецької відміни в Nom. s. і Acc. s., хоч поряд бувають і латинські форми, іноді навіть у тому самому вірші (наприклад: «Ardet Athos Taurusque Cilix et Tmolus et Oete» (II, 217).

У «Метаморфозах» можна вказати дуже багато місць, в яких власні імена і назви II відміни виступають у грецькій формі на -os в Nom. s. Наведемо кілька прикладів: Ismenos, Ismenus (II, 244; VI, 224), Pandrosos — одна з дочок Кекропа (II, 559), Harpalos, Harpalus (III, 222), Aglauros — дочка Кекропа (II, 560). Доказом грецького походження імені Ismenos, крім грецької відмінкової форми, є збереження групи консонантів *sm*, перший елемент якої в латинській мові, як відомо, випадав, залишаючи заміне подовження, наприклад: *grimus* < **grī-ismos*. В *Aglauros* в середині слова без зміни залишається дифтонг *au*, чого не буває в латинських словах (пор. *causa-accuso*). В обох словах — *Aglauros* і *Maeadros* — зберігається група -*ro*, що є специфічною рисою літературно засвоєних імен. У ранніх усно засвоєних словах група -*ro* зазнавала таких же фонетичних змін, як і в латинських словах, наприклад: *Alexander* < 'Αλέξανδρος.

З інших прикладів можна б ще згадати відомі назви островів *Delos* (VI, 191, 333; VIII, 221), *Samos* (VIII, 221), *Paros* (VIII, 221), *Tenedos* (I, 516), *Lemnos* (XIII, 46, 313) і інші. Грецька форма Acc. на -*on* є в *Daedalon* (VIII, 261), *Sisyphon* (IV, 466; XIII, 26), *Delon* (III, 597; IX, 332; XV, 541), *Samon* (XIII, 711; XV, 61), *Tenedon* (XIII, 174), *Lesbon* (II, 591; XIII, 173) і в багатьох інших.

До другої відміни ввійшли також власні імена на -*eus* з уваги на другий компонент дифтонга, який римлянам нагадував іменники II відміни на -*us*. В Овідія є дуже багато імен такого типу. Це *Nereus* (I, 187), *Enipeus* (I, 579), *Pentheus* (III, 514, 692), *Eropeus* (III, 619), *Proreus* (III, 634), *Nyseus* епітет Бакха, від назви міста *Nysa* і гори в Фессалії, де мав виховуватись Бакх (IV, 13), *Perseus* (IV, 639; V, 16, 34, 56, 80, 167, 175, 178, 248), *Cepheus* (IV, 738; V, 12), *Phineus* (V, 8, 36, 89, 157; VII, 3), *Tereus* (VI, 424, 455), *Theseus* (VII, 404, 421; VIII, 303, 547, 566) і т. д.

Проте названі власні імена в Овідія зберігають в Асс. грецьку відмінкову форму на **-ea**: Nerea (II, 268; XII, 94), Penthea (III, 561, 706, 712; IV, 22, 429), Persea (IV, 611; V, 30, 33), Cephea (V, 42), Phinea (V, 92, 109, 158, 210), Terea (VI, 647), Thesea (VIII, 263, 724; XII, 356) і інші.

Грецька форма Voc. на **-eu** виступає в Phineu (V, 93, 224), Perseu (IV, 770; V, 190, 216), Tereu (VI, 497), Theseu (VII, 433), Proteu (VIII, 731) і т. д.

Один раз у «Метаморфозах» зустрічається грецька форма Gen. на **-eos** — Theseos (VIII, 268). Від інших імен цієї групи в Gen. s. є латинська форма на **-ei**: Persei (V, 201), Orphei (XI, 22); в Abl. на **-eo** — Tereu (VI, 635).

Ще частіше виступають грецькі відмінкові форми власних імен і назв III відміни. З уваги на різні типи основ імен цієї відміни форми Nom. s. дуже різноманітні. Так, у «Метаморфозах» часто виступає Nom. s. на **-on**: Echion, **-onis** — зміїний (ἔχις — змія), ім'я одного з п'яти велетнів, що вийшли із лубів дракона, які посіяв Кадм (III, 126), Lycaon, **-onis** (I, 198, 220), Ixion, **-onis** (IV, 461), Amphion, **-onis** (VI, 271), Actaeon, **-onis** (III, 230, 721) і багато інших. Характерним для перерахованих власних імен, як слів, засвоєних літературним шляхом, поряд з грецькою відмінковою формою Nom. s. є збереження довгого голосного перед голосним і в кінці слова перед приголосним. Це ясно видно з будови такого вірша: «Actaeon ego sum, dominum cognoscite vestrum» (III, 230).

Специфічною для імен грецького походження є також форма Nom. s. на **-ys**: Itys, **-yos** (VI, 437, 620), Othrys, **-yos** (II, 221; VII, 225), Dictys, **-yos, -is** (III, 615), Libys, **-yos** (III, 617, 676), Tethys, **-yos** (II, 69, 156), форма на **-an**, як Titan, **-anis** (I, 10; II, 118; VI, 438; X, 79), Pan, **-anis** (I, 699; XI, 153).

Характерним для власних імен, засвоєних з грецької мови, є, крім того, Nom. s. на **-as** з основою на зубний приголосний або групу приголосних **-nt**. Можна навести такі приклади: Ophias, **-adis** (VII, 383), Pallas, **-adis** (II, 553; III, 102; IV, 36; VI, 26), Athamas, **-antis** (III, 564; IV, 489), Phormas, **-antis** (V, 74; XII, 322), Alcidas, **-antis** (VII, 369), Atlas, **-antis** (II, 296; IV, 32; VI, 174). Грецькою залишилась форма Nom. s. на **-is** з основою на зубний приголосний, як Paris, **-idis** (XIII, 202; XV, 805), Thetis, **-idis** (XI, 264), Vaucis, **-idis** (VIII, 631, 714), Iris, **-idis** (I, 271; IV, 480; XIV, 85, 839 і інші).

В Асс. s. від названих груп власних імен і назв грецького походження є форма на **-a, -un, -in**: Actaeona (III, 243, 244), Ixiona (IV, 465), Lycaona (II, 526), Amphionā (VI, 402), Pana (I, 705; XI, 171), Athamanta (IV, 467, 471), Baucida (VIII, 715), Ityn (VI, 636, 651), Tethyn (II, 509), Othryn (VII, 353), Parin (XII, 601; XIII, 200), Themis (I, 321) і т. д. У Voc. s. зустрічаються грецькі форми Atla (IV, 644), Themis (I, 379), Thetis (XI, 237), Iri (XI, 585).

Іноколи і в Gen. s. виступає грецьке закінчення **-os**: *Ityos* (VI, 658), *Phoronidos* — від *Phoronis* (I, 668).

У Nom. plur. своєрідним для власних назв грецького походження є закінчення **-ēs** на відміну від латинського закінчення **-ēs**. Для прикладу можна згадати *Ismenidēs* (IV, 31): «*Placatus mitisque rogant Ismenidēs «Adsis», Cadmeidēs* (IX, 304), *Belidēs* (X, 44) і інші. Те ж саме стосується і Voc. pl., наприклад: *Ismenidēs* (VI, 159), *Eumenidēs* (VIII, 482).

В Acc. plur. власні грецькі назви III відміни мають грецьке закінчення **-as**: *Gigantas* (I, 152; V, 319; X, 150), *Aethiopas* (I, 778), *Cycladas* (II, 264), *Caras* (IX, 645) і багато інших. В усіх інших відмінках цього деклінаційного типу наявні латинські форми.

Від деяких власних назв утворюються гібриди, першим компонентом яких є власна назва грецького походження, другим — латинське слово. У «Метаморфозах» Овідія зустрічаємо такі гібриди: *Lemnicolae*, Gen. s. — житель Лемноса: *Lemnos + colo* (II, 757), *Latonigenisque*, Dat. plur. — Аполлон і Діана: *Latona + корінь від gigno* (VI, 160), *Chimaeriferae*, Gen. s. — назва області в Малій Азії, що породила Хімеру: *Chimaera + fero* (VI, 339). Ці гібриди утворені за зразком латинських словоскладень *agricola*, *silvicola*, де кінцевий голосний першого компонента ослаблюється в і. Можливо, що названі гібриди, оскільки вони не зустрічаються в інших латинських авторів, створив сам Овідій за існуючими вже в латинській мові зразками.

В окремих випадках у грецькій формі можуть виступати власні назви негрецького походження. Це стосується, між іншим, назви річки Тібри, яка в латинських поетів, зокрема в Овідія, має назву *Thybris* і відмінюється, як власні імена грецького походження типу *Paris*, **-idis**. У «Метаморфозах» Овідій вживає Nom. *Thybris* (XIV, 426), Acc. *Thybrin* (II, 259) і Gen. *Thybridis* (XV, 432, 624), але прикметник має форму *Tiberinus*: *Tiberinaque... ostia* (XV, 728). У римській літературі форма *Thybris* вперше появляється в «Енеїді» Вергілія, де переважає над *Tiberis*. Коментатор «Енеїди» Сервій у поясненні до VIII, 31 відмічає: «*In sacris Tiberinus, in caenolexia Tiberis, in poemate Thybris vocatur*» (в культовій мові *Tiberinus*, в щоденній *Tiberis*, в поезії називається *Thybris*). У Енній й інших поетів до Вергілія є лише назва *Tiberis*. Під впливом «Енеїди» назва *Thybris* могла проникнути і до «Метаморфоз» Овідія. У такій формі вона виступає і в «Fasti», хоч поряд з цим є й форма *Tiberis*.

В. Шульце про походження цієї назви пише: «*Tiberius heisst etr. ðefri, als Gentilname ðeprie, ðeprina. Von einem Vejenterkönige Thebris soll der Fluss seinen Namen haben*».³

³ W. Schulze, Zur Geschichte lateinischer Eigennamen, Berlin, 1904, s. 249.

(Тіберій називається по-етруски *θεβρί*, як родове ім'я *θεργίε*, *θεργίνα*. Річка повинна мати назву від вейентінського царя *Thebris*).

В ранню епоху історії Риму впливи етрусків, як відомо, сягали поза річку Тібр, аж до Кампанії, де етруски заснували свої колонії. З їх мови назва Тібру могла проникнути в сивіллінську поезію, а звідти і в поему Вергілія. У грецькій літературі *Θύβρις* появляється шойно після Вергілія (пор. Плутарха *Aemilius*, 30), внаслідок чого така форма назви річки у Вергілія не могла бути результатом впливу грецької літератури.

У грецькій літературі виступає ще друга форма назви Тібру *Θύμβρις* (*Plutarch. Rom.*, I). В *Antologia Palatina* (IX, 219), читаємо:

οἷος Ἀχιλλεΐδης πρόσθε μενεπτόλεμος
τοῖος ἐν Αἰνείαδῃσι Νέρων ἀγὸς ἄστῃ Ῥέμοιο
νεῖται ἐπ' ὠκυρόνῃ Θύμβριν ἀμειψάμενος

(Як Неоптолем із Скірос їде до Іліону, так повертається Нерон через море до міста Рема на швидкопливному Тібрі).

Порівняння Неоптолема з Нероном могло вплинути на асоціацію назви місцевості в Троаді *Θύμβρη* з назвою річки Тібру і зумовити появу форми *Θύμβρις*.

Таким чином, у власних назвах і іменах може іноді відображатись мовний стан народу, мова якого з часом відмерла. На матеріалі власних імен і назв можна досліджувати історію даного народу, його взаємозв'язки з іншими народами. Спосіб передачі власних імен і назв іншомовного походження вказує, в який час і яким шляхом вони проникли в дану мову, чи вони належать до народних, чи літературних надбань.

У «Метаморфозах» Овідія, побудованих головним чином на грецьких літературних зразках, переважають власні імена і назви, засвоені з грецької мови книжним шляхом. Вони відмінюються частково за грецькою, а частково за латинською відмінною. Вибір грецької відмінкової форми часто зумовлений не стільки вимогами техніки вірша, скільки бажанням поета надати словам, засвоєним з грецької літератури, вигляду найбільш наближеного до грецького оригіналу.

Далеко більше власних імен і назв грецького походження зустрічається в тій частині поеми, яка базується виключно на грецьких міфах.

Починаючи з XIV книги «Метаморфоз», де використовуються також староіталійські міфи, власні імена і назви грецького походження появляються в дещо меншій кількості.

ДЕДАЛ І ІКАР¹

Довге вигнання і Крит зненавидів Дедал остаточно.
Спомин про рідні місця сповива йому тугою душу.
Море ж кругом не пускає, і сказав він: «Хоч землі і води
Шлях закривають, та небо відкрите: туди ми й підемо.
Всім володіє Мінос, та повітря йому не скорити».
Так він сказав і поринув думками в незнане мистецтво.
Вводить в природу нове. За порядком складає він пера:
Спершу маленькі, а потім з малих виростають все довші,
Ніби ростуть на горбочку. Колись пастушок таким чином
Дудку собі укладав з очеретяних стебел нерівних.
Зв'язує пера нитками, основу ж їх зміцнює воском,
Складені, так вигинає, до лука подібними робить,
Справжніми крила здаються. Ікар же, синок, стоїть поруч,
Він то не знає, нещасний, що згубу свою бере в руки.
З радістю ловить він пір'я, підняте легесеньким вітром,
В руки бере жовтий віск й розмина його пальцем великим,
Ігри його — перешкода у батьковій дивній роботі.
Врешті робота готова. Закінчено все остаточно.
Майстер узяв два крила і, зворушивши ними повітря,
Легко піднісся на них і ловив немов птах над землею.
Сина повчавши, мовить: «Лети посередині, сину:
Крила обтяжить вода, якщо надто летітимеш низько.
Високо теж не лети, бо попалить вогонь твої крила;
Шляхом середнім лети. Не дивись на Боота ти зовсім.
Геліку теж оминай і оголений меч Оріона;
Тільки за мною лети!» Одночасно з повчаннями цими
Крила йому до плечей поприкріплював він незвичайні.
Праця і всі ці повчання зволожили щоки старечі,
Руки у батька тремтять. Поцілунками ніжить він сина,
Сам несвідомий того, що востаннє дитя він цілує.
Вгору на крилах піднявсь, летить перший, боїться за сина,
Так, ніби пташка, що вперше з гнізда повиводила діток;

¹ (Метаморфози, VIII, 183—234).

Просить летіти слідом і поясне згубне мистецтво.
Крилами рухає сам й безупинно слідує за сином.
Дивиться вслід їм рибак, із дрижачою вудкою сівши,
Бачить пастух і орач, що спочить зупинивсь біля плуга ---
З дива німіють вони. Їм здається, що бачать в повітрі
Справжніх весільних богів. А тим часом вже батько із сином
Зліва залишили Самос і Делос і Парос минули,
Справа лишились Лебінт і багата медами Калімна.
Хлопець Ікар захопився чудовим, сміливим польотом,
Вабить його висота, і притягує небо просторе,
Шлях свій угору веде, забуваючи зовсім про батька.
Промені ж сонця гарячі розтоплюють віск ароматний,
Віск, який скріплював крила: з плечей опадають всі пера,
Руки, позбавлені крил, не захоплюють більше повітря;
Батька він кличе в розпуці і падає в море блакитне.
Море, що скрило Ікара, Ікаровим нині вже зветься.
Батько ж мещасний, що вже перестав називатися батьком,
«Ікаре, — кличе, — озвись! Де шукати тепер тебе маю?
Ікаре, де ти?» Аж бачить, що плаває пір'я на хвилях.
Тут-то мистецтво своє проклина він і сина хоронить
В землю, яка з того часу імення померлого носить.

Переклад Ю. Кузьми

**ОПИС НАСЕЛЕННЯ І ПРИРОДИ ЗАХІДНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я
В ТВОРАХ ОВІДІЯ**

*Була наука про кохання,
Яку прославив ще Назон,
За що скінчив, як марний сон,
В Молдавії, в краю вигнання,
У чужодальній стороні,
Блискучі та бентежні дні.*

О. Пушкін

Публій Овідій Назон, вигнаний з Риму імператором Августом у 8 р. н. е., прожив решту свого життя на далекій околиці Римської імперії, в містечку Томах на західному узбережжі Чорного моря. Творчість Овідія періоду вигнання, т. зв. понтійські твори, пройнята великою тугою за рідним краєм та скаргами на гірку долю. В понтійських творах, зокрема «Скорботних елегіях» та «Понтійських посланнях», Овідій змальовує обстановку, в якій жив на вигнанні в Томах, називаючи місто Томідою (Tomis, idis в Тр., III, 9, 33; IV, 14, 59), а жителів — томітами (Tomitae, agum, в Тр., I, 2, 85; IV, 10, 98; Р., I, 2, 77; IV, 9, 97; IV, 14, 15; IV, 14, 23), дає загальну картину життя цього міста, описує клімат і природу населення. Завдяки Овідію ми дізнаємося й про інші грецькі міста, що знаходилися на лівому березі Чорного моря.

Місто Томи було розташоване там, де нині румунський порт Констанца. Це встановлено лише в другій половині XIX ст.¹, а до того існувало багато фантастичних теорій про місце заслання поета. Це пояснюється тим, що місто Томи в останні віки античності було перейменоване на Констанціана.

Томи були грецькою колонією, яку заснували, правдоподібно, на початку VII ст. до н. е. вихідці з Мілету, на що вка-

¹ Одним з перших довів, що місто Томи було розташоване на місці нинішньої Констанци, П. Беккер у праці «Материалы для древностей города Томи и соседних ему приморских городов Понта Эвксинского», «Прописан», IV, 1854, стор. 255—309.

зує і сам Овідій. На західному узбережжі Чорного моря знаходились ще такі грецькі міста: Аполлонія, Месембрія, Одесс, Круни-Діонісополь, Каллатис і Істрія. Найменш значними серед них в той час були Томи і Діонісополь.

Овідій пояснює назву міста, виводячи її від слова τέμνειν — різати. Назва міста, розповідає поет, пішла від того, що Медея, тікаючи з Колхіди, вбила свого брата Абсарта, який хотів її спіймати, і порізала його тіло на шматки саме там, де були Томи (Тр., III, 9, 33). Таке ж етимологізування назви міста Томи знаходимо в Аполлодора (Apollodor. Bibl., I, 9, 24). З монет пізніших часів — епохи Антонінів — довідуємося, що томіти вважали своїм засновником якогось легендарного Тома.² Звичайно, одне і друге — це легенда пізнього походження. Скоріше всього, ця назва не грецька, і Томи були засновані на місці, яке вже мало свою назву, незрозумілу грекам.

Овідій прожив у Томах 10 років. Такий тривалий період життя не міг не залишитись без згадки про місце вигнання та про населення цієї частини Європи в творах поета, написаних на вигнанні. Овідій тепло відзивається про жителів міста. Томіти доброзичливо і щиро ставились до поета (Р., IV, 9, 97). Вони видали декрет, на основі якого Овідій був звільнений від податків (Р., IV, 9, 101).

Населення Том було мішане — грецько-фракійське, причому переважали фракійці — гети (Тр., V, 7, 9 і наст.). Більшість будинків належала гетам (Тр., V, 10, 30), але греки жили в кращих — кам'яних будинках. Були, очевидно, в Томах і представники скіфсько-сарматської етнічної групи, тому що Овідій вивчив сарматську мову. Грецька мова томітів була сильно зіпсута:

In paucis extant Graecae vestigia linguae,
Haec quoque iam Getico barbara facta sono
(Тр., V, 7, 51—52).

Латинської мови тут ніхто не знав (Тр., III, 14, 46; Тр., V, 7, 53 і 57; Тр., V, 12, 57), і щоб не забути її, Овідій розмовляв сам з собою (Тр., V, 7, 61). Йому було прикро, що місцеві гети сміялися з латинської мови (Тр., V, 10, 38). Довелось Овідію вивчити гетьську і сарматську мови (Тр., V, 10, 38: Nam didici Getice Sarmaticeque loqui), гетьською мовою він настільки оволодів, що написав нею твір, в якому прославляв Августа, Лівію і Тиберія:

Ah pudet! Et Getico scripsi sermone libellum
Structaque sunt nobis barbara verba modis
(Р., IV, 13, 19—20).

² В. Pick u. K. Regling, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien, 1, 2, Berlin, 1910, стор. 613 і наст.

Його поема дуже сподобалась місцевим гетам (Р., IV, 13—21).

Грецьке населення Том асимілювалось з фракійцями не тільки в мовному відношенні, але й побутовому (Тг., V, 10, 34).

Томи, як свідчить Овідій, лише недавно ввійшли до складу Римської імперії:

Hactenus Euxini pars est Roma sinistra,
Proxima Bastarnae Sauromataeque tenent;
Haec est Ausonio sub iure novissima vixque
Haeret in imperii margine terra tui
(Тг., II, 197—200)

Вказівки на те, що ця територія була завойована недавно і римська влада ще не встигла тут закріпитись, зустрічаються й в інших місцях (Тг., V, 2, 31). Овідій підкреслює, що гети «погано умиротворені» (*male pacati*) і не бояться римської зброї:

Maxima pars hominum nec te, pulcherrima, curat,
Roma, nec Ausonii militis arma timet.
(Р., I, 2, 83—84)

Поет вважає Західне Причорномор'я найменш спокійним районом Римської держави:

Vix hac invenies totum, mihi crede, per orbem,
Quae minus Augusta pace fruatur humus.
(Р., II, 5, 17)

Територія між нижньою течією Дунаю та Балканськими горами була перетворена в римську провінцію Мезію (*Moesia inferior*) лише на початку I ст. н. е., але експансія римлян у цю частину Європи почалася раніше. Її завойовання підготували походи Л. Лукулла (72—71 р. до н. е.), М. Ліцинія Красса, сина тріумвіра (29—28 рр. до н. е.), і завершили походи Л. Кальпурнія Пізона (13—11 рр. до н. е.).

Місто Томи перебувало в стані постійної облоги і страху, зазнаючи нападів з боку різних племен. Коли Дунай замерзав, на Томи нападали сармати, язиги і бастарни (Тг., III, 10, 7; Р., IV, 7, 10). На захист міста при набігах варварів виступало місцеве ополчення, в якому брав участь і Овідій. Поетові доводилось брати в руки меч і щит, на голову одягати шолом і разом з населенням відбивати напади варварів (Тг., IV, 1, 69; Р., I, 8, 7). Співчуваючи поетові, О. С. Пушкін у вірші «До Овідія» писав:

Тобі (дивуйсь, Назон, свавільним примхам долі!),
Що змалку зневажав потіхи в ратнім полі,

Трояндами чоло вінчать безжурно змк,
Солодким забуттям пишався з року в рік, —
Шолом важкий тепер судилось одягати,
Край ліри мирної сталевий меч тримати.³

Мури міста постійно охоронялись, ворота були зачинені. Стріли, випущені гетами або сарматами, часто перелітали через міські мури і падали на вулиці Том. Варвари підпалювали дахи будинків. Вигідно розташоване та непогано укріплене місто з трудом захищалося від нападів варварів:

*Nihil extra tutum est; tumulus defenditur ipse
Moenibus exiguis ingenioque loci.*

(Тр., V, 10, 17—18)

Особливо поганим було становище населення найближчих околиць міста. Нападаючі грабували селян, спустошували поля, жителів забирали в рабство. Горе тим, хто не встиг втекти до міста. Вони попадали в полон або гинули від отруєних стріл, край зазнавав розорення. Овідій з мурів міста неодноразово спостерігав, як кочовики раптово нападали на мирних жителів, зайнятих польовими роботами, і силоміць забирали їх з собою (Тр., III, 10, 53—60; IV, I, 75—84; P., 1, 2, 19).

Взагалі весь опис життя в Томах свідчить про економічний і культурний занепад міста. Це підтверджується також нумізматичними і епіграфічними даними. Аналогічний занепад переживали не тільки Томи, але й інші грецькі міста Західного Причорномор'я. Причини економічного розорення і варваризації населення цих міст учені вбачають у походах фракійського царя Бурбесті, що в середині I ст. до н. е. організував сильну державу на Балканах. Значна кількість фракійських прізвищ в епіграфічних матеріалах з I ст. до н. е., знайдених у містах Томи, Одесс, Месембрія, Діонісополь і Аполлонія, вказує на серйозні зміни в етнічному складі грецьких колоній на західному узбережжі Чорного моря. Згадка Овідія про те, що захищати місто доводилось місцевому ополченню і що поет не мав можливості розмовляти латинською мовою, свідчить, що в той час у Томах і взагалі на нижньому Дунаю не було римського гарнізону, який би забезпечував жителям спокійне життя.

Занепада в Томах і торгівля (Тр., III, 12, 35). Томіти в часи Овідія займались переважно землеробством. Про ремесло та торгівлю в його творах майже не згадується.

Аналогічну картину зuboжіння міста Ольвії малює Діон Хрїсостом, який у своїй «Борисфенській промові» пише:

³ О. Пушкін. Твори, том I, Київ, 1953, стор. 12.

«Місто борисфенітів розміром не відповідає своїй попередній славі через неодноразові розорення і війни. Знаходяться давно серед варварів і притому найбільш войовничих, воно постійно підлягало нападам і декілька разів було взяте ворогами. Останнє і найбільше розорення його сталося не більше як сто п'ятдесят років тому. Гети взяли його і всі інші міста на лівому березі Понту аж до Аполлонії. Внаслідок цього справи місцевих еллінів прийшли до крайнього занепаду. Одні міста залишились не відбудованими, інші — в поганому стані. Притому сюди ринула велика сила варварів» (Dion. Chrysost., Orat., XXXVI, 53—54).

Таким чином, не тільки Томи, але й інші грецькі міста на західному і навіть північному побережжі Чорного моря переживали період глибокого розорення і варваризації, викликаний набігами варварів, зокрема фракійців під проводом Бурібісти. Дуже серйозно загрожували Томам гети в 12 р. н. е. (Р., I, 8, 61; I, 2, 13—22).

Проте в четвертій книзі «Понтійських послань», написаній у 16 р. н. е., вже немає нарікань на набіги варварів. Овідій говорить, що гети «умиротворені», що на нижньому Дунаю вже встановився спокій (Р., IV, 7, 1; Р., IV, 9, 75: *gr̄a ferox Histri tuta fuit*). Це пояснюється наявністю там римських військ і каральних експедицій сухопутної армії та флоту під керівництвом Вітелія (12 р. н. е.) і Весталіса (15 р. н. е.), про що згадується в останній книзі «Понтійських послань» (Р., IV, 7).

Із понтійських творів Овідія ми довідуємося, що основним населенням Добруджі було фракійське плем'я гетів. Гети належали до північної групи фракійської мовної сім'ї, яка займала великі простори Європи від Карпат до Егейського моря, та від лінії рік Тиси, Морави і Вардару до Чорноморського узбережжя. Фракійська мова зараз маловідома, оскільки пам'яток, написаних нею, не збереглося. Єдине джерело її пізнання становлять власні назви осіб та географічні назви (топонімічні).

Овідій описує гетів як людей високого росту, грізного вигляду, войовничих. У них довге світле волосся та довгі бороди (Тг., V, 7, 18; 10, 32; Р., IV, 2, 2; IV, 2, 37). Це підтверджують і інші античні автори (Клавдіан, Ієронім). Гети носили широкі штани (*braccata turba*), взимку одягалися в шкури (тому названі *pelliti*). Аналогічно зображені даки на колоні Траяна: в широких штанах, в довгих сорочках по коліна, підперезані поясами. Овідій з надмірним перебільшенням характеризує гетів як народ дикий, примітивний, некультурний (Р., II, 7, 31: *nulla toto gens est truculentior orbe*). Він підкреслює, що гети приносять людей у жертву богам (Р., IV, 9, 84), вони грабують і ведуть безперервні кровопролитні війни (Тг., I, 11, 31). Гети не визнавали жодних зако-

нів і жили за правом сильнішого (Тг., V, 7, 47; V, 10, 43; P., IV, 9, 94). Грізною в їх руках зброєю був лук з отруєними стрілами (Тг., III, 10, 64; IV, 1, 77; V, 7, 16; P., I, 2, 18; I, 8, 6; III, 5, 45; IV, 3, 52; IV, 9, 78; 9, 83). Займалися переважно землеробством (P., III, 18, 6), а також тваринництвом і виноградарством (лише на узбережжі). Грецьким купцям перепродували зерно, худобу, хутра тощо. Про низький рівень культури гетів свідчить, на думку Овідія, те, що гетські жінки не вміють прясти вовну (P., III, 8, 9).

Крім гетів, Овідій часто говорить про скіфів. Скіфи, як дізнаємось з його творів, жили десь поблизу Том. Про їх перебування у цьому місці також свідчить грецький автор Деметрій Каллатієць (жив у III ст. до н. е.), уродженець Західного Причорномор'я (Ps.-Scymnus, 756 і 766). Може саме тому північно-східну частину Мезії (сьогоднішня Добруджа) називали в античності Малою Скіфією (Scythia Minor). Тут поселилися скіфи (очевидно, у IV ст. до н. е.), які, мабуть, змішалися з місцевим гетським населенням. Цінним у цьому відношенні є свідчення Страбона про те, що «тепер ці племена (тобто скіфи і сармати — *И. К.*) і бастарни змішалися з тими фракійцями, що живуть по той бік Істра, почасти з тими, які живуть по цей бік ріки» (Strabo, VII, 4, 5).

Неодноразово згадуються в Овідія сармати (Тг., II, 198; III, 3, 6; 10, 5; 12, 30; IV, 1, 94; V, 1, 74; P., I, 2, 79; II, 2, 95; III, 2, 37), які жили за Дунаєм і нападали на грецькі міста, зокрема Томи, особливо зимою, коли замерзав Дунай. Із фракійських племен названі ще бесси (Тг., III, 10, 5; IV, 1, 67), коралли (P., IV, 2, 37; 8, 83) і бістони (P., I, 13, 59; II, 9, 54; Тг., I, 10, 23). Бесси в часи Овідія були зайдами в Мезії. Раніше вони жили в Родопських горах у верхів'ї річки Гебра (сьогодні Маріца), але, переможені римлянами в другій половині I ст. до н. е., переселилися на територію, де зараз знаходиться Добруджа, в район, ще не зайнятий римлянами. Разом з ними переселилися і бістони.

З задунайських народів, крім сарматів, Овідій згадає бастарнів, народ спірного етнічного походження (Тг., II, 198) і язигів, представників іранської групи (P., I, 2, 79; IV, 7, 9), які нападали на територію Мезії та на місто Томи.

Етнографічні дані, які містять понтійські елегії Овідія, високо ціняться істориками і етнографами. Разом з тим слід відмітити, що Овідій вживає до народів Західного Причорномор'я такі епітети, як «дикі», «жорстокі», «нелюдяні», «кровавадні» (*feri, feroces, saevi, inhumani, truces, truculenti, rigidi, crudi* — Тг., V, 1, 46; V, 3, 8; P., I, 5, 66; II, 7, 31; III, 5, 28; III, 9, 32; IV, 8, 84; IV, 13, 22; IV, 15, 40). Люди тут подібні до вовків і відрізняються від них лише тим, що озброєні мечами. Все це взяте з арсеналу риторики (*doctrina dedinosi, amplificazione, indignatione*) для того, щоб викликати

співчуття до страждань поета, що опинився серед варварів (Тр., III, 10, 4: *in media barbaria*).

У понтійських творах Овідій чимало місця присвятив описові природи і клімату західного побережжя Понту. Поетові не подобалась ні балканська природа, ні клімат:

*Nec caelum patior, nec aquis adsuevimus istis,
Terraque nescio quo non placet ista modo*

(Тр., III, 3, 7).

Тутешня природа здавалася йому сумною, а клімат — суворим. В одному з «Понтійських послань» (Р., I, 3, 49—56) він писав:

Я самотній живу тут, край світу, на березі моря,
Де усю землю кругом вічні вкривають сніги.
Поле не родить тут овочів, ні виноградів солодких,
Не зеленіють дуби в горах, ні в полі верба.
Моря не можна хвалити тут більше за землю, бо море
Завжди без сонця й його вихор скажений здима.
Де тільки зір свій повернеш, нема землеробів у полі.
Пуста кругом, і ніхто поля собі не бере.

(Переклад Ю. Мушака).

Сумнішого місця, на його думку, немає на світі (Тр., V, 7, 43: *locus est inamabilis et quo esse nihil toto tristius orbe potest*). Країну він називає «страшною країною» (Тр., III, 3, 5: *digna regio*). Навіть голубий Дунай, прославлений потім поетами і композиторами, не тільки не викликає у нього захоплення, але, навпаки, нагадує йому ненависний Стікс, річку підземного царства Плутона, де перебувають душі померлих.

Овідій з перебільшенням підкреслює суворість місцевої зими, від якої немає нічого гіршого (Р., I, 3, 37: *Scythico quid frigore reius*). Холод гетьської зими Овідій важко переносив. Причину суворості зими поет вбачає в тому, що територія Понту розташована близько полюса, близько «Ведмедиці», звідки віє холодний вітер Борей (Тр., II, 1, 190; III, 46, 1; III, 11, 8; IV, 8, 41; V, 26, 20; V, 3, 7; Р., IV, 7, 2; IV, 10, 41; IV, 15, 36). Далі немає нічого живого, лише холод (Тр., III, 46, 5: *ulterius nihil est nisi non habitabile frigus*). Земля вкривається глибоким снігом, що не тає ні від сонця, ні від дощу (Тр., III, 10, 13). У деяких місцях сніг лежить навіть два роки (Тр., III, 10, 16). Морози взимку тут такі, що борода і волосся покриваються інеем і льодом (Тр., III, 10, 21). Від сильного морозу замерзають не тільки струмки і річки, але й Чорне море. Дунай замерзає так, що люди можуть його переходити, а сармати навіть перебираються возами (Тр., III, 10, 34). Овідій бачив рибу в замерзлій воді, а також кораблі,

сковані льодом, і вино, замерзле в бочках. Сила північного вітру тут така велика, що він зносить на землю башти і дахи будинків (Тг., III, 10, 17). Описові гетьської зими Овідій присвятив окрему елегію в збірці «Скорботні елегії» (Тг., III, 10), яка справедливо вважається одним з кращих творів поета періоду вигнання. Зима описана також в одному з «Понтійських послань» (Р., III, 1, 11 і наст.).

У римській літературі Овідій мав уже зразок опису північної зими в «Георгіках» Вергілія (Геор., III, 349—385), але джерелом натхнення для нього в першу чергу були особисті спостереження.⁴ Несправедливо, на нашу думку, Ф. Ф. Зелінський⁵ та К. Брюк⁶ заперечують наявність власних спостережень, вбачаючи в описах Овідія лише риторичну рутину. Немає сумніву, що гіперболічний опис томітської зими розрахований на те, щоб викликати в читача співчуття (*commiseratio*) до поета. Правда, для розніженого римського аристократа, який звик до теплого клімату, румунська зима здавалася дійсно суворою. Поет з явним перебільшенням згадує місце свого заслання як край вічної мерзлоти (Р., II, 7, 72: *frigore perpetuo Sarmatis ora riget*).

Згушені фарби зустрічаються також і в інших описах. У країні вигнання немає, за словами Овідія, ні садів, ні виноградників, земля не дає плодів, а вкрита лише полином. Око не любується ні лісистими горами, ні буйними врожаями, ні джерелами прісної води. Немає тут ні плодородних полів, ні розлогих пасовиськ. Весною земля не вкривається різдкокольоровим килимом запашних трав. Овідій малює одноманітний пейзаж: країна, як море, являє собою безконечну рівнину (Тг., III, 1, 10).

Описувати живу і мертву природу, а також народні звичаї Овідій навчився в риторичній школі, де серед різного роду вправ (*progymnasmata*) особливе місце займали в той час описи осіб, предметів, явищ природи тощо. Класичне визначення риторичного опису дає Феон: «Опис — це розповідь, яка наочно зображає явища. Предметом опису є особи, речі, місце і час».⁷ До описів місця Феон зараховує описи луків, узбережжя, міст, островів, пустинь, до описів часу — описи пір року, свят тощо. В понтійських творах Овідія, крім згаданих описів зими (Тг., III, 10; Р., III, 8, 5 і наст.; Р., III, 1, 11 і наст.), є опис весни в Томах і Римі (Тг., III, 12), а також звичаїв народу (Тг., V, 7) тощо.

⁴ N. Deratani, *Artis rhetoricae in Ovidii carminibus praecipue in innotariis perspicuae capita quaedam*, Mosquae, 1916, стор. 69.

⁵ Ф. Зелінский. Овидий. Баллады-послания. Москва, 1913, стор. XXXVI.

⁶ С. Вгүск, *De Ovidio scholasticarum declamationum imitatore*, Giessen, 1909, стор. 26 і наст.

⁷ Theo у збірці *Rhetores Graeci*, ed. Walz, I, Stuttgartiae, стор. 239.

Для Овідія Понт — це країна холоду і війни (Р., IV, 12, 33: *bellum et frigora terrae*). Змалюванням дикості населення та природи поет хотів викликати до себе співчуття імператора Августа і добитися амністії. Згущення похмурих барв в описі Том та їх околиці викликало незадоволення серед томітів:

*Talia succensent propter mihi verba Tomitae
Iraque carminibus publica mota meis*

(Тр., IV, 14, 15)

Проте, як свідчить сам поет, у його творах немає вигадок (Тр., III, 10, 35), тому «Скорботні елегії» і «Понтійські послання», незважаючи на деякі перебільшення в описах, є цінним джерелом для вивчення історії Західного Чорномор'я і припонтійських міст Мезії в період Римської імперії. Дані, які містять твори Овідія, високо оцінюють наші (Блаватська, Граков, Державін, Златковська та ін.), а також і зарубіжні (Вульпе, Данов, Домашевський, Кацаров, Пирван, Томашек) вчені. Крім великого історико-пізнавального значення, понтійські елегії Овідія мають немалу художню цінність.

ПАЛІЛІЇ¹

Ніч проминула, зійшла рання зірка, Палілії² кличуть,
Кличуть не марно, якщо нам мати Палес сприя.
Палес, матусю, сприяй моїй пісні про свято пастуше,
Всі твої діла якщо вірно оспівую я.
Я ж стільки раз вже приносив як жертву очищення в дарі
Попіл з телятка й білі бобу наруччя тугі.
Я ж скавав понад вогнями трьома, що рядочком *горіли;
З мокрих лаврових віток густо спливала роса.
Ласку в богині знайшов я, мій труд благословить, гей, вплинь
З дому, корабле, вже дме вітер *пригожий тобі.
Гей же, народе, кадила проси із жертовника Діви;
Дасть тобі Веста його, дар цей очистить тебе.
Кров жеребцева і попіл з бичка буде нашим кадилом,
Трете — бадилля туге з бобу твердого вершків.
Пастирю, ситії вівці очисти ще перед світанням,
Тік перш водою скропи, потім мітлюю змети.
Хай прибере всю вівчарню затикана зелень галуззя,
Двері хай довгий вінець оповине й прикрасить.
Синявий дим хай здійметься з живого вогню сірчаного,
Хай забечить теж ягня від сірчаного вогню.
В ватру кинь гілку мужської маслини, смоляк і сабінське
Зілля, кинь лавр, щоб тріщав, як запалає вогонь.
Дай паляницю пшоняну, пшона додай мірку, богиня,
Владарка піль над усе з дару такого втішна.
Учту належну й скопечь повний дай, а як їжу покраеш,
Паню лісів, молоко лючи ще тепле, благай.
Так ось молись: Збережи череду і її охоронців,
Завжди обору мою хай оминає біда.
Чи на святім місці пас я, чи сів під святу деревину,
Чи необачно вівця на погребіщі скубне;

¹ Фасти, IV, 21.

² Палілії — свято у честь богині пастухів Палес і річниці заснування Рима.

Чи в заборонений гай я вступив і сполошив русалку
Зором своїм, або втік переді мною бог-цап;
Чи то обтяв я ножем десь галуззя в тіннистому гаю,
Щоб оберемок гілок хворій овечці подать —
Все це прости. Не карай, коли буря із градом завіє,
Як жажену череду десь у храмину лісну.
Хай те не шкодить, як воду сколотим; русалки, пробачте,
Як ратички у бігу воду десь вам забруднять.
Ти власкави нам, богине, джерела і духів джерельних,
Уласкави нам богів, що в цілім лісі живуть.
Щоб ми дріад не видали ніколи й купальні Діани,
Й Фавна щоб теж не видать, як у полудень Зансе.
Пошесті геть прожени, а здоров'я дай людям, худібці,
Щоб нам здорова була чуйних собак череда.
Звечора хай заганняю не менше, як рано овець мав,
Хай не несучи, плачучи, руно, що вовк не доїв,
Голод дошкульний щоб нас оминав, щоб було подостатком
Зелені трав і води пити й купатися в ній.
Щоб вимена завжди повні доїв я, за сир горнув гроші,
Щоб крізь рідкі плетінки чиста жентиця плила.
Хай буде ярий баран, нехай вівці від нього котяться,
Всі теж обори мої хай будуть повні ягнят.
Хай росте вовна на вівцях м'яка, щоб дівчат не разила;
І найніжніша рука хай її легко пряде.
Хай ісповниться молитва моя, а ми зложимо нарік
Знов паляниці тугі Палі, богині своїй..
Так помолись до богині. Слова ці, до сходу звернувшись,
Рази чотири скажи, руки водою обмий.
Дзбан тоді, наче відро, ти до уст приложи і пий з нього
Біле, мов сніг, молоко й разом з ним сік, мов багрець.
І крізь горіючі купи тріскучого билля із бобу
Тіло в'юнке перекинь, спершись на звинних ногах.

Переклад М. Білика

ОВІДІЙ У «ПОЕТИЦІ» ФЕОФАНА ПРОКОПОВИЧА

З-поміж професорів Києво-Могилянської академії найбільш відомим був знаменитий проповідник і державний діяч Феофан Прокопович, який народився у Києві, в купецькій сім'ї. Закінчивши Києво-Могилянську академію, Прокопович виїхав на студії до Рима, де одержав всесторонню освіту в ділянці богослов'я, філософії і античної літератури.

Повернувшись до Києва, Прокопович викладає в Києво-Могилянській академії. Його лекції відзначались ясністю і були вільні від усякої схоластики, бо Прокопович прихильно ставився до нової європейської науки, яку започаткували Бекон і Декарт.

У 1705 р. Прокопович прочитав у Києво-Могилянській академії курс лекцій з теорії літератури, які пізніше опубліковано в Могилеві в 1786 р. під назвою „De arte poetica libri III. ad usum et institutionem Iuventutis Roxolanae, dictati Kioviae in orthodoxa Academia Mohylanaea, anno Domini 1705, Mohuloviae in privilegiata a Sua Imperatoria Maiestate Typographia Illustrissimi, Excellentissimi ac Reverendissimi Domini Archiepiscopi Mohyloviensis, Anno Domini 1786“.

У першій книзі цієї «Поетики» Прокопович говорить про поезію і літературні жанри взагалі, в другій — про трагедію, комедію і трагікомедію, а в третій — про буколічну, сатиричну, ліричну і епіграматичну поезію.

«Поетика» Прокоповича наскрізь оригінальна. Її автор знає Арістотеля, Горація, Скалігера, але в усьому викладі він самостійний. Ілюстраційні приклади Прокопович бере з римської епічної, драматичної і ліричної поезії. Торквата Тасса цитує в перекладі Петра Кохановського, зазначаючи, що італійська мова йому невідома.

«Поетика» має вартість і для теорії перекладу, бо сам Прокопович був також і досконалим перекладачем. З оригінальних латинських дистихів Прокоповича, вміщених у його «Поетиці», слід згадати „Descriptio Kioviae“, „Laudatio Borysthenis“ і „Divus Alexius spontanei sui exilii seriem narrat“.

В елегії про Олексія Прокопович наслідує Овідієву елегію «Остання ніч в Римі». Він називає свою елегію пародією, тому що її зміст протилежний змісту Овідієвої елегії: божественний Олексій добровільно зрікається всіх благ цього світу, своїх маєтків і молодої дружини, постригається в ченці, щоб через монастир досягти вічного спасення в небі, а Овідія проганяє з Рима розгніваний Цезар Октавіан.

Нижче подаємо ряд уривків з «Поетики» Прокоповича, які являють собою або його переклади поезій Овідія, або власні твори чи різні висловлювання, теоретичні міркування, написані під впливом римського поета.

Як зразок власного перекладу з Овідія Прокопович подає переклад «Скорботних дум», кн: 1, 9 (До Макра):

- In caput alta suum labentur ab aequore retro
Flumina, conversis Solque recurret equis.
Terra feret stellas, caelum findetur aratro,
Unda dabit flammam et dabit ignis aquas:
5. Omnia naturae praepostera legibus ibunt,
Parsque suum mundi nulla tenebit iter,
Omnia iam fient, fieri qua posse negabam,
Et nihil est de quo non sit habenda fides,
Haec ego vaticinor, quia sum deceptus ab illo.
10. Laturum misero quem mihi rebar opem!

Про цю елегію Прокопович говорить: „Ovidii versus aliquot (qui sunt initium elegiae 7. Libri I. Tristium): in amicum, qui in adversis rebus fidem ei fefellit, placuit nobis olim exercitii gratia Polonico idiomate exposuisse“.

Wpak od morza do źródeł pójdą rzeczne tonie
Na wstecz i Słońce swoje zakieruje konie.
Zaorzą niebo, ziemia w gwiazdy się zaświeci
Ogień wodę wytoczy, woda ogień wznieci.
Wszystko pójdzie naprzeciw prawu przyrodzenia,
Iść swym trybem nie zechce żadna część stworzenia.
I co jest niepodobne, to się wszystko stanie,
Aby i najfałszywsze, niech ma wiarę zdanie.
To ja wieszczę, bom tego doznał na mnie zdrady,
Od którego w przygodzie czekał zdrowej rady.

Slavonice:

Ко первому отъ моря рѣки пойдуть току
Но и солнце возвратитъ бѣгъ свой ко востоку:
На земли узримъ звѣзды: горѣ плугъ ходящій:
Вода и огонь, а огонь воду источитъ горящій.
Вся закономъ естества причинятъ тревогу,
Ни едина тварь свою удержитъ дорогу.

Вся собудутся, я же удобіе мѣру
Превосходятъ, и мужно всему давши вѣру.
Сихъ азъ чаю, ибо той плететь на мя сѣти,
В нем же чаяхъ прискорбный отраду имети.

Розглядаючи поетичні описи, Прокопович подає приклад
«Опису Києва» віршовим розміром Овідія.

Kioviae descriptio

- Amne Borysthenio sonat urbs, qua Lucifer exit,
Montibus assurgit, qua trahit umbra diem.
Occiduus urbis cinxere cacumina partes;
Aurorae oppositas perluit unda latus.
5. Montibus obiecta est, serus venit Hesperus unde,
Perstrepit urbs fluvio, Phoshorus unde venit.
Undis pulsantur primum spectantia solem;
Hesperiam versus moenia monte tument.
10. Pars natat urbis aquis, solem quae spectat Eoum;
Multus in occidua mons regione tumet.
Qua primos solis radios videt, imminet amni,
Qua videt extremos, urbs iuga celsa tenet.
Surgentem spectans solem urbs fremit amne propinquo;
Exigitur celsis, qua cadit ille, iugis.
15. Solis ab exortu ferit unda Borysthenis urbem;
Mons sed ab occidua moenia parte tegit.
Prima natate dies vicinis fluctibus urbem,
Ultima montosum tergum habere videt.
Unde dies surgit, fluvius praeterfluit urbem;
20. Multus ab hesperia parte tuetur apex.
Undosa est urbis facies, quae spectat ad ortum,
Montosa est serum, quae videt ipse diem.
Larga fluenta videt, roseum qua prospicit ortum,
Urbs, sed ab occasu culmina montis habet.
25. Unde venit Titan, allabitur aedibus amnis,
Assurgunt montes, respicit unde cadens.
Ortum undosa diem videt urbs, sed monte superbit,
Qua videt occidui solis abire iubar.
Solis ad occasum vertit terga ardua montis,
30. Urbs, orientalem sed lavat amne plagam.
Moenia flumen adit, Titan solet unde venire;
Mons obstat, madidis nox venit unde rotis.
Tergus ad occasum, frontem urbs convertit ad ortum,
Hanc munit fluvius, plurimum ille apex.
35. Montis ab occiduo munita urbs climate tractu est,
Currenti Soli vicinum urbs obicit amnem,
Occiduum superat monte frequente diem.

Далі наведено багато прикладів з римської поезії, переважно з Овідія:

Met., XI, 592 sqq.

Est prope Cimmeros longo spelunca recessu,
Mons cavus, ignavi domus et penetralia Somni,
Quo nunquam radiis oriens mediusve cadensve
Phebus adire potest: nebulae caligine mixtae
Exhalantur humo dubiaeque crepuscula lucis.

Domus Famae, *Met., XII, 39 sqq.* Addatur huic non minus elegans amoenissimi fontis descriptio ex Ovidii *Met. Lib. III. V. 407 sqq.*

Fons erat inlimis, nitidis argenteus undis,
Quem neque pastores neque pastae monte capellae,
Contigerant aliudve pecus...

Tempora et rerum vices. *Met., XI, 480 sqq.*

Cum mare subnoctem tumidis albescere coepit
Fluctibus...

Terrae motus, *M., VII, 532 sqq.* Terrae incendium. *Met., II, 210 sqq.*

Corripitur flammis, ut quaeque altissima, tellus...

Quattuor aetates: I, 89 sqq. Crepusculum eleganter tribus versiculis sic describit idem auctor *Metamorphoseon, Lib. IV, V, 399 sqq.*

Iamque dies exactus erat, tempusque subibat.
Quod tu nec tenebras nec posses discernere lucem,
Sed cum luce tamen dubiae confinia noctis...

Prae ceteris digna est, quae tota hic oculis subiciatur descriptio deluvii apud eundem, *Met., Lib. I. V, 285—312.*

Exspatiata ruunt per apertos flumina campos
Cumque satis arbusta simul pecudesque virosque
Tectaque cumque suis rapiunt penetralia sacris...

Personae earumque affectus et actiones. Persona ficta Famis describitur. *Met., Lib. VIII. V, 799 sqq.*

Quaesitamque Famem lapidoso vidit in agro
Unguibus et raras vellentem dentibus herbas...

Item Invidiae, *Met., II, V. 768.*

Concussae patuere fores videt intus edentem
Vipereas carnes, vitiorum alimenta suorum,
Invidiam visaque oculos avertit.

Item Fames. Met., VIII, V, 823 sqq. Item describitur Argus homo centoculus. Met., I, V, 625 sqq.

Centum luminibus cinctum caput Argus habebat...

Species et actio furentis in Athamante, Met., IV, 512 sqq.

Protinus Aeolides media furibundus in aula
Clamat „io, comites, hic retia tendite silvis.

Habitus furiae. Met., IV, 481 sqq. Hercules furens. Met., IX, 161 sqq.

Incoluit vis illa mali, resolutaque flammis
Herculeos abiit late diffusa per artus...

Hippomenes cum Atalanta cursu decertans, ubi pulcherrima exponitur species currentium. Met., X, V, 652 sqq.

Signa tubae dederant, cum carcere pronus uterque
Emicat et summam celeri pede libat harenam.

Cyllarus Centaurus formosissimus, Met., XII, V, 395.

Barba erat incipiens, barbae color aureus aurea
Ex umeris medios coma dependebat, in arma.

Herculis et Acheloi lucta, Met., IX, V, 31 sqq. Ira Cyclopos Polyphemi, Met., XIII, V, 862.

Ille tamen placeatque sibi, placeatque licebit,
Quod nollem, Galatea, tibi: modo copia detur!
Sentiet esse mihi tanto pro corpore vires.
Viscera viva traham, divulsaque membra per agros,
Perque tuas spargam — sic se tibi misceat! — undas!

Ferus Draco et eius pugna cum Cadmo, Met., III, V, 29 sqq.

Et specus in media virgis ac vimine densus.

Alius Draco, Met., VII, V, 149.

Pervigilem superest herbis sopire draconem...

Tauri auripedis, Met., VII, V, 105 sqq.

Ecce adamanteis Vulcanum naribus efflant
Auripedes tauri, taciaeque vaporibus herbae
Ardent..:

Bos formosus, Met., II, 850 sqq; Phoenix. Met., XV, V, 393 sqq; Textura tellarum cum imaginibus. Met., VI, V, 70 sqq.

Poeticae: De Orpheo, Met., X, 64 sqq; XX, 66 sqq; Caco. Fasti I, 550; De expeditione sua in exilium, Tristia, I, Eleg. 3; De astu Tarquini et eius filii, Fasti, II, V, 685; De Batto. Met., II, V, 687 sqq; De Philemone et Baucide senibus. Met., VIII, V, 631 sqq.

Далі (стор. 48) Прокопович говорить: «Totum deinde Heroicum poema Vergilii, omnes libri Metamorphoseon Ovidii eiusdemque Fasti ceterorumque Poetarum scripta heroica selectissimis narrationibus referta sunt».

Після цього наводяться приклади епопеїчної поезици.

Exempla ethopoeiaca poeticae: Terrae incendium a Phaetonte excitatum non ferentis et cum dolore indignationeque sic querentis in Iovem. Met., II, V. 279 sqq.

Si placet hoc meruique ita voce locuta est...

I. Comparatio

Multa sunt poeticae comparationis in scriptis poetarum exempla, praecipue apud Martialem, item Ovidii, Tristia et ex Ponto quae hic non vacat exprimere. Subiciantur autem pro exemplo illustrissimi et doctissimi viri bene de Collegio nostro meriti, pauci versiculi sclavonici, in quibus ille cum Beatissima Virgine sic pie sese confert:

Ты облаченна во солнце Дѣво Богоматы,
 Да како азъ сънь къ тебѣ дерзну приступати:
 Ты красота, азъ мерзость і в тебѣ нѣсть порока
 Мене же потопляеть бездна сквернѣ глубока:
 Ты благодать, азъ злоба: ты рай, азъ Геена,
 Ты вся еси святого Духа исполнена.
 Азъ же дѣвольскаго исполненъ натѣшу.
 Нѣсть убо причастіе мнѣ тмѣ ко Тебѣ спѣшу.

Subicio huic, non ut comitem, sed ut pedisequam exertacionem, in qua beatam vitam monastericam, cum aerumnosa civili comparamus. Idque facimus ficto, ut declamatorum moris est, casu: Comparatio vitae manastericae cum civili, in qua filius ad monasterium sponte profugus respondet patri ab incepto illum retrahenti:

Quid mihi sollicitis retrahis, pater anxie, votis
 Securum in toto nec signis esse loco?
 Quo me caece rapis? Quo tecum ignare viarum
 Ibimus? Errandi qua via crebra patet.
 Scilicet, ut demens votum inviolabile frangam?
 Et tantum patrio prodiit ore nefas!

Quid tandem est quid me divina hac compepe solvat
 Et captum in mundi retia dura trahat?
 Praesideas iudex et vitam confer utramque.
 Haec citra dubium portus; at illa mare est:
 Illic angorum curarumque aestuat aequor:
 Hic sobriae mentes, hic manet alta quies:
 Ambiguus illic dubiisque agitur in undis
 Hic currit Zephyro morigerante retis;
 Vos strepitus rumorque trucis circumsonat urbis,
 Atque animum iuris non sinit esse sui;
 Nos retinent tacitae tranquilla silentia cellae,
 Aut silvae umbrosae pacificumque nemus:
 Nos magni vates cinxere patresque disertis;
 Vos scurrae et vilis plebs olidique loci.
 Nutatis pavidi crebros atrocis ad ictus
 Fortunae assiduo saucia corda metu:
 Arbitrium caecae Dominae contempsimus ultra,
 Ridemusque minas blanditiasque suas.
 Qaeso, quid est quod tanta pati vos, tanta subire,
 Et quod nos alias cogit inire viam;
 Fluxum, nescio, quid vobis et inane paratur;
 Alternum nostra quaeritur arte decus.
 O quot te miserum est opus obiectare periculis,
 Dum petitur vani parvi honoris apex!
 O quantum trepidante iugum cervice ferendum est,
 Principis offensus dum reparatur amor!
 Non ea mens nostri est, non haec sunt pectora Regis:
 Dum parcat facilis; dum dat opimus adest.
 Quid memorem tristes casus tragicasque querelas,
 Quas subitas vobis ferre vel hora potest?
 Flemus, ut aeternae mereamur gaudia vitae.
 Flebis, quod laeti praeteriere dies!
 Interea protinus male cauti acceditis Orco,
 Et teritis dirae limina maesta domus:
 At nos prospicimus plenis caeli atria votis,
 Firmaque spes magni stat pietate Dei.

II. Laudationes

Personae laus in hisce fere momentis continetur omnis:

Quale genus habuit,
 Quale fuerit educatio.
 Praecipuum laudum omnium caput enumerare dotes personae,
 quae sunt triplicis generis: corporis, animi, Fortunae.

Et multas huiusmodi laudes cum in ipsum Vergilii Aeneide,
 tum in Ovidii Metamorphosi invenies.

Non parvum momentum laudi offert etiam comparatio, per quam persona, quae laudatur aut coaequata alteri, aut praelata extollitur.

Ut haec brevis, sed sufficiens laudatio boum est apud Ovidium, Met. Lib. XV. V 120. sqq.

„Quid meruere boves, animal sine fraude dolisque,
Innocuum, simplex, natum tolerare labores?..“

Animadvertite hic, quod laudationes plantarum, locorum et temporum similes ac fere eadem sunt cum descriptionibus: hoc tantum inter eas discrimen intercedere, quod laudatio ea duntaxat enumerat, ex quibus laus rei oriri possit; simplex vero descriptio omnia sive in malam sive in bonam partem sumatur, modo sint in re, proponit ad oculos.

Laudatio Borysthenis (p. 61—62)

- Salve, magne Pater, magnarum dives aquarum,
Ut cunctos opibus, sic laudibus omnes
Exsuperare potes. Quae tam spatiosa fluenti
Est moles? Ultra teli disiuncta volantis
5. Litora sunt iactum. Fusa est speciemque referre
Aut quam ista fuit rapidi violentia fluctus
Annuosas quercus radicibus abstrahit altis
Quia etiam excelsi vehemens ingentia mentis,
10. Membra rapit patiturque nihil durare quod obstet,
Cursibus horrissonis; tractumque exorsus eundem
Saepe locum mutat, spretasque relinquit arenas.
Praetereo puris nitidus, quod fulgeat undis,
Quod potus faciat sitiendi dulce palato
15. Libamen, crudosque cibos fervore subactus
Molliat exiguo, fundo quod flavus in imo
Clareat et fallax mentitum venditet aurum.
Quis satis istarum mirari possit amaros
Riparum tractus, ut luces decora utrinque
20. Natura facies! Roseum Titānis ad ortum
Pinguia prata virent, pecorique alimenta ministrant;
Occasum versus montana cacumina surgunt,
Innumeras ubi nutrit apes densissima silva
Et bene maiores dixere Borysthenis amnem
25. Iam mellis plenos, iam lactis volvere fluctus.
Quid memorem laetis tot rura, tot oppida ripis,
Tot positas urbes, quae tot tibi tantaque vitae
Munera et ingentem fluviarum maxime partem
Acceptam referunt? Et, quae suprema tuarum
30. Sunt laudum monumenta, tibi tot commoda debet
Urbs haec ipsa, decus patriae, materque potentis
Imperii, illius tu moenia perluis ampla
Exhilarasque plagam, solis quae spectat ad ortum.
Lignorum lapidumque struem calcemque tenacem

35. Materiam templis et magnis sedibus aptum.
Adde, quod instructas numero milite naves
Expeditas, ipsique minas gelidumque timorem
Incutias Ponto; Patriam sed fortior omni
Muro defendas et dirum finibus hostem
Excludas aditumque tui formidius claudas.

De Imitatione

Sic facturus poema, primum lege Vergilium; cantaturus Tragoediam, percurrere Senecam; in Comoedia imitare Plautum et Terentium; in elegiacis Propertium et Ovidium; in saturis Persium, Juvenalem et Horatium solum; in epigrammatibus solum sequere Martialem.

У другій книзі Прокопович говорить про епічну і драматичну поезію (стор. 96 і наст.).

Curandum est quantum fieri potest: ut adiectiva praepo-
nantur substantivis nisi forte aliud sententia postulaverit. Propterea non indecorum erit, si adiectiva non modo praepo-
nuntur, sed etiam aliquo intervallo hoc est una altera iniecta dictione
a substantivis distent ut Ovidius:

Iam mea cycneas imitantur tempora plumas.

Trist., IV, 8.1.

Stylus et ornatus poeticae narrationis longe diversam eam facit ab historia: maxima enim libertas est poetis perquirere modo non sit affectum, et decora non officiat. At narratio historica et oratoria compta quidem, sed non calamistrata esse debet: et oratoria tamen ornatio, historica vero minus culta, ita ut historicus nimis in verborum delectu debeat esse circumspectus et parcus, audacior orator poeta liberrimus et liberalissimus.

Ut hoc planius pspicias, censeas narrationem historicam, grandaevae alicui matronae similem esse, oratoriam reginae, poeticam veluti novam nuptam omni genere elegantiarum fucata incedere. Unde historicus de irato dixisset: ira exarsit orator dicere potuisset: prae impotenti irae affectu et furore prope modum in flammae abiisse visus est; poetae soli tantum ita licet:

Ignescunt irae et durus dolor ossibus ardet...

Verg. Aen., IX, 66.

Et longius Ovidius de Hercule furente. Met., IX, V, 207 sqq.

Saepe illum gemitus edentem, saepe trementem,

Sternentemque trabes irascentemque videres...

У сьомій главі другої книги Прокопович говорить про образну мову Usus vero omnium talis est: ubi frequentia re-

rum occurrit, cum omnes unum agunt, vel eas vices subeunt: tunc opportuna est figura Adiectio et Polysyndeton, non raro etiam Repetitio Met., II. V, 217 sqq:

„Ardet Athos Taurusque Cilix et Tmolus et Oete
Et tum sicca, prius celeberrima fontibus Ide
Virgineusque Helicon...“

Comparatio

Met., VI, V, 273 sqq.

Heu! Quantum haec Niobe Niobe distabat ab illa!

Dum ad aliquid magnum, terribile, miserandum, inexplicabile pervenitur apostrophe commoda est, ut Ovidius, Met., III, V, 432 sqq. ad Narcisum puerum suos ipsius vultus in fonte admirantem veluti alienos:

Credule, quid frustra simulacra fugacia captas?
Quod petis, est nusquam, quod amas, avertere, perdes!

Prosopopoeia

Prosopopoeia non temere adhibenda ubique, sed cum magno iudicio hoc ornamentum genere utendum est. Duplex vero est, vel cum sensum et actum, vel etiam cum sermonem damus rebus mutis, aut sensu carentibus.

Prima frequentior est et saepe cum apostropha et epiphonemate componitur, ut:

„Improbe, amor, quid non mortalia pectora cogis!“

Et Ovidius, Met. XI. V. 44 sqq.

„Te maestae volucres, Orpheu, te turba ferarum,
Te rigidi silices, te carmina saepe secutae
Fleverunt silvae...“

De amplificatione, patho et decoro

Ovid. Met: XIII. V 825, ubi Polyphemus enumeratis aliquot pecoris sui gregibus sic dicit:

„Nec, si for te roges, possim tibi dicere, quot sint.
Pauperis est numerare pecus!...“

Comparatio est, cum aliquam rem cum alia magna una vel pluribus conferimus, iisque illam vel aequalem, vel maiorem dicimus, sic Vergilius, Aen. VI. V. 801. Caesarem Augustum **plures terras peragrasse et subegisse** dicit, quam Herculem et Bacchum. Et Ovidius. Met. XIII» V. 798 sqq. in obstinatione.

Galatææ:

„Saevior indomitis eadem Galatæa iuvenis,
Durius annosa quercu, fallacior unclis.
Lentior et salicis virgibus et vitibus albis;
Hic immobilior scopulis, violentior amne,
Laudato pavone superior, acrior igni,
Asperior tribulis, feta truculentior ursa,
Surdior aequoribus, calcato immitior hydro“.

Pathos

Pathos (p. 126) Graece, Latine passio, seu ut vulgo exponitur affectus, id est quaedam hominis motio vocatur, dum scilicet homo laetis aut tristibus gaudio, voluptate, amore, iracundia, metu, commovetur.

Eodem modo vocari solet oratio, quae eiusmodi affectum exprimit. Et hic quidem de oratione, quam scias duplicem considerari posse, et maxime apud poetas.

1) Ipsa brevis est descriptio rei tristis calamitatis, tyrannidis, mortis, vulnere etc. e. g. Verg. Aen. II. 270. Plena eius modi affectibus est apud Ovidium Elegia V. Libri I. Trist. (Ad Celsum).

2) Quando inter mala, malorum pessimum nobis contigisse querimur, amplificando calamitatem nostram. Ita Ovidius, Tristia, Lib. III. Eleg. 10) Is, postquam longe rescripsit incommoda et pericula regionis, in qua resultabat, exclamat in fine:

Ergo tam late pateat cum maximus orbis,
Haec est in poenam terra reperta meam.

3) Quando querimur eiusmodi esse nostram calamitatem, ut omni etiam solatione destituamur. Trist. V. Eleg. 2. V. 41:

Quo ferar? Unde petam lassis solacia rebus?
Ancora iam nostram non tenet ulla ratem.

4) Cum commovemur ex commemoratione secundae prioris fortunae, conferendo eam cum praesenti calamitate: Ovid. De se ipso Trist; V. Eleg. 7. Cum contrarium evenisse querimus, quam quod expectavimus: Idque fit per interrogationem commiserationis, Ovid. Trist. III. Eleg. 2.

«Ergo erat in fati Scythiam quoque visere nostris...» Proximo simile est et illud, cum ob praesentem anxii dolemus, non perisse tunc, cum ceteri peribant, vel cum occasio pernicii fuit Ovid. Trist. III. Eleg. II. V. 23:

„Ei, mihi, quo totiens nostri pulsata sepulcri
Ianua, sed nullo tempore aperta fuit“.

Quando dolens quasi prae dolore impos sui secum ipse pugnat loquendo et quae prius dixit, ea negat doletque se id dixisse. Ovid. Trist. III. 8. 1—12.

Optimi affectus eruntur ex contrariis adiunctis simul accidentibus, ut siquid ploramus⁸ triste factum laeto tempore, captam urbem diebus festis, vel cum ceteri omnes laetantur, nobis aliquid lugubre accidisse vel nostra etiam gaudia superveniente calamitate turbata esse. Ovid. Trist. III. Eleg. 12. V. 25:

„O quater et quotiens non est numerare beatum.
Non interdicta cui licet Urbe frui...“

Et Trist. IV. Eleg. 2. V. 17. Triumphum, qui tunc Romae de Germania agebatur, describitur, et ex ipso grave suum exilium esse dicit. Praestantissimus autem affectus est, cum dicimus mala nostra eiusmodi esse, ut inimicis nostris, etiam nostrae calamitatis auctoribus miseranda esse videntur et lacrimas elicere possint, Verg. A. II. 6. et Ovid. Trist. III. 9.

Decorum

Decorum (p. 135) dicitur quod decet, quo nomine dicta est celebris virtus poetica, qua prudenter considerat poeta, quid cui et personae et tempori et loco congruat...

Ovidius ingenio par, iudicio Maronis concedens, Decorum tamen diligenter observat, Met. II. V. 380 sqq.

Iuppiter Solem precatur, ut redeat ad officium suum et quia princeps deus inferiorem et sibi subditum precari dictus est, decetissime addit poeta: precibusque minas regaliter addit. Sed optima et certissima pro hac re exempla petantur ex orationibus Aiace et Ulyssis pro armis Achilleis certantium. Met. XIII. V. I. sqq.

Говорячи про різницю між поетичним й історичним оповіданням, Прокопович переказує відому історію з I кн., 57, 7 Лівія про Лукрецію, порівнюючи її з Овідієм («Календар», II, 795) і каже так:

Narratio historica de Lucretia castissima Romanorum femina ex Titi Livii Histor. Lib. I. Notatur differentia utriusque narrationis, Nota hic prius Ovid. istam narrationem non plane scripsisse poetice sicut et alteras in libris Fastorum. Nec enim heroicum poema facit, sed tantam ex occasione Romanorum festorum, res aliquae fictas aut veras commemorat et eas breviter ac succincte percurrit: unde et in hac narratione exponenda fere vestigiis Livii insistit, nihilominus tamen et eius narratio faciem habet ab historica.

Vide discrimen: poeta modum verisimile fingens, de suo quaedam addit, quod haesitet diu destituta auxilio, quod diu taceat coram parente et marito et ora prae pudore amictu calet: quod ter conata loqui non potuerit: quod dum narrat, dicat ea

tantum, quae dicere potest, cetera ob verecundiam lacrimis et moriens respiciat, ne non procumbat honeste: quod supra corpus prolapsi obliti decoris virque paterque iacent: et demum, quod minas Bruti iactatas in Tarquinium motu oculorum et capitis moribunda comprobet, quae omnia in historica desiderantur. Deinde stylus et ornatus diversus est... Quae historicus breviter, haec fusius poeta... Iam illae figurae, quae mirum in modum in carmine placent, prorsus in historia non ferendae sunt.

Обговорюючи в сьомій главі другої книги два роди ямба, тобто ямб і холяямб зі спондеєм в останній стопі, Прокопович цитує Овідія:

Liber in adversos hostes stringatur iambus
Seu celer, extremum, seu trahit ille pedem.

В третій книзі «Поетики»¹ Прокопович займається елегією і пентаметром, а визнаючи елегію як «*lamentabilis poesis*», додає *quod insinuat Ovidius*.

Flebilis indignos, elegia, solve capillos
Ah, nimis ex vero nunc tibi nomen erit...
„Ammores“ III. 9: 3.

У четвертій главі третьої книги мова йде про пародію, очевидно, не в сучасному розумінні, що видно з його дальшого пояснення: «*Videlicet cum ad normam poematis ab aliquo auctore editi nostrum opus ita aptamus, ut veluti vestigis insistentes sententias similes vel, si libuerit, contrarias et e regione oppositas conferamus. Et in hunc modum gratia exercititii finximus elegiam Divi Alexii, in qua ille liberum suum et spontaneum exilium describit modo, quo Ovidius descripsit sum, Tristium Liber I. Elegia 3 quae sic incipit:*

„Cum subit illius tristissima noctis imago...“

**Elegia in qua divus Alexius
spontanei sui exilii seriem narrat**

- Illius cum scena subit faustissima noctis
Quae mihi supremum clausit in orbe diem,
Cum recolo noctem, qua tot mihi vincula rupi,
Nunc quoque plena meo gaudia corde fluunt.
5. Aptum tempus erat, quo me de sede paterna
Praecipuus Christi cedere iussit amor.
Apta viae non hora fuit nec cura parandi,
Haerebam incertae spe trepidante fugae.
Exiderant animo famuli comitesque legendi,
Exciderant longam vestis egere viam.
Sic tremui, ceu claustra parans evadere quetque

- Spes alit effugii destituitque sui.
 Ut tamen has animo tenebras ipse ausus abegit
 Consilioque suo mens recreata stetit.
15. Extremum nullos compello habiturus amicos,
 Copia quos multos conciliarat opum.
 Quod mea si nosset, quam me nova nupta teneret!
 Et quanto miseris spargeret imbre genas!
 Ipsa pocul genetrix celsa distabat in aede,
 20 Nec poterat facti certior esse mei.
 Quocumque adspiceres, plausus citaraque sonabant,
 Laeta tui festi lux, Hymenaeae, fuit.
 Omnis coniugii capit aetas gaudia nostri.
 Festus et in tota perstrepat aede chorus.
25. Gaudia si parvis licet assimilare Triumphis,
 Talis erat facies, Roma superba, tui.
 Iamque quies himinum voces premit alta canumque,
 Lunaque sublimem carpit in axe viam.
 Hanc ego suspiciens et ab hac templa omnia cernens,
 30. Quae nostra circum crebra fuere domum.
 Divi, inquam, quorum resonant hae laudibus aedes,
 Tectaque iam pedibus non adeunda meis,
 Vosque pio insignes Heroum sanguine clivi,
 Salvete ad tempus, quod volet ipse deus.
35. Et quamquam clipeo non nostrum hoc munio corpus,
 Flere tamen cunctos hanc prohibere fugam:
 Desertoque patri, quis me subduxerit ardor,
 Dicite, deplendum ne putet esse malum:
 Ut quod vos scitis, genitor quoque sentiat ipse:
 Irato possum non pius esse patre.
40. Sic ego placabam Superos, verum inscia coniux
 Vota dabat votis invidiosa meis.
 Illa suo fervente etiam prece pectore fusa,
 Crebra fronte sacram percutiebat humum:
45. Verbaque in adversos effudit plurima caelos,
 Pro reditu dempti non valitura viri.
 Non iam cunctando spatium nox multa sinebat,
 Verteabatque suos Arctos in axe gyros.
 Quid facerem? patris fateor, retinebar amore,
 50. Sola sed ista meae nox fuit apta fugae.
 Ah, quotiens humana mihi, quo pergere, dixit
 Mens, vel quo properas ire, vel unde, vide!
 Ah, quotiens dubiam questa est fallaciter horam,
 Dandaque non certis vela negabat aquis!
55. Ter limen tetigi, tarde ter pondera carnis
 Ad pulchra accinctos impediere pedes.
 Saepe celer factus, rursus me tardior ipso,
 Ingenio patriae pelliciente fui.
 Saepe neum votum firmaram, et saepe refelli.

60. Respiciens oculis tecta relicta meis.
Tandem, quid cunctor? Syria est, quo tendimur, inquam,
 Roma relinquenda est, hic mora neutra bona est.
Uxor deferitur, liber et vindicor ipsi
65. Et domus? Et blandae retia rumpo domus:
Quique mihi pravo nocuissent more sodales?
 O mihi perpetuo damna tremenda metu!
Dum licet, effugiam, nunquam, fortasse licebit
 Ulterius damno, qua moror, hora mihi, est.
Nec mora cuntari, suadentia comprimo verba,
70. Conduco Syriam, nec piger intro ratem.
Dum vehimur, caelo laetus mihi Lucifer alto,
 Non alius nostris maestior ortus erat.
Divisum haud aliter quam si sua membra revulsa
 '(Ut mihi narratum est) me doluere mei.
75. Sic Iacob doluit, dulcis cum viscera nati
 A saevis didicit dilacerare feris.
Tum vero in tetricum vertuntur gaudia luctum.
 Et quae plaudebat pectora dextra ferit.
Tum vero coniux frustra inclamare maritum,
80. Et planctu profugum non revocante sequi:
Non potes avelli. sequar, ahl sequar usque per undas,
 Atque exul coniux exulis inquit, ero:
Meque invitat iter, meque invocat exera tellus.
 Nec nimium profugo sum gravis navis onus
85. Te iubet exilium Christi dilectio ferre
Meque eadem solam iure manere negat.
 Talia tentabat, Sancti tenere Parentes,
Vixque suo suasu consilioque stetit.
Evasi (nec enim fuit hic periisse putandum)
90. Squalidus illotas crine tegente genas
Illa diu densas luctu effudente tenebras.
In media iacuit mortua pene domo.
Utque resurrexit, resolutaque membra lavavit
 Pulvere foedatis tristis imago comis,
95. Tum modo se, thalamos modo complorasse relictos
Fertur et absentem saepe vocasse virum,
Nec gemuisse minus, quam si mea fata videret
 Et tumulo corpus traderet ipsa meum;,
Et petiisse deum, vellet sibi tollere vitam,
100. Sed tamen ad reditus spem revocasse meos.
 Vivat et in melius convertat vota precesque,
 Vivat et absenti fida sit usque viro.
Incubuit placidis Zephyrus lenissimus undis,
 Aequoreasque suo flamine mulcet aquas.
105. Et nos Ionium securi findimus aequor,
 Nec reddit trepidos ulla procella metus.
Ø me felicem! Mitis mare permeat aura,

- Summaque censetur ludere sponte Thetys.
 Non gnatis obversam proram puppimque retundit,
 110. Sed tantum celerem promovet unda ratem.
 Pineae texta volant, non strident vincla rudentum.
 Prósperat et nostram pulsa carina fugam.
 Navita securó confessus gaudia cantu
 Ad propellendam non eget arte ratem.
 115. Utque regit domitum non duris vector habenis
 -Et facili freno flectere suevit equum:
 Sic tunc, quo voluit, quo illum res ipsa vocabat
 Impavidus ventis Navita vela dedit.
 Quod nisi favisset divina his gratia ventis,
 120. Tangere quis portum me potuisse putet?
 Jam procul Italiae ripis post terga relictis
 Dilectae Syriae litora cerno meae,
 Annuat optatas, quaeso, mihi tangere terras.
 Et mecum magno pareat unda deo
 125. Dum loquor et trepidis attingo litora votis
 Festivam pernix impulit aura ratem,
 Pellite caerulei, me pellite flamina ponti,
 Haec mihi propitii sit nota clara dei
 Ponite me profugum peregrino in litore si qua
 Terra dei est, dici terra aliena potest.

З наведених прикладів із «Поетики» Ф. Прокоповича бачимо, що в XVI і XVII в. на Україні поряд з Горациєм найбільш популярним був Овідій, хоч читали також і інших авторів, про що можемо переконатися з творів Сковороди або Кальнофойського (Тератургіма, -Київ, 1636).

«МЕТАМОРФОЗИ» ОВІДІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Твори класиків римської літератури широко вивчались, перекладались і використовувались на Україні починаючи ще з XVI ст. Вже учні київських і львівських шкіл того часу читали в оригіналі Вергілія, Горация і Овідія.¹ Під впливом цих поетів вони самі писали власні вірші. На такий шлях їх скеровували теоретики віршування, зокрема Мелетій Смотрицький. Виклавши основи віршування в одному з розділів своєї «Граматики», якому надав назву «О просодіі стихотворной», він писав: «Извольяй же о сей пространнѣе извѣдати, да читаетъ греческихъ Омира и Исіода, латинскихъ Овідія, Виргилія і прочихъ і оними можетъ удовольствоватися до сытости».²

У 1632 р. учні Києво-Могилянської академії видають збірку од «Євхарістеріон», в яких прославляють дисципліни, що вивчалися в академії.³ Перша частина збірки називається «Гелікон», друга — «Парнас». У другій частині вірші мають назви грецьких муз: Клію, Мелпомене, Уранія, Каліопе, Полімінія, Талія, Евтерпе, Терпсіхоре, Ерато. В окремих віршах творчо використовуються образи з римської поезії, зокрема з Вергілія і Овідія.

Немає сумніву, що оду «Талія» («то есть цвичене в писаню віршов весолих») В. Устрицький склав під впливом Вергілієвої буколіки «Тітіре, ти в холодку опочив попід буком гіллястим» („Tityre tu patulae...“). Подаємо уривок з цієї оди:

Світлий промень солнечный всѣх увеселяетъ,
Гды на землю бляск ясный з Олімпу спускаетъ:
Тогда стада в широких полях дознавають
Обфітої радості і утѣху мають,

¹ Див. К. Харлампович. Западнорусскія православныя школы XVI и XVII века. Казань, 1898, стор. 307.

² Граматика Смотрицького з 1721 р., стор. 239—252.

³ Див. Хв. Тітов. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI—XVIII вв., Київ, 1924, стор. 291—305.

А пастушок убогій под листем буковим
Простих пѣсній складаєть ритм в тѣню здоровим.
Аркадскіи бидлята надставляют уха,
Гды співаєть, он зась дметь, локи стаєт духа.⁴

Поряд з творами Вергілія широко відомими були на Україні й поезії Овідія, зокрема один з найбільших його творів, поема «Метаморфози». Основний зміст цієї поеми становлять розповіді міфологічного характеру про перетворення богів і людей у тварин, рослини тощо. На початку твору розказується, як виник світ, у заключній частині поет прославляє природу. «Метаморфози», як правильно пише академік О. І. Білецький, — це не тільки великий збірник античної міфології, але й «зразок художньої майстерності Овідія, його багатства фантазії, великого вміння зображати, майстерного оповідання».⁵ Це й було причиною того, що образи Овідієвих «Метаморфоз» часто використовували творчо художники і поети пізнішого часу.

Одним з перших відгуків з «Метаморфоз» Овідія є образ Орфея у вірші Василя Климовича «Музика», вміщеному у збірці «Евхарістеріон».

Ось уривок цього вірша:

Музика сад утѣхи, жродло мыслій вдячних.
Орфеова співаня, лѣси, рѣки, скалы
Здумѣвшись слухали, і Евріп несталий:
Ту ж в тропы шол звѣр дикій птаков и рыб много,
Вдячностю потягнений голосу такого.⁶

На поему «Метаморфози» посилався А. Радивилівський, представник української прози другої половини XVII ст. Він подає факт «о источницѣ Клиторіусъ названомъ, которого воды такои суть skutecnosti, же гдыся человекъкъ призвачаеный до напою винного, албо якого иншого трунку, воды того источника напїєтъ, заразъ о винѣ и о трунку, в которомся кохалъ, запоминаєтъ».⁷

Не менш від А. Радивилівського вивчав «Метаморфози» Дмитро Туптало-Ростовський. Автор монографії про життя і творчість Д. Ростовського Шляпкін висловив думку, що в нарисі «Басни еллинскіє» використано твори Овідія.⁸ Здо-

⁴ Хв. Тітов. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI—XVIII вв., Київ, 1924, стор. 302.

⁵ Антична література. Зразки старогрецької та римської художньої літератури. Упорядкував проф. О. І. Білецький. Київ, 1938, стор. 410.

⁶ Хв. Тітов. Матеріали..., стор. 294 (травопис стародруку в окремих випадках змінюємо); пор. також P. Ovidius Naso. *Metamorphoses*, Lipsiae 1857, XI, 23 і наст. Далі посилаємося на це видання так: Met., книга (римська цифра) і вірш (арабська цифра).

⁷ А. Радивилівський. Вѣнецъ Христов, Київ, 1688, К., 41. Пор. Met., XV, 322.

⁸ Див. Шляпкин. Д. Ростовский и его время. Спб., 1891, стор. 424.

гад Шляпкіна дуже правдоподібний, бо Ростовський цікавився Овідієм, а в його бібліотеці були «Метаморфози», перекладені на тогочасну книжну мову («Метаморфозеонъ си есть преображеніи или перемѣнъ П. Овідієм Насономъ описанныхъ съ толкованіями 8 книг. Книга сія переплетена 1706 года апрѣля 16, а господин ея смиренный Дмитрій архіерей Ростовский. Сія книга не прочтена, не исправлена, описки преисполнена»). Цей переклад зробив, очевидно, не сам Ростовський. Швидше всього, автором його був учитель латинської мови українець І. Мальцевич, який саме працював у цей час у Ростові, в школі, якою керував Дм. Туптало. І. Мальцевич міг перекласти поему «Метаморфози» Овідія і дати переклад Ростовському для перевірки. Це стверджує до деякої міри примітка, що книга «Метаморфози» була «не прочтена, не исправлена». Про переклад Ростовського Овідієвих «Метаморфоз» немає згадки в його «Щоденнику», в якому він досить вірно інформує про своє життя і творчість. Це питання заслуговує детального дослідження. Можливо, тут деяку допомогу дасть вивчення почерку перекладу «Метаморфоз» та порівняння його з почерком Ростовського. Однак незалежно від того, хто був перекладачем, фактом залишається те, що вже на початку XVIII ст. в українській літературі був зроблений прозовий переклад восьми книг «Метаморфоз» Овідія. Правда, мова названого перекладу була далека від української народної мови.

До творів Овідія, зокрема до його «Метаморфоз», зверталися українські поети і нової української літератури. Так, П. Білецький-Носенко (1774—1856) склав близько 1820 р. поему «Горпинида або піврана Прозерпіна», яка є трагедією Овідієвого міфа про схоплення Прозерпіни.⁹

На протязі XIX ст. появляються і перші спроби перекласти поему «Метаморфози» українською мовою. В 1885 р. Осип Маковей переклав уривок з цієї поеми під назвою «Орфей і Евридика», опублікувавши його в ж. «Зоря». В примітці перекладач зазначає, що бере до уваги X книгу поеми Овідія з 8 віршованого рядка по 77. В цьому уривку розповідається, як Орфей чарівним співом добився повернення своєї дружини Евридики. Однак за те, що не додержав умови (подивився на неї раніше, ніж йому дозволено) втратив її вдруге. Для ілюстрації, як саме переклав Маковей латинський текст, подаємо уривки з оригіналу і перекладу:

О в і д і й

*Exitus auspicio gravior, nam nupta, per herbas
Dum nova naiadum turba comitata vagatur.*

⁹ Див. Котляревщина. Редакція, вступні статті й примітки І. Айзенштока, Київ, 1928, стор. 185.

Occidit, in talum serpentis dente recepto.
Quam satis ad superas postquam Rhodopeius auras
Deflevit vátes, ne non temptaret et umbras,
Ad Styga Taenaria est ausus descendere porta.

* * *

Talia dicentem nervosque ad verba moventem
Exsanguis flebant animae: nec Tantalus undam
Captavit refugam, stupuitque Ixionis orbis,
Nec carpere iecur volucres, urnisque vacarunt
Belides, inque tuo sedisti, Sisypho, saxo.
Tunc primum lacrimis victarum carmine fama est.
Eumenidum maduisse genas. Nec regia coniunx
Sustinet oranti, nec qui regit ima, negare:
Eurydicenque vocant. Umbras erat illa recentes
Inter, et incessit passu de vulnere tardo.
Hanc simul et legem Rhodopeius accipit heros,
Ne flectat retro sua lumina, donec Avernas
Exierit valles, aut irrita dona futura. (Met., X, 8—13, 40—52).

Маковей

Не довго Парки жити дали
На світі сім Евридиці,
Нечайно нитку життя втяли
В її найкращому віці.
Змія її вкусила в ногу
І смерть взяла її небогу. —
Не день, не два Орфей ридав,
На долю нарікав, молився,
В кінці в дорогу він пустився,
Над Стикс дістатись загадав.

* * *

Так він співав, молив о жінку —
Аж всі заплакали тогди,
Суп рвати перестав печінку,
А Тантал не ловив води.
З збанками станули Беліди,
Заплакали і Евменіди,
На камені Сизиф присів,
Спинилось колесо Іксїона,
Сам володар і Перзэфона —
Всі розжалились од сих слів.
На приказ Плутона поволи —
Ще рана у нозі була —
Зближилась жінка до престола,
Евридика Орфеева.

Єї віддав цар співакови,
Щоб лиш додержав він умови:
Ні разу, доки є Тартар,
На жінку взад не подивився,
А все на верх землі спішився,
Як ні — даремний буде дар.¹⁰

Як бачимо, Маковей поводився з оригіналом досить вільно, намагаючись передати основний зміст у популярній формі, у зв'язку з чим дещо навіть добавляв (пор. початок перекладу), дещо пропускав, латинський гекзаметр передав 5- і 4-стопним ямбом. Тому його переклад близький до переспіву. Тут Маковей наслідував Котляревського, який дав переробку поеми Вергілія в травестійному стилі.

Значно ближче (як щодо форми, так і змісту) підійшла до поеми «Метаморфози» Олена Пчілка, яка в 1889 р. переклала легенду про Кипариса, називаючи її переспівом.¹¹ Для порівняння наводимо уривки оригіналу і перекладу.

Ов і ді ї

Namque sacer nymphis Carthea tenentibus arva
Ingens cervus erat, lateque potentibus altas
Ipse suo capiti praebebat cornibus umbras.
Cornua fulgebant auro, demissaque in armos
Pendebant tereti gemmata monilia collo
Bulla super frontem parvis argentea lorio.
Vincta movebatur, parilique aetate, nitebant
Auribus e geminis circum cava tempora bacae.

* * *

Sed tamen ante alios, Caeae pulcherrime gentis,
Gratus erat, Cyparisse, tibi. Tu pabula cervum
Ad nova, tu liquidum ducebas fontis ad undam:
Tu modo texebas varios per cornua flores,
Nunc eques in tergo residens huc laetus et illuc
Mollia purpureis frenabas ora capistris

(Met., X, 109—116, 120—126).

Олена Пчілка

Німфам присвячений був, там на луках Картейських,
Олень великий. Простертими вільно рогами
Сам він своїй голові постачав прехороший затінок;
В золоті роги блищали, — і спускались геть на лопатки,

¹⁰ «Зоря», письмо літ.-наукове, річ. VII, Львів, 1886, стор. 59—60.

¹¹ «Зоря», Львів, 1889, річ. X, № 13 і 14, стор. 213. Кипарис. З Овідієвих Метаморфоз — переспів Олени Пчілки.

З шиї гнучкої його з самоцвітів наміста звисали;
Срібний дзвіночок, на тонкім ремінні, над чолом
Висів — гойдався, а рівної міри перлини
Сяяли в ухах обох, край висків жолобкових.

* * *

Отже, найбільше од всіх — о найкращий у Кеннім роді,
О Кипарисе, — кохав його ти! На пасовиська свіжі
Того оленя водив ти, до філі ясного потока,
І перевівши йому розмаїтими квітами роги,
Сидючи в нього на спині, як верхівень радий,
Правив, за ніжні уста загнуздавши поводдям пурпурним.

* * *

Подані зіставлення текстів свідчать, що О. Пчілка зберегла послідовність образів, художні прийоми, ритміку та віршовий розмір оригіналу. Однак поетеса не наслідує сліпо оригінал, не перекладає дослівно, наприклад, латинську фразу «*Gratus erat, Superisse, tibi*» («Милим був, Кипарисе, для тебе») передає більш характерним для української мови висловом: «О Кипарисе — кохав його ти», пасивну дію замінює активною; в окремих випадках змінює епітети римського поета на більш відповідні для тих чи інших образів, наприклад: „*parvis Iogis*“ («на малому ремінці») і «*ad rabula nova*» («на нові пасовиська») перекладає «на тонкім ремінні» і «на свіжі пасовища».

Згодом О. Пчілка ще більше відійшла від оригіналу, що підтверджує її вільний переклад уривка «Дедал і Ікар», опублікований у 1908 р. в додатку до «Рідного краю» в журналі для дітей «Молода Україна» (№ 9, стор. 19—22).

Овідій

*Cum puer audaci coepit gaudere volatu,
Deseruitque ducem caelique cupidine tractus
Altius egit iter. Rapidi vicinia solis
Mollit odoratas, pennarum vincula, ceras.
Tabuerant cerae, nudos quatit ille lacertos,
Remigioque carens non ullas percipit auras.
Oraque caerulea patrium clamantia nomen
Excipiuntur aqua, quae nomen traxit ab illo.
At pater, infelix, nec iam pater, „Icare“, dixit,
Icare, dixit, ubi es? qua te regione requiram?
Devovitque suas artes, corpusque sepulchro
Condidit, et tellus a nomina dicta sepulti*

(Met., VIII, 223—235),

Тільки ж Ікар все стає одважнішим,
 Горде літання його пориває.
 Батька позаду zostавив, а сам уже далі
 Вгору береться, бо прагне душею
 Небо прекрасне, розкішне, розглянуть.
 Леле! палюче сонце було уже близько!
 Віск запашний, що держав тії пера,
 Геть розтопило і — крила розпались.
 Дармо Ікар простягав свої голії руки, —
 Крил вже позбувся, літати не може!
 Швидко він падає в море шумливе,
 Що його іменем потім назвали.
 Дармо гукає він — «Тату! мій тату!»
 Синя хвиля уста покриває,
 Ті, що у батька ратунку благають,
 Батько ж нещасний (вже більше не батько!)
 Плаче-гукає: «Ікаре! Ікаре!»
 Де тебе маю шукати, мій сину?
 В краю якому?.. Ікаре! Ікаре!»
 Қликав усе він; а потім у морі
 Зверху, на хвилях тобачивши пера, —
 Тіло знайшов і, літання клянучи,
 Сина свого поховав. А ту землю
 Ім'ям Ікаровим люди назвали.

З поданих уривків бачимо, що О. Пчілка майже вдвоє збільшує кількість рядків свого перекладу проти оригіналу. Вона намагається якнайбільше спопуляризувати оповідання Овідія про Дедала та Ікара, яке призначила для дітей. Це й було причиною, що деякі деталі (напр., назви окремих островів) пропускала, а інші описувала ширше (напр., звертання Дедала до Ікара). Крім того, Олена Пчілка, застосувавши 4-стопний дактиль, послабила епічну ширину перекладу. Все це дає підстави назвати переклад О. Пчілки вільним, близьким до переспіву. Однак від перекладів О. Пчілки віє справжньою поезією, чого не можна сказати про деякі пізніші переклади з Овідія.

В 1893 р. опубліковано 7 пісень «Метаморфоз» у перекладі Івана Сердешного (Стешенка). Ось початок загальновідомої частини про чотири людські покоління з латинської поеми і перекладу Стешенка:

Овідій

Aurea prima sata est aetas, quae vindice nullo
 Sponte sua, sine lege fidem rectumque colebat.
 Poena metusque aberant, nec verba minacia fixo
 Aere legebantur, nec supplex turba timebat

Iudicis ora sui, sed erant sine iudice tuti.
Nondum caesa suis, peregrinum ut viseret orbem,
Montibus in liquidas pinus descenderat undas

(Met., I, 89—95).

С т е ш е н к о

Перший був вік золотий. Залюбки тоді всі поважали
Чесність і правду святу і триматься могли й без законів,
Кар не було ніяких: не читали на дошках законів,
Кожний бо нарід землі і без них обіходивсь безпечно.
Всім тоді добре жилось, без лякучих судів і законів,
Судна з нагірних ялин не пускались в прозорії хвилі,
З тим, щоб попливши у них, завітать в невідомі країни.¹²

Переклад І. Стешенка складений 6-стопним дактилем, що відповідає ритміці оригіналу. Окремі зауваження викликають неологізми, що ними користується Стешенко, наприклад, у нього багато іменників, утворених від дієслів з суфіксом -ння. Деякі з них не є літературною нормою. В одній тільки розповіді про Арахну використано такі іменники цього типу, як «одоління», «баріння», «в жалкуванні» та інші. Крім того, перекладач не завжди дотримується оригіналу, поширює його, скорочує, мало приділяє уваги художньому змалюванню картин і образів. Стешенко не був спроможним передати поетичний стиль оригіналу, що підтверджують також його переклади з Пушкіна.¹³

Поряд з перекладами і переспівами окремих частин «Метаморфоз» також неодноразово творчо використовували письменники в українській літературі мотиви й образи цієї поеми, наприклад, Леся Українка, О. Кобилянська, О. Турянський та ін. Зразком такого використання є «Ніобея» Лесі Українки, написана в 1902 році. Українська поетеса, використовуючи розповіді Овідія про трагічну загибель синів і дочок Ніоби та перетворення її в кам'яну брилу, відтворює тугу матері за дітьми. Твір Лесі Українки починається там, де закінчилося оповідання Овідія про Ніобу. На початку Ніоба у Лесі Українки пишається тим, що вона дочка Прометея, хоч зараз стоїть «мармурова, в каміньних кайданах» і лле «потоки палющі сліз». Далі вона звертається до мертвих дочок і синів. Ось уривки цього звернення:

Любі мої! Ви і в горі, і в радощах все були вкупі,
наче троянди рожеві на кущику спільнім,
а брати коло вас, наче гілля троянди колюче,

¹² Метаморфози Овідія Назона. Український переклад Івана Сердешного. Львів, 1893, стор. 5.

¹³ Пор. Ф. Неборячок. О. С. Пушкін українською мовою, Львів, 1958, стор. 73—74.

всякому рану готові були загодіть,
хто б зневажив сестричок. Цей старший найперший
він був мов кедр на верхів'ї гори, негнучкий перед вітром.
Ох, чому і завіщо так марне загинула сила,
що братам додавала одваги і певності в бою?

* * *

...Ох, якби ж хоч одно, хоч найменше зо мною зосталось
те дитятчко любе, моє немовляточко рідне!

Може б, устонька гожі так міцно могли притулитись
до грудей кам'яних, що збудили б життя в моім серці,
і гарячая кров поборолла б холодний сей мрамур,
і камінні сі руки, простягнені марне у безвість,

• знов обняли б тее тільце злотисте і ніжне, мов квітка,
і камінні уста, що поблідли і склепилися в горі,
знов би могли цілувати ті оченьки, іскорки ясні.

Або вже б серце розбилося, і я б як людина сконала,
та не стояла б страшною потворою, каменем в тузі.

Мертва ж бо я і тепер, а тільки живі мої сльози.¹⁴

Леся Українка майстерно передала трагедію Ніуби, її тугу за втраченими дітьми, прагнення повернути їм життя, а також визволитися з кам'яних кайданів. Шестистопний дактиль допоміг їй досить вірно відтворити картини античного світу. Однак поема Лесі Українки перегукувалася з тогочасною дійсністю. Як зауважує В. С. Курашова, Леся Українка своїм твором, який написала в Зеленому Гаю на Полтавщині, в період революційних заворушень, виступила проти розстрілів і арештів, катівських дій царської реакції, що приносили смерть сотням революційних борців.¹⁵

Деякі уривки з «Метаморфоз» Овідія переклав М. Зеров, а саме: Створення світу (I, 5—88); Чотири покоління людські (I, 89—150); Гіганти (I, 151—162); Лікаон (I, 163—251); Потоп (I, 253—312); Девкаліон та Пірра (I, 313—415); Смерть Фаетонта (II, 1—328); Пірам і Тізба (IV, 55—167); Філемон і Бавкіда (VIII, 611—724), Апотеоз Цезаря (XV, 746—879).¹⁶ З метою виявлення якості перекладів М. Зерова порівняємо кілька уривків з оригіналами:

О в і д і й

Ver erat aeternum, placidique tepentibus auris
Mulcebant zephyri natos sine semine flores.
Mox etiam fruges tellus inarata ferebat,

¹⁴ Леся Українка. Твори, т. I, Київ, 1951, стор. 230—231.

¹⁵ О. Бабишків, В. Курашова, Леся Українка, Життя і творчість, Київ, 1953, стор. 172—173.

¹⁶ Антична література. Зразки старогрецької та римської художньої літератури, К., 1938, стор. 411—433.

Nec renovatus ager gravidis canebat aristas:
Flumina iam lactis, iam flumina nectaris ibant,
Flavaque de viridi stillabant ilice mella.

* * *

Tum vero Phaëthon cunctis e partibus orbem
Aspicit accensum, nec tantos sustinet aestus,
Ferventesque auras velut e fornace profunda
Ore trahit, currusque suos candescere sentit.
Et neque iam cineres eiecatamque favillam
Ferre potest, calidoque involvitur undique fumo,
Quoque eat, aut ubi sit, picea caligine tectus
Nescit, et arbitrio volucrum raptatur equorum.

* * *

Quo superiniecit textum rude sedula Baucis.
Inde foco tepidum cinerem dimovit, et ignes
Suscitat hesternos, foliisque et cortice sieco.
Nutrit, et ad flammam animam producit anili
Mentisque faces, ramaliaque arida tecto
Delulit, et minuit, parvoque admovit aëno
Quodque suus coniunx riguo collegerat horto.

(Met., I, 107—112; II, 227—234;
VIII, 640—646).

З е р о в

Вічна стояла весна, і подувом ніжним Зефіри
Пестили цвіт луговий, що пишався і ріс самосійний
Втім і не зораний лан половів — нахилився хлібами
І, не лежавши в пару, наливав своє стигле колосся.
Ріки текли молоком, струменіли скрізь нектаром ріки
І темнолисті дуби золотими точились медами.

* * *

Бачить юнак нещасливий, як світ загорівся зусюди;
Чує, що скоро і сам він не витерпить власного жару.
Ніби з великої печі пашить той огонь нестерпучий
І вже розтопить небавом його золоту колісницю;
Іскри летючі і попіл гарячий його дошкуляють.
Весь оповитий, затягнений парою скварною й димом,
Хмарою вкритий густою, не знає вже він і не бачить,
Де він летить і куди, на волю віддавшись коням.

* * *

А працююча Бавкіда рядом той ослін покриває.
Потім, до огнища йде і в попелі ще нехолоднім
Жар вигрібає, кори докидає і листу сухого,

Трудно і пильно старечим диханням огонь здобуває,
Зносить з гори після того трісок та всілякого хмизу,
Дрібно ламає його, під казан мідяний підкладає
Й ту, що з грядок поприносив господар, городину чистить.¹⁷

М. Зеров, як стверджують зіставлення текстів, перекладає неповним п'ятистопним дактилем віршованим розміром, що його, як уже згадувалося, використовувала О. Пчілка. Цей розмір відповідає ритміці латинського вірша Овідія. Не відходить перекладач і від змісту оригіналу, хоча тут і там вживає стилістичні прийоми іншого характеру, наприклад, використовує епітети, яким в Овідієвій поемі відповідають інші форми, допоміжні дієслова «бути» замінює більш конкретними дієсловами. Інакше кажучи, перекладач застосовує засоби стилістичної компенсації.

Однак слід зазначити, що українські поети, на жаль, не спромоглися на повний переклад поеми Овідія «Метаморфози», яка нараховує чимало перекладів на мови народів світу. Перед українськими перекладачами стоїть невідкладне завдання заповнити цю прогалину.

¹⁷ Антична література, стор. 413, 424 і 429.

**ІВАН ФРАНКО — ПЕРЕКЛАДАЧ І ДОСЛІДНИК ТВОРЧОСТІ
ПУБЛІЯ ОВІДІЯ НАЗОНА**

Серед великої та різноманітної літературної спадщини Івана Франка значне місце займають численні переклади творів видатних грецьких і римських письменників, починаючи від Гомера і кінчаючи Апулеєм.

Франко був не лише перекладачем, а й глибоким, вдумливим дослідником творчості окремих античних авторів. Особливу увагу його привернув Публій Овідій Назон, видатний поет «віку Августа».

З окремими віршами Овідія Франко познайомився ще в юнацькі роки, навчаючись у дрогибицькій гімназії. Будучи студентом Львівського університету, він протягом трьох років (1875—1878) слухав лекції з класичної філології, зокрема курс історії римської літератури, ряд спеціальних курсів із творчості видатних римських авторів (Плавта, Цицерона, Горация та ін.)¹

Увагу Франка привертали ті вірші Овідія, що були написані на засланні («Понтійські послання» і поема-памфлет «Ібіс»).

Вперше Франкові переклади віршів Овідія з періоду заслання появились у 1894 р. в книзі «Взори поезії і прози», в якій були ще вміщені його переклади однієї оди Піндара та віршів Горация.

Із «Скорботних елегій» Овідія Франко переклав третю елегію першої книги. В цій елегії римський поет, перебуваючи вже на засланні, розповідає про ніч, яку йому прийшлося востаннє провести в Римі перед від'їздом на вигнання. Зворушливі скарги поета, його відчай, що він мусить покинути все, що йому дороге і близьке, прощання з дружиною і друзями становить основний зміст цієї елегії. Франко назвав цю елегію «Прощання».

Розглянемо її початок.

¹ Див. М. М. Пархоменко. Іван Франко — студент Львівського університету. — «Іван Франко. Статті і матеріали», збірник п'ятий, 1956.

Cum subit illius tristissima noctis imago,
 Qua mihi supremum tempus in Urbe fuit,
 Cum repeto noctem, qua tot mihi cara reliqui,
 Labitur ex oculis nunc quoque gutta meis.

Франко

Як виринає в душі сеї скорбної ночі картина,
 Що в ній останні я хвили у Римі пробув;
 Як нагадаю сю ніч, в котрій все я наймильше покинув,
 Нині з очей ще мені котяться сльози рясні.

Як бачимо, переклад Франка досить точно передає всі особливості оригіналу.

Із «Понтійських послань» Франко переклав третє послання четвертої книги. В цьому посланні Овідій гнівними словами картає одного із своїх друзів, які відвернулися від поета, коли його висилали з Риму. Овідій попереджає його, щоб він не радів з чужого нещастя. У чотирьох книгах «Понтійських послань» поет називає своїх адресатів. Це послання, немає адресата, і Франко дав йому заголовок «Невірному другові» (Лист Овідія з Понту, IV, 3), виходячи із змісту всього послання.

Ось перші рядки цього послання.

Овідій

Conquerar, an taceam? ponam sine nomine crimen,
 An potum, qui sis, omnibus esse velim?
 Nomine non utar, ne commendere querellā,
 Quaeraturque tibi carmine fama meo.

Франко

Маю жалітись, чи радше мовчати, твій гріх не назвавши,
 Чи виявляти хіба світу всьому, хто ти є?
 Ні, не назву твого ймення, щоб жаль мій не був тобі честю,
 Щоб моя пісня сумна слави тобі не дала.

Франко перекладає вірно і точно. Переклад усього послання свідчить, що Франко надзвичайно майстерно передав настрій поета.

Творчість Овідія періоду заслання давала Франкові досить багато матеріалу для роздумів та оригінальних і цікавих висновків. Із спогадів письменника М. Яцкова, який у 1913 р. під час перебування Франка у м. Бережанах мав з ним розмову, видно, що Франко вже віддавна цікавився творами Овідія періоду заслання і вивчав їх. М. Яцків говорить, що «в циклах Овідія «Tristia» і «Fasti» з побуту на вигнанні, Франко відкривав впливи гетських поем старого фракійського племені».²

² М. Яцків. Мої зустрічі з Каменярем. Збірка «Іван Франко у спогадах сучасників», Львів, 1956, стор. 366.

Франкові була відома легенда про те, що Овідій перебував на півдні України і там похований.

Період заслання Овідія знайшов художньо-поетичне завершення у ґрунтовній праці Франка під назвою «Публій Овідій Назон у Томіді».³

На основі п'яти книг «Скорботних елегій», чотирьох книг «Понтійських послань» і памфлета-поеми «Ібіс» Франко написав цікавий твір про життя Овідія на засланні, супроводжуючи виклад власними перекладами вибраних елегій і послань.

Дослідження Івана Франка «Публій Овідій Назон у Томіді» складається із вступу та шести розділів.

У вступі Франко говорить про поему Овідія «Ібіс», яка, на його думку, ще мало досліджена.

У першому розділі подано переклад автобіографічної елегії Овідія із «Tristia» (IV, 10), в якій римський поет розповідає докладно про своє народження, походження, щасливі юнацькі роки. Згадуючи перші поетичні спроби, Овідій називає римських поетів-сучасників, з якими вің перебував у дружніх стосунках і якими захоплювався:

temporis illius colui fovique poetas,
quotque aderant vates, rebar adesse deos:
saepe suas volucres legit mihi grandior aevo,
quaeque nocet serpens, quae iuvat herba, Macer;
saepe suos solitus recitare Propertius ignes . 45
iure sodalicii, quo mihi iunctus erat;
Ponticus hero, Bassus quoque clarus iambis
dulcia convictus membra fuere mei,
et tenuit nostras numerosus Horatius aures,
dum ferit Ausonia carmina culta lyra; 50
Vergilium vidi tantum, nec amara Tibullo
tempus amicitiae fata dedere meae;
successor fuit hic tibi, Galle, Propertius illi,
quartus ab his serie temporis ipse fui.
utque ego maiores, sic me coluere minores, 55
notaque non tarde fata Thalia mea est.

(Tr., IV, 10, 41—56).

Франко

Чтив я й приятелем став (майже всіх) тогочасних поетів.

Кожний великий талант богом здавався мені,

Часто про Птахів своїх читував мені старший літами

³ Рукопис Франко підготував між 25 березня і 8 грудня 1915 року, незважаючи на те, що був тоді важко хворим. Праця досі неопублікована. Зберігається в архіві Івана Франка. Рукопис формату 80, складається із 49 аркушів. Передбачається надрукувати у 11-му томі «Літературної спадщини Івана Франка».

Мацер, що шкодить змія, зілля яке помага.
Часто зі своїх «Огнів» звук мені був читати Проперцій
Правом шляхетства (святим) близький і рідний мені.
Понтік героєм своїм, Басс ямбами своїми славний,
Любими мого життя товаришами були,
Слух мій до себе теж тяг в розмірах різнородний Горацій,
З ліри виливаючи вчені авсонські пісні.
Бачив Вергілія лише я, а Тібуллеві доля нещасна
Не дала часу прожити в дружній зі мною любові.
Сей після тебе помер, Галлю, згас після нього Проперцій;
Щодо часу вродження був я четвертий по вас.
Як старших я почитав, так мене поважали молодші,
Вчасно в широких кругах, знали всі Музу мою.

У другому розділі Франко на матеріалі відповідних місць із «Скорботних елегій» (Тр., I, 11, 23—34; II, 1, 187—200; III, 4, 46—52; III, 9; III, 10; IV, 4, 55—88) та «Понтійських послань» (Epist., I, 8, 11—20; IV, 10, 31—64) говорить про місце заслання поета.

У третьому розділі, якому Франко дав заголовок «Овідієві пригоди на вигнанні», докладно розповідається про життя поета на засланні, його переживання і враження. Подаючи переклади вибраних рядків із «Скорботних елегій» і «Понтійських послань», Франко збирає в одну цілість усі висловлювання римського поета в елегіях і посланнях про своє життя на засланні. Франко говорить про велику тугу поета за батьківщиною, Римом. Овідій знаходив єдину розраду в поезії. Книги III, IV і V «Скорботних елегій», написані у 10, 11 і 12 рр. н. е., повні скарг Овідія на труднощі життя у Томах. Франко вибирає ті місця, в яких подаються цікаві картини життя Овідія на берегах Чорного моря, в яких поет переноситься думками в Рим, у свою сім'ю, яку залишив, до друзів. Поет повідомляє свою жінку, що він хворий, та гіркими словами жаліється на свою долю. В іншій елегії поздоровляє її з днем народження і бажає щастя.

Основною темою четвертого розділу праці Франка («Овідієві сусіди — гети й сармати») є відомості Овідія про ті племена гетів і сарматів, які населяли околиці Том і були сусідами римського поета. Франко розміщує матеріал цього розділу так, щоб виразно розкрити обстановку, серед якої довелося жити римському поетові на вигнанні.

Населення, що утворилось із змішання греків і місцевих гетів, не знало латинської мови, тому спочатку зносили поета з жителями Том були утруднені. Але згодом по декількох роках перебування тон елегій і послань міняється, стає спокійнішим. Починаючи першу книгу послань, Овідій називає себе «не новим жителем Том». У перекладі Франка початок першого послання із «Понтійських послань» звучить:

Назон уже не новий обиватель томідського краю
Шле тобі діло отсе з гетських, чужих берегів.
Як маєш час, то прийми, Бруте, в гості мандрівця з чужини
І заховай його десь, щоб і не бачив ніхто.
Адже не вільно мабуть їм в публічні будівлі входити,
Щоб ім'я автора їх там не заперло їм вхід.

Римський поет освоївся з новою обстановкою, знайшов друзів і серед місцевого населення. Гетську мову вивчив настільки, що прославляв нею Августа, надіючись на помилування імператора. У посланні, адресованому поетові Карові (Epist., IV, 13, 17—24), він пише:

Nec te mirari, si sint vitiosa, decebit
Carmina, quae faciam paene poeta Getes.
A! pudet, et Getico scripsi sermone libellum,
Structaque sunt nostris barbara verba modis
Et placui... gratare mihi... coepique poetae
Inter inhumanos nomen habere Getas.
Materiam quaeris? laudes de Caesare dixi.
Adiuta est novitas numine nostra dei.

Франко

І не годиться тобі дивуватися, коли мої вірші
Кепські, пишу бо їх я майже як гетський поет.
Сором сказати! Написав я книжчину на гетській вже мові,
Розміром нашим слова варварські я уложив.
Погратулуй мені! Я мав успіх і серед некультурних
Гетів почав я собі славу співця здобувати.
А питаєш про що? Ні про що, лиш про Цезаря слово.
Новости співу мого божество його помогло.

П'ятий розділ дослідження Франка під назвою «Поетова помста» повністю присвячений аналізу поеми-памфлета «Ібіс».

Памфлет «Ібіс» складається з 642 рядків і займає у творчості Овідія особливе місце. Написаний у роки заслання, він немовби підсумовує всю злість поета. Овідій цим твором наслідує традиції олександрійської поезії, використовуючи як зразок однойменний твір Каллімаха, який той написав проти свого літературного противника Аполлонія Родоського.

Поєма Каллімаха «Ібіс» мала полемічний характер. Олександрійський поет обстоював свої погляди на літературну творчість, виступив проти спроб відродити велику епічну поему і оновлення великого епосу на зразок кіклічних поем. Його сучасник Аполлоній Родоський створив міфологічний епос «Аргонавтика», темою якого послужила стародавня легенда про похід аргонавтів.

Проблема великої поеми стала предметом гострої літературної полеміки між Каллімахом і Аполлонієм Родосським, яка перетворилася в особистий конфлікт.

Аполлоній назвав Каллімаха сміттям і дерев'яною колодою, а Каллімах написав твір, в якому під прикриттям різних міфологічних натяків і згадок обкидав його всякими прокляттями і назвав його твір «Ібіс» — від птаха ібіса, який живився всякими відходами і вважався копрофагом. Поет Аполлоній живився поезією, що, на думку Каллімаха, віджила себе. Твір Каллімаха, невеликий за своїм розміром, не зберігся, про нього ми знаємо із однойменного твору Овідія.

Твір Овідія має характер особистої інвентиви. Франко дуже влучно схопив основну тенденцію памфлета, назвавши його «Поетова помста». Перед аналізом усього памфлета Франко подає переклади тих небагатьох і неясних натяків із «Скорботних елегій», які могли б пояснити причини його виникнення. Він детально аналізує цю поему, виділяючи в ній десять частин, надаючи кожній з них окремий заголовок. (I. Експозиція; II. Генеральна молитва; III. Поет-жрець; IV. Кари за життя й по смерті; V. Його вродження; VI. Приклади давніх мук; VII. Приклади зрад і страшних смертей; VIII. Приклади убожества та чоловікожирства; IX. Приклади різнородних страшних смертей; X. Приклади смерті від звірів або різних предметів).

Овідій починає свій твір роз'ясненням, що спонукало його написати саме такий твір, не називаючи по імені свого ворога. Переходячи до основної теми, римський поет створює фон, на якому розгортає весь дальший хід думок і побажань. Відбувається священодійство, в час якого він, одягнутий у чорний одяг, закликає всіх присутніх стати свідками перед олтарем, до якого приведено його ворога Ібіса, і починає на нього накликати різні нещастя.

На Ібіса обрушуються всякі прокляття, які нагадують фольклорні лихослів'я (*devotiones*). Вони йдуть одні за одними, створюючи похмурий настрій. Прокляття разом із побажаннями всяких нещасть самому Ібісу та членам його родини переплітаються прикладами страшних страждань і жаклих смертей, взятими з історичних переказів, легенд та міфів.

Довгий перелік страшних побажань закінчується тим, що Овідій бажає, щоб його ворог, як і він, жив і вмирав на засланні.

При аналізі «Ібіса» Франко основний наголос кладе на обурення поета, яке наштовхнуло його написати такий твір. Відмічені вже десять частин поеми докладно відтворюють хід думок і відповідають основній лінії викладу.

В останньому розділі Франко говорить, що важко встановити, хто приховується під іменем Ібіс, тому що в поемі цілком відсутні будь-які натяки на особистість тієї людини, яка

стала об'єктом нападок римського поета. Можна лише припустити, що Овідій мав на увазі того невірного друга, про якого він згадував в окремих елегіях та посланнях. Цей колишній друг відрікся від нього, намагався загарбати його майно.

Дослідження Івана Франка про один з періодів творчості Овідія являє собою цікаву і вартісну працю. З вибраних елегій і послань Овідія з часу заслання Франко створив поетичний твір, цілісний за своєю композицією і замислом. Заслугує уваги й те, що Франко переплітає свої пояснення і міркування власними перекладами, які характеризують Франка як перекладача і тонкого знавця Овідієвої поезії.

У примітці в кінці рукопису Франко висловлює міркування, яке вказує, як він підходив до предмету і завдання перекладів поетичних творів.

«Перекладаю лише такі твори з чужих літератур, які читаючи маю враження, що передо мною відкривається новий світ чи то думок, чи поетичних образів, і хотів би своїми перекладами викликати таке саме враження в своїх читачів» (стор. 49 рукопису). Завданням перекладу, згідно з визначенням і розумінням Франка, було передати засобами української мови і згідно з її духом з максимальною точністю ідейне багатство, художньо-стилістичні та формально-віршові властивості оригіналу і тим самим дати твір, який міг би замінити читачеві оригінал. Таким твором є, без сумніву, «Публій Овідій Назон у Томіді», який багатством думки, вірністю спостережень і майстерністю перекладів привертає увагу і тим самим становить цінний вклад в історію римської літератури.

ПУШКИН И РУССКИЕ РЕВОЛЮЦИОННЫЕ ДЕМОКРАТЫ О ВЕРГИЛИИ И ОВИДИИ

При изучении римской литературы эпохи Августа уже давно было обращено внимание на то, что Вергилий и Овидий представляли собою как бы два противоположных полюса в истории римской общественной мысли, — один, раболепно и с верноподданническим восторгом исполнявший социальный заказ Августа, освятивший своей придворной поэзией официальное ханжество своего владыки и придавший этому ханжеству вид высокой идейности; другой, пытавшийся всеми доступными ему в атмосфере деспотизма средствами развенчать реакционный идеал возвращения к «добрым старым нравам». Один умер, окруженный заботами императора и придворной знати; другой, сосланный Августом в пожизненную ссылку на край античного мира, умер в отчаянии и одиночестве.

Поэтом понятно, что отношение Пушкина и революционных демократов к Вергилию было совершенно иным, чем к Овидию.

Понятно и то, что в мрачное средневековое время поэмы Вергилия ценились христианской церковью очень высоко — в них якобы предсказывалось пришествие Христа. «Энеида», говорит Белинский,¹ «долго оспаривала у «Илиады» пальму первенства. Католические монахи Западной Европы чуть не причислили Вергилия к лику святых, антипоэтический французский критик Лагарп чуть ли не ставил «Энеиду» выше «Илиады».

Однако уже в середине XVII века во французском буржуазном обществе впервые возникает оппозиция официальному классицизму, считавшему Вергилия недосыгаемым образцом классической поэзии — и за его высокий напыщенный стиль, понятный только избранным, и за его политическую,

¹ Собрание сочинений в трех томах, т. II, под. ред. С. П. Бычкова, М. 1948, стр. 32.

монархическую тенденцию. Поль Скаррон, «один из ранних воинствующих буржуа и представителей реализма во французской литературе»,² пишет поэму «Vergil travesti» («Перелицованный Вергилий») — пародию на «Энеиду». Язык этой поэмы — утрированно-низкий и вульгарный. Скаррон и его французские подражатели сразу же приобрели широкую популярность не только на его родине, но и во всей Европе³, в частности в России. Здесь императрица Екатерина с высоты трона всячески старалась укрепить авторитет Вергилия. По ее поручению Петров осуществил перевод Вергилия, который редактировала сама императрица. Петров поносил «нескромных сатириков», которые, «употребляя во зло вольность, дарованную Екатериной Премудрой», пытались развенчать Вергилия, распространяя яд вольнодумства.

Действительно, в передовых кругах русского общества тогда не только пользовалась широкой популярностью поэма Майкова «Елисей», лишь косвенно пародировавшая Вергилия, но и появляется сначала не совсем удачная поэма Н. П. Осипова «Вергилиева Энеида, вывернутая наизнанку», а затем (в 1798 г.), замечательная своим живым юмором и непосредственностью «Энеида на малороссийский язык перелицованная» И. Котляревского с отчетливой оппозиционно-демократической тенденцией. Скептическое отношение к Вергилию характеризовало, таким образом, украинскую литературу уже на заре ее возникновения.

Наиболее резкая перемена во взглядах на Вергилия имела место, однако, в начале XIX века. Эта перемена в отношении к Вергилию была естественным следствием идей великой французской революции и следовавшей затем эпохи Sturm und Drang.

Интересно проследить, как юноша А. С. Пушкин отходит от школьной традиции и меняет свое отношение к Вергилию. В 1815 г. (несомненно под влиянием лицей) он писал:

Люблю с моим Мароном
Под ясным небосклоном
Близ озера сидеть...⁴ (1, 104)

или:

На полке за Вольтером
Вергилий, Тасс с Гомером
Все вместе предстоят... (1, 43)

² Д. Д. Благой. История русской литературы XVIII века, М., 1945, стр. 243—250.

³ Напр., немецкая поэма Блюмауэра о похождениях Энея (1784 г.).

⁴ Цитирую по изданию Академии наук СССР: А. С. Пушкин. Полное собрание сочинений, в 16 томах, 1937 г. и сл. (римская цифра обозначает том, арабская — страницу).

Но в то же время он подчеркивал, что идейно Вергилий остается ему чуждым. В неоконченной поэме «Бова» читаем:

Несравненного Вергилия
Я читал и перечитывал,
Не стараясь подражать ему
В нежных чувствах и гармонии* (I, 63);

в послании к Батюшкову:

Ты хочешь, чтобы славы
Стезю полетев,
** Простаясь с Анакреоном,
Спешил я за Мароном,
И пел при звуках лир
Войны кровавый пир?
Дано мне мало Фебом —
Бреду своим путем:
Будь всякий при своем (I, 114).

Это высокое уважение к Вергилию позже, когда Пушкин становится взрослым, исчезает. В 1825 г. в письме к Бестужеву Пушкин вносит поправку к взгляду некоторых иностранных ученых, по которому вся римская литература — сплошное подражание греческой: «Вергилий, Гораций... Овидий и Лукреций... хотя они, *кроме двух последних*, шли столбовою дорогою подражания. Виноват! Гораций не подражатель!» (XIII, 177). Таким образом, из перечисленных четырех лиц, трех Пушкин исключал из числа подражателей — Горация, Овидия и Лукреция. Во всей римской поэзии «шедшим столбовой дорогою подражания» он считал из них, следовательно, только Вергилия:

В 1824 г. в письме к Давыдову Вергилий характеризуется Пушкиным как «чахоточный отец немного тощей «Энеиды», в связи с чем поэт замечает: «Но льстивых од я не пишу, ты не в чахотке, слава богу!» (II, 313). В 1830 г. Пушкин отзывается о Вергилии в саркастическом тоне, ставя его на одну доску с русским «ложно-классиком» Сумароковым:

«Стихотворения Архипа Лысого в нежности не уступали эклогам известного Вергилия, в красоте воображения далеко превосходили они идиллии самого Сумарокова» (VIII, 137).

В 1831 г. Пушкин подчеркивал напыщенность и риторичность знаменитого выражения Вергилия: *Una salus victis nullam sperare salutem*. «Ce qui est un poënsens», — «это — абсурд», — замечает он (XIV, 147).

Вот и все, что Пушкин написал о Вергилии.

Совершенно другое дело Овидий. В течение всей жизни Пушкин считал Овидия поэтом *par excellence*, образцом для соревнования, как бы богом поэзии. Уже в 15 лет для него Овидий, Эрот, Грации и Аполлон стоят на одной доске:

Играй: тебя младой Назон,
Эрот и Грации венчали,
А лиру строил Аполлон (I, 74).

И в 1821 г. Пушкин называет свою лиру — «лирой Овидия»:

В моих руках Овидиева лира,
Счастливая певица красоты.
Певица нег, изгнанья и разлуки —
Найдешь ли вновь свои живые звуки? (II, 667).

Как поэт, Пушкин даже в расцвете своего творчества, в 1821 г., не смеет сравнивать себя с Овидием:

Как ты, враждующей покорствуя судьбе,
Не славой — участью я равен был тебе (II, 220).

Ссылка Пушкина в Кишинев и в Одессу еще более сблизила его судьбу и творчество с судьбой и творчеством Овидия. Кому неизвестны слова старого цыгана, посвященные Овидию, в поэме «Цыганы», стихотворение «К Овидию» и другие многочисленные упоминания Овидия в стихотворениях одесского и последующего⁵ времени вплоть до 1836 года. Перед самой смертью Пушкин с восторгом отзывается и о «Метаморфозах», «Героидах» и «Ars amandi», но больше всего восхищают его «Понтийские элегии» (XII, 83 и 84).

Правда, Пушкин знал, что Овидий, находясь в ссылке, прославлял Августа и обращался к нему с униженными просьбами. Но и сам Пушкин, будучи в ссылке в Кишиневе, также обращался с мольбами к Александру I и, сравнивая в письме к брату Льву свою судьбу с судьбой Овидия, называл Александра I Августом: «О други, Августу мольбы мои несите! Но Август смотрит сентябрем...» (XIII, 51, 1822 г.). Вот почему Пушкин хорошо понимал, в каком ужасном одиночестве находился Овидий (живший, по мнению Пушкина, как раз в тех же местах, где впоследствии Пушкин) и чего он лишился вследствие ссылки. Поэтому Пушкин справедливо протестует против тех исследователей, которые клеймили Овидия презрением за его низкопоклонство (XII, 84, 1836 г.). И, в самом деле, Пушкину, жившему в мрачной обстановке самодержавия, легче всего было понять Овидия и простить ему невольное низкопоклонство: Пушкин благодарил поэта В. Теплякова «за то, что он не ищет блистать душевной твердостью за счет бедного изгнанника, а с живостью заступает за него, говоря:

⁵ Так, в 1824 г. Пушкин пишет:

Клянусь Овидиевой тенью,
Языков, близкий я тебе («К Языкову», II, 322).

См. также еще «Евгений Онегин», VI, 8; II, 186—187; XIII, 312; II, 326.

Так же отнеялись к поэтам Августова века русские революционные демократы — Белинский и Чернышевский. Белинский (ук. изд., т. II, стр. 512) называет Вергилия «поддельным Гомером римским», а «Энеиду», вслед за Пушкиным, «тощей мыслью, хотя писаной богатым, роскошным гекзаметром».

В первую очередь ими было обращено внимание на то, что у Вергилия все герои — елейно-положительные. «Да как же они могли не быть такими, когда они — предки самых влиятельных римлян! Сам Эней — совершенно бледная и безвольная фигура; как добродетельный римлянин должен был, не задумываясь, выполнять все пожелания и приказы Августа, так и Эней pius, т. е. он только тем и занимается, что слепо повинуется приказам богов и точно их выполняет».

Белинский замечает, что у Вергилия «добродетельный... человек долженствовал быть соединением... всех добродетелей. Следовательно, не имеет никакой личности. Таков, например, Эней благочестивый, это порождение века гнилого и развратного, для которого добродетель была мертвым абстрактом, а не живой действительностью. Шекспир есть совершенная противоположность этой жалкой теории» (ук. изд., I, 336).

Еще более, конечно, возмущал Белинского подхалимский, неискренний характер «Энеиды»: «Оставалось только приискать в отечественной истории событие, подобное (троянской войне — С. Л.), призвать в начале музу, начать с заветного «пою» и петь, пока не охрипнешь. И вот Вергилий вспомнил предание о прибытии Энея из Трои к берегам Тибра, и как он начал со слова *cano*, то и сам подумал и других уверил, что будто написал эпическую поэму. Это выглаженное, обточенное и щегольское риторическое произведение явилось в антипоэтическое время, в эпоху смерти искусства в древнем мире...» (II, 31, 32).

И дальше: «Теперь ясно видно, чего стоит «Энеида». Конечно, остроумный автор ее взялся за прошедшее, ухватился за предание, но это прошедшее, это предание (несколько не) интересовало его: ничем не больше, сколько нас, русских, интересуют сомнительные походы Олега под Царьград. Член народа, почти совершившего полный цикл своей жизни, клонившегося к падению, сын цивилизации состарившейся, одряхлевшей, утратившей все верования, наружно чтившей богов, но под рукой смеявшейся над ними — как мог Вергилий, не будучи лицемером и ханжой, быть благочестивым (pius) и не смеясь, говорить с благоговением и поэтическим жаром о том, что не возбуждало в нем задушевного участия, не потрясало всех струн его сердца, не было религиозным верованием?.. Одно

уж то, что его «Энеида» была не оригинальным произведением, а рабским подражанием великому образцу, служит ей лучшей критикою и окончательным приговором...» (II, 34). Отсюда ясна сравнительная оценка, даваемая Белинским Вергилию и Овидию (II, 247): «Овидий — истинный поэт; а Вергилий только шеголеватый стихотворец, ловкий ритор в стихах». См. еще III, 469—470: «Энеида» — просто старческое произведение, которое силилось показаться младенческим. Эней — ложно-римский герой... Эта поэма явилась... во времена общего национального разврата... когда литература жила не гением народным, а покровительством Мecenата... И хотя нельзя отрицать многих важных достоинств в «Энеиде», написанной прекрасным стихом... как эпическая поэма, «Энеида» — весьма жалкое произведение».

Приблизительно тех же взглядов придерживался и Чернышевский.⁶ Он вообще невысоко ставил римскую поэзию: «Сколько в этих поэтах слабых сторон! Собственно говоря, все в них слабо, кроме одного. — отделки языка и развития мыслей. Содержания у них или вовсе нет, или оно самое ничтожное; самостоятельности нет; свежести нет, простоты нет». Однако он противопоставляет Овидия Вергилию и Горацию: Овидий... искренен, а «у Вергилия и Горация почти нигде нет даже искренности и увлечения».

Некоторые советские историки литературы придерживаются школьной тенденции и видят в Вергилии «великого творца римского народного эпоса», а в Овидии — веселого болтуна, автора легкомысленных безделушек. Поэтому взгляды Пушкина и революционных демократов особенно интересны: они учат нас подходить к этому вопросу глубже и смотреть на римскую литературу сквозь призму истории.

⁶ Полное собрание сочинений, М., 1949, т. II, стр. 37—38.

ОВІДІЯ У НІМЕЦЬКІЯ ЛІТЕРАТУРІ

З ім'ям Публія Овідія Назона пов'язана слава не лише великого римського поета, а й одного з визначних поетів світу. Його твори перекладені майже на всі мови земної кулі, а про його життя і творчість написано багато книг. Традиції цього славетного поета і сьогодні живі у всесвітній літературі. З особливим почуттям ставиться до нього румунський народ, вбачаючи в ньому свого першого народного поета. І це не дивно, бо Овідій, засланий за опозицію проти імператора Августа, прожив решту свого життя в містечку Томи — теперішньому місті Констанці.

Великий вплив він мав на Феофа́на Прокоповича, який, очищуючи теорію поезії від схоластичних видумок, у своїй «Поетиці» (1705 р.) брав за зразок римських поетів, зокрема Овідія. Навіки зв'язаний образ Овідія з ім'ям Пушкіна, який порівнював своє заслання на південь із засланням Овідія.

З творчістю Овідія тісно пов'язана і німецька література. Коли в IX ст. у школах було встановлено римську систему семи свобідних наук, то введено як обов'язкову лектуру римських поетів, серед них і Овідія. Незабаром твори Овідія виходять поза шкільні мури; в оригіналах і в переробках їх пропагують ваганти, яких приваблює Овідій життєрадісним тоном своїх «Любовних віршів», «Любовних листів героїнь», «Мистецтвом кохання». Притаманний овідієвим творам легкий грайливий тон, що нерідко переходить в іронію, відроджується у піснях вагантів, збірка яких відома під назвою «Carmina Burana», і є виразом опозиції проти скованості життя і культури схоластиком і церковщиною. Ось, наприклад, пісня ваганта, який знаходить радість у світському житті:

Mihi est propositum in taberna mori,
 Ubi vina proxima morientis ori;
 Tunc cantabunt laetius angelorum chori:
 Deus sit propitius huic potatori.

(Мені призначено вмерти в таверні, де устами смертного найближчі вина; тоді веселіше заспівають хори ангелів: хай бог буде милостивий цьому п'яниці).

У багатьох піснях збірки «*Sagmina Vagana*», а також в інших поезіях, написаних латинською або мішаною, латинсько-німецькою мовою,¹ висміюється розпуста церковників. Улюбленою темою таких пісень була тема освідчення в коханні монаха монахині. Вони писалися під впливом Овідієвого «Мистецтва кохання», яке було широко відоме, про що свідчить хоча б той факт, що про нього згадується у популярній на той час «Хроніці кайзерів» (*Kaiserchronik*) попа Конрада. Боячись підриву свого авторитету, церква забороняє ці пісні як «шкідливі, непристойні, чортівські» (*carmina turpia, obscœna, diabolica*).²

Заборонені церквою вірші і пісні мають важливе значення для історії виникнення німецького міннезангу, в якому так само відчувається дух Овідія, як і в піснях французьких трубадурів.³ Однак розглядаючи вплив Овідія на німецький міннезанг, можна говорити лише про Вальтера фон дер Фогельвейде і Генріха Морунгена.⁴ У Морунгена находимо цілий ряд мотивів, запозичених в Овідія. Наприклад, мотиви віршів «Нарцис», «Соловей і ластівка», «Напис на гробі» співзвучні з відповідними місцями «Метаморфоз» (кн. III, VI, IX). Мотив відомої пісні Вальтера фон дер Фогельвейде «*Under der linden an der heide*» взятий із Овідієвого листа Сафони. Вальтера фон дер Фогельвейде споріднює з Овідієм уміння передавати зорові і пластичні відчуття, сплітати психологічні переживання з подіями в природі, любов до природи.

Майстерність Овідія зображати розвиток подій своїх творів на фоні природи видна хоча б з таких частин його «Метаморфоз», як опис 4-х віків, зображення потопа, перетворення Дафніса у лаврове дерево (I кн.), міф про Нарциса (III кн.), нещасний політ Дедала і Ікара (VIII кн.). Деякі міфи з «Метаморфоз» справляють враження принадних новел, оживлених великим числом реалістичних деталей. Тому недивно, що цілий ряд таких міфів, починаючи з часів Отфріда і в епоху Відродження, знаходять відгомін в європейській літературі. Наприклад, міф про нещасну любов Пірама і Фісби опрацював німецький драматург XVII ст. А. Гріфіус, про Філемона і Бавкиду, про Фаетона, сина сонця, — Гете у другій частині

¹ Напр., пісні, подані у таких працях: Du Méril, *Poésies populaires latines du moyen âge*, Paris 1847, стор. 196—197; W. Cloetta *Beiträge zur Literaturgeschichte des Mittelalters und der Renaissance*, Halle, 1890, стор. 88—90.

² Див. F. G. A. *Wasserschleben*, *Regionis abbat. Prumensis libri duo de synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis*, Leipzig, 1840.

³ Див. W. *Schrötter*, *Ovid und die Troubadours*, Berlin Diss., 1908.

⁴ Пор. G. *Ehrmann*, *Geschichte der deutschen Literatur bis zum Ausgang des Mittelalters*, München, 1935, Zweiter Teil, *Schlussband*, стор. 183, 251.

«Фауста»,⁵ про Орфея і Евридіку — Х. В. Глюк в однойменній опері.

На близькість Овідія до природи, його знайомство з нею вказує Гете і відмічає, що він мав вплив у цьому напрямку на Данте: «В Овідія — влучно виражена анологія тваринних і людських членів у переході. У Данте є незвичайно цікаве місце цього ж роду».⁶ Гете має на увазі XXV пісню «Пекла» Данте (вірші 43—141), де подано славнозвісний опис перетворення флорентійців Агнелла і Буоза у гадини і навпаки.

Під впливом Овідія середньовічні поети також зверталися до природи, що наближало їх до реалізму, хоч і скованого ще релігією і схоластичною філософією. Визначне місце займає природа у творчості німецьких поетів Готфріда із Страсбурга і Вальтера фон дер Фогельвейде,⁷ які, студіюючи Овідія і розвиваючи традиції життерадісних пісень вагантів, бачать природу безгрішною, звільненою від темних сил.

На відміну від Вольфрама із Ешенбаха і Гартмана із Ауе, які вводили читача майже виключно у казкову природу, Готфрід із Страсбурга, ідучи по слідах Овідія, зображує своїх героїв в атмосфері реальної природи. Зокрема це стосується його епосу «Трістан».⁸

Про те, як глибоко цікавились німецькі письменники Овідієм, свідчать переробки і переклади його творів, серед яких особливо відомим був переклад (1210 р.) Альбрехта із Гальберштадта «Метаморфоз». Середньовічні німецькі поети здебільшого знали латинську мову і могли перекладати Овідія з оригіналу, як, наприклад, відомий засновник придворного епосу Генріх із Фельдеке, а також Альбрехт із Гальберштадта,⁹ який, правда, часто передавав лаконічну думку Овідія багатослівно. Тому його переклад страждає непотрібним розтягненням, від удвічі довший від оригіналу. Але в той же час перекладач уміло передавав таку рису творів Овідія, як пов'язування переживань героїв з природою. Прикладом цього може послужити поетичне зображення туги Фісби за Пірамом: вона закликає пташок, ліс, листя, траву, щоб вони їй допомагали в оплакуванні коханого. Альбрехт із Гальберштадта вводить багато мініатюрних картин з природи, які перекликаються з подібними картинами в Овідія, наприклад, образ ранньої зірки (пор. II кн. «Метаморфоз»), картина за-

⁵ Див. R. Petsch, Faust-Studien. Goethe-Jahrbuch, Frankfurt a. M., 1907, 28, Bd., стор. 115, 121, 125, 127.

⁶ Goethe. Zur Metamorphose der Pflanzen. Poetische Metamorphosen. Weimarer Ausgabe, II. Abt. VI. 361.

⁷ Див. A. Oelsner, Mittelalterliches Naturgefühl im Spiegel der Naturgedichte Walthers von der Vogelweide. Zeitschrift für deutsche Bildung, 6. Heft II.

⁸ Пор., напр., зображення свята весни.

⁹ Див. Bartsch, Albrecht von Halberstadt und Ovid im Mittelalter, Bibliothek d. ges. dt. Nat. — Lit., 38, Quedlinburg und Leipzig, 1861.

рослого травною, холодного джерела в лісі, оточеного тінистими деревами, з яких лунає спів пташок (пор. VI кн. «Метаморфоз»).

Твори Овідія, особливо «Метаморфози», «Героїні», «Мистецтво кохання», використовуються і багатьма іншими німецькими письменниками, як, наприклад, автором «Пісні про Трою» Гербортом із Фріцлара, в якого находимо багато ремінісценцій із Овідія. Так, наприклад, епізод з «Пісні про Трою», де зображені Язон і Медея, майже дослівно нагадує подібну сцену із овідієвих «Героїнь» (XII, 163—172).

Але Герборт брав подібні епізоди з романа про Трою французького письменника Бенуа де Сент Мора, а Конрад з Вюрцбурга у своїй «Пісні про Трою», крім романа Бенуа, на якому, правда, також позначився вплив Овідія, широко користується латинським оригіналом «Метаморфоз». Про це свідчать психологічні зображення внутрішньої боротьби Медеї, а багато місць з його твору майже дослівно збігаються¹⁰ з такими ж місцями в Овідія. Наприклад, у Конрада Медея хоче «від себе прогнати полум'я, яке розпалило її серце», в Овідія: «*Excute virgineo conceptas pectore flammās*»; у Конрада Медея говорить: «Що для мене добре або шкідливе, це я досвідчила, а все-таки не можу себе оберегти перед шкодою», в Овідія: «*video meliōra proboque Deteriora sequor*».

Признання Париса в коханні Єлені прекрасній (Парис пише любовні слова на столі вином, яке розлилось з його чарки) змальоване в Конрада так само, як і в Овідія.¹¹ Цю сцену пізніше використав Гете у епаномаїчних «Римських елегіях».

Незаперечним доказом знайомства середньовічних письменників з Овідієм є також неодноразове посилання на нього у їхніх творах. Наприклад, Гартман із Ауе, даючи раду, що нещасливе кохання можна забути з допомогою нового, посилається на твір Овідія «Ліки проти кохання», а в творі Готфріда «Трістан» головні герої Трістан та Ізольда, проводячи щасливі хвилини в лісі, згадують любовні історії з творів Овідія і Вергілія.

Овідій залишається улюбленим джерелом, з якого черпають свою тематику німецькі письменники XV—XVIII століть. Теми із Овідія опрацьовують гуманісти, як, наприклад, К. Цельтес у творі «Любощі», Н. Фрішлін у творі «Андромеда», Г. Закс у драмі «Клітемнестра» (1554 р.), що носить моралізаторський характер. Важливу роль Овідій відіграє у творчості М. Опіца, який розцінював вплив античних поетів як засіб для розвитку німецької літератури.

¹⁰ Див. С. L. Cholevius, *Geschichte der deutschen Poesie nach ihrem antiken Elementen*. Leipzig, 1854. Erster Theil, стр. 135.

¹¹ Див. там же, стр. 298.

Але коли Опіц використовує античних письменників з дидактичною метою, то представники преціозної реакційної другої шлеської школи Гофмансвальдау і Логенштейн фальсифікують Овідія з фривольною метою, перекручуючи його на лад горезвісного Маріно. Зразком неприродної високопарності, яка зовсім чужа Овідієві, є переклад Гофмансвальда овідієвого листа Леандра до Геро.

Незважаючи на те, що у XVIII ст. оживлюється зацікавлення Гомером, а римська література відступає на задній план, Овідій і далі залишається улюбленим автором німецьких письменників. Так, Бодмер перекладає міфи Овідія про Мелеагра, Філемона і Бавкиду, про Медею, але ці переклади не адекватні, а місцями і перекручені. Легкість творів Овідія намагається ввести в німецьку літературу Цахаріє, зокрема у своїй пародії міфа про Фаетона, запозиченого в Овідія («Phaeton» 1754 р.). Вплив Овідія позначився і на комічних поемах Вілянда, а також на романі Гайнзе «Ардінггелло».

Зпівставлення творів німецьких письменників з творами Овідія можна було б продовжити. Але обмежитись лише виявленням ремінісценцій означало б підходити до проблеми «Овідій в німецькій літературі» поверхово. Необхідно підкреслити, що вплив Овідія на німецьку літературу переходить вузькі рамки спільності тематики чи мотивів.

Овідій був для багатьох письменників також одним із учителів чіткої композиції і ясного та лаконічного способу висловлювання. Школою шліфування німецької мови і стилю було передусім перекладання античних авторів, з-посеред яких Овідій належить до тих, які перекладались найчастіше.

Після появи перекладу Альбрехта із Гальберштадта наступив деякий спад у перекладацькій роботі, спричинений заборонаю або перекручуванням античних авторів. За читання Вергілія карали при сповіді покутою і постом, а лектуру Плінія і Саллюстія вважали зайвою, тому що і без неї, мовляв, можна досягнути «вічне спасіння». Але творів Овідія реакції заборонити не вдалося, тому що вони були надто популярними серед народу. Про Овідія склалися легенди, його називали мудрецем в дидактичній поемі «Winsbeke». У хроніці Рудольфа¹² розказується про блукання вигнаного Овідія, про те, як він за троянські оповідання одержав помилування від короля. На килимах того часу зображувались сцени з творів Овідія. Один такий килим описує Блігер (чи Блікер) із Штейнаха, твір якого загинув, але про нього згадує з похвалою Готфрід із Струсбурга.

Не змігши зовсім заборонити Овідія, схоласти намагалися применшити силу прогресивного впливу його творів з до-

¹² Див. С. L. Cholevius, Geschichte der deutschen Poesie nach ihren antiken Elementen. Leipzig, 1854. Erster Theil, стр. 174.

з допомогою переробки їх на біблійний лад. За почином схоластів, кожний рядок творів Овідія почав обростати безглуздими коментаріями, які пізніше були висміяні гуманістами. Так, наприклад, у творі гуманіста Й. Рейхліна «Листи темних людей» виступає комічна фігура братчика Долленкопфіуса, який радісно заявляє, що він знає аж чотири способи пояснення творів Овідія, а саме: фізичне (*naturaliter*), етимологічне (*lidaliter*), прагматичне (*historialiter*), біблійне (*spiritualiter*). З великим гумором Рейхлін подає приклад, як схоласти переодягнули Діану у біблійну Марію, про яку співають: «trahe me post te, surgemus in odore unguentorum tuorum». За етимологічними «поясненнями», Язон — це біблійний Йозуа, а Ніоба — біблійна дружина Лота.

По цій псевдонауці смертельно вдарили гуманісти, для яких Овідій був улюбленим поетом і які вчилися в нього блискучої дикції, легкості і лаконізму висловлювання. Після ослаблення панування схоластів знову почали появлятися цінні переклади творів Овідія. Наприклад, переклад Й. Вікраном «Метаморфоз», зроблений на основі давнього перекладу Альбрехта із Гальберштадта, який, крім передмови, не дійшов до нас, і ми складаємо собі уявлення про нього з праці Вікрана. Серед перекладів XVI і XVII століть слід згадати переклади «Метаморфоз» Й. Шпренгом (1564 р.) і Й. Г. Шохом (1652 р.) і «Мистецтва кохання» (1603 і 1609 рр.).

Багато цінних перекладів з античної літератури, зокрема з Овідія, зробив Й. Г. Фос, заслуги якого Вільгельм фон Гумбольдт¹³ бачить у тому, що він перевершив своїх попередників у справі адекватності перекладу. Крім прекрасного перекладу «Одісеї», Фос дав переклад Овідієвих «Метаморфоз» (1798 р.), а також творів Вергілія, Горация, Гезіода, Феокрита, Тібулла, Арістофана і ін. Своїми перекладами Фос створив міцний фундамент для дальшої перекладницької роботи.

Для творчого, вільного від сліпого наслідування засвоєння Овідія, яке розвивається особливо у XVIII ст., велике значення мали критичні висловлювання про нього Шіллера і Лессінга. Вказуючи поряд з позитивними рисами на недоліки у творчості Овідія, Шіллер і Лессінг намагалися дати об'єктивний, згідний з історичною правдою образ великого римського поета. Про це свідчить епіграма Шіллера під назвою «Другий Овідій», звернена проти жалюгідного писака Й. К. Фр. Манзо. Протиставляючи всяким поетам-педантам Овідія як представника правдивої поезії, Шіллер

¹³ Див. Schlesier, Erinnerungen an W. v. Humboldt, 1843, I, стор. 246.

каже «Бідний Назо, чому ти не писав так як Манзо, ніколи ти, добряго, не побачив бж Томи».¹⁴

Шиллерові, однак, не подобається те, що Овідій, перебуваючи на засланні, дав себе підкорити злій долі, що знайшло свій вираз в його тодішніх поезіях. Тому незважаючи на деякі влучні місця, ці поезії не можна, на думку Шіллера, вважати поетичними творами.¹⁵ Очевидно, Шиллер хотів підкреслити, що Овідієві бракувало тієї величі, присущої героям античної класики, які непохитно дивились у вічі нещастям і смерті.

Подібно оцінював Овідія і Лессінг. Він ставить його як майстра форми на рівні з Вергілієм, вище Горація,¹⁶ зіставляє його навіть з Гомером, підкреслюючи, що обидва поети не описують частину за частиною красу жінки, а, згідно з законами, специфічними для поетичного мистецтва, тільки враження, яке вона викликає. Тут Лессінг має на увазі зображення Гомером прекрасної Олени і Овідієм Коринни.¹⁷ Яку велику оцінку творчості Овідія дає Лессінг, видно з того, що він вказує на співзвучні місця у Данте з Овідієм. Так, Лессінг зіставляє зображення мук від голоду, які переносить Уголіно («Пекло», 32 пісня) з подібною картиною в Овідія («Метаморфози», VIII кн.).¹⁸

Незважаючи на ці і інші похвальні відзиви, Лессінг не замовчує слабких сторін Овідія. Наприклад, він оцінює твір Овідія «Fasti» («Місяцеслов») як мало поетичний.¹⁹ Лессінг жаліє також, що художники, починаючи від Рафаеля, обрали своїм світоцем Овідія, а не Гомера.²⁰

Овідій був одним з найбільш улюблених поетів Гете, який, як відомо, чудово знав класичні мови і античну літературу. Гете згадує Овідія в усіх періодах свого життя. Він признається, що вже юнаком вивчав Овідія, знав напам'ять його «Метаморфози».²¹ Перебуваючи студентом у Страсбурзі, Гете виступає проти нападок Гердера на Овідія. Прощаючись у 1788 р. з Римом, поет порівнює себе з Овідієм, який теж залишав Рим, ідучи на заслання. Про те, що Гете був глибоким знавцем поезії Овідія, свідчать неодноразові ремінісценції з Овідія в його власних творах.

¹⁴ Der zweite Ovid. Schillers Werke, Hempel Ausgabe, neu hrsg. von A. Kutscher, Berlin I. Bd., стр. 349.

¹⁵ Див. Fr. Schiller, Über naive und sentimentale Dichtung, Wien, Verlag K. Graeser, стр. 34.

¹⁶ Див. G. E. Lessing, Rezensionen. Lessings Werke. Meyers Klassiker-Ausgaben, 3. Band, стр. 33.

¹⁷ Див. G. E. Lessing, Laokoon, XXI. Lessings Werke. Meyers Klassiker-Ausgaben, 4. Band, стр. 159.

¹⁸ Див. там же, XXV, стр. 185—186.

¹⁹ G. E. Lessing, Laokoon. Materialien zum „Laokoon“, стр. 220.

²⁰ G. E. Lessing, Laokoon XI, стр. 102.

²¹ Див. E. Maas, Goethe und die Antike, Leipzig, 1912, стр. 256—263, 544, 553.

Уже сам епіграф з Овідія²² до першого видання «Римських елегій» (1795 р.) говорить про те, що в Овідієві Гете бачить свого вчителя і попередника в зображуванні любовних переживань.

Між «Римськими елегіями» Гете і елегіями Овідія багато спільного не тільки за формою, але й за змістом. Ось ремінісценції,²³ які найбільше кидаються у вічі: згадка про Геро і Леандра у III елегії відповідає такій же у 18 листі «Героїнь» Овідія; згадка про Фетиду у IV елегії збігається з такою ж в овідієвих «Метаморфозах» (III кн.). Місце у XX елегії, де сказано, що ганьбу королів не вдасться прикрити і короною, перший-ліпший слуга виявить їх ганьбу, майже дослівно відповідає 89 і наступним віршам XI книги овідієвих «Метаморфоз».²⁴ Порівняння любові з полум'ям, яке стає ще більшим, коли його намагаються погасити водою, находимо у VI елегії Гете і у 13 листі «Героїнь».²⁵ Розлука закоханих в елегії «Алексіс і Дора» зображена подібно як у 2 листі «Героїнь».²⁶ Гумористичний опис битви тарілками в елегії Гете «Новий Павзій і його квітникарка»²⁷ повністю нагадує зображення боротьби лапівів з кентаврами в XII книзі «Метаморфоз».

Подані тут ремінісценції з творів Овідія в Гете показують нам його як великого знавця римського поета. Таких ремінісценцій можна навести більше, але це в цьому справа. Коли йдеться про творче засвоєння спадщини Овідія Гете, то в першу чергу слід звернути увагу на те, що німецький поет вчився в Овідія лаконізму висловлювання, стислості і гостроти, сили і пластичності мовного оформлення. Тому саме деякі місця з його «Римських елегій» можна найбільш

²² Цей епіграф звучить так:

Nos Venerem tutam concessaque furta canemus
Inque meo nullum carmine crimen erit (Ars amandi).

(Заспіваю вам про безпечну любов і дозволені таємні радощі, і в моїх піснях не буде жодної провини).

²³ Пор. примітки Фр. Штрельке до видання «Римських елегій» Гете (Goethes Werke, Gedichte, Zweiter Teil mit Anmerkungen begleitet von Fr. Strehle, Berlin. G. Hempel, стор. 19, 20, 32; а також: K. Boehm, Goethes Verhältnis zur Antike (Beiträge zur Erklärung einiger Elegien Goethes), Wien, 1891 і 1892.

²⁴ Boehm (1891, стор. 14) зіставляє такі місця обох поетів: „Ille quidam celat, turpique onerata pudore“ і „Ach, schon wird es so schwer, der Könige Schande zu bergen!“; „Tempora purpureis temptat velare tiaris“ і „Weder die Krone bedeckt, weder ein phrygischer Bund Midas verlängertes Ohr“; „viderat hoc famulus“ і „Der nächste Diener entdeckt es“.

²⁵ Це місце в Овідія звучить так: „Tura damus lacrimamque super qua sparsa relucet, Ut solet adfuso surgere flamma meo“.

²⁶ Пор. W. Richter, Alexis und Dora, Phyllis und Demophon. Jahrbuch der Goethe-Gesellschaft, 5. Bd., 1918, стор. 105.

²⁷ Boehm, там же, 1892, стор. 17.

адекватно перекласти якраз на латинську мову. Наприклад, XIV елегія звучить у перекладі так:

I, puer, atque accende mihi iam lumen. „At ille:
„Nondum vesper adest. Luce fenestram adeo
Claudi qui pateris? Tu deum comburrere noli
Frustra. Necdum sol omne peregit iter“.
„O, te infelicem! Promist adessee puella
Iam spatium reseces, parva lucerna, mihi!“²⁸

З лаконізмом «Римських елегій» Гете із усієї світової літератури можна хіба що порівняти лаконізм таких творів Пушкіна, як «Цигани» і «Анчар». Проспер Меріме,²⁹ говорячи про поему «Цигани», зазначає, що французькою мовою не можна передати стислості пушкінського вірша, а щоб дати найбільш точне уявлення про силу і красу оригіналу вірша «Анчар», Меріме перекладає одну із його строф на латинську мову: «At vir virum misit ad antchar superba vultu, — et ille obedienter via ingressus est, — et rediit mane cum veneno“.

Слова Меріме, сказані про Пушкіна, можна віднести і до елегій Гете. Твори Пушкіна і Гете — чудовий приклад творчого засвоєння античної літератури, зокрема Овідія, який залишиться для нас і для майбутніх поколінь натхненником боротьби за радість і сонце життя.

²⁸ Переклад М. Остовського в науковому журналі: Kwartalnik klasyczny, 1934, VIII, стор. 62.

²⁹ П. М е р і м е. Александр Пушкин, М., 1936, стор. 30, 32.

З М І С Т

	Стор.
А. Волощак. Овідієві	3
Й. Кобів. Публій Овідій Назон	5
Публій Овідій Назон. Лист Дідоні до Енея	12
Л. Чурилик. Образ Геро і Леандра в Овідія і Мусея	17
Є. Скоробоґата. Власні імена і загальні назви грецького походження в «Метаморфозах» Овідія	29
Публій Овідій Назон. Дедал і Ікар	40
Й. Кобів. Опис населення і природи Західного Причорномор'я в творах Овідія	42
Публій Овідій Назон. Паллії	51
Ю. Мушак. Овідій у «Поетиці» Феофана Прокоповича	53
Т. Пачовський. «Метаморфози» Овідія в українській літературі	69
Й. Дідик. Іван Франко — перекладач і дослідник творчості Публія Овідія Назона	80
С. Лур'є. Пушкин и русские революционные демократы о Вергилии и Овидии	87
Г. Гузар. Овідій у німецькій літературі	93

Редактор І. Л. Моторнюк
Техредактор Т. В. Саранюк
Коректор С. М. Корпал

Львовський госуніверситет ім. Івана Франко.
Публій Овідій Назон
(На українском языкє).

БГ 00818. Здано до набору 10. II 1960 р.
Підписано до друку 30. V. 1960 р. Формат
60x92¹/₁₆ = 3,25 папер. арк. — 6,5 друк. арк.
Обл.-вид. арк. 5,8.

Тираж 2000. Ціна 2 крб. 40 коп. Зам. 125.

Друкарня видавництва ЛДУ
Львів, Університетська, 1.

Ціна 2 крб. 40 коп.
З 1 січня 1931 р. ціна 24 коп.